

Історичний факультет
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
Кафедра етнології та краєзнавства

Національна спілка краєзнавців України
Київська міська організація

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

*Збірник матеріалів
Міжнародної наукової конференції*

Київ 2019

УДК 94:796.5:008(477:100)(06)

Рекомендовано до друку:
Вченою радою історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол № 3 від 26 вересня 2019 року)
Президією Національної спілки краєзнавців України
(Протокол № 4 від 12 вересня 2019 року)

Рецензенти:

В. П. Коцур, доктор історичних наук, професор, академік НАПН України
М. Г. Паліснюк, доктор історичних наук, професор
М. Г. Щербак, доктор історичних наук, професор

Редакційна колегія:

О. П. Ресніт, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України (голова)
В. П. Капелюшний, доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України (заст. голови)
І. К. Патріляк, доктор історичних наук, професор
О. П. Гончаров, кандидат історичних наук, доцент
Н. В. Терес, кандидат історичних наук, доцент

Історико-культурний туризм: український та світовий досвід.
Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Київ, 5 квітня 2019 р.) / Редкол.: О. П. Ресніт (голова), В. П. Капелюшний, І. К. Патріляк, О. П. Гончаров, Н. В. Терес. – К.: «Фоліант», 2019. – 331 с.

Збірник містить доповіді і повідомлення учасників Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід», яка відбулася 5 квітня 2019 року в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Автори несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв, посилань на джерела тощо.

Збірник розрахований на викладачів вищих і середніх закладів освіти, аспірантів, студентів, учнів, усіх, хто цікавиться історією та сучасним розвитком українського й зарубіжного туризму.

ISBN 978-617-7399-29-1

© Історичний факультет Київського
національного університету імені
Тараса Шевченка, 2019
© Національна спілка краєзнавців
України, 2019
© Колектив авторів, 2019

ОРГКОМІТЕТ

Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»

Патриляк Іван Казимирович – голова оргкомітету, декан історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор

Реєнт Олександр Петрович – співголова оргкомітету, заступник директора з наукової роботи Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, голова Національної спілки краєзнавців України

Капелюшний Валерій Петрович – завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор історичних наук, професор

Ціватий Вячеслав Григорович – заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка з науково-педагогічної та навчальної роботи, доцент кафедри історії світового українства, кандидат історичних наук

Пшеничний Тарас Юрійович – заступник декана історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка з наукової роботи та міжнародних зв'язків, кандидат історичних наук

Борисенко Мирослав Володимирович – професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Гончаров Олександр Петрович – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені

Тараса Шевченка, голова Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук (відповідальний секретар)

Дмитрук Володимир Іванович – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, відповідальний секретар Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук

Казьмирчук Марія Григорівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Конта Ростислав Михайлович – професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Коцур Анатолій Петрович – професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук

Кузіна Наталія Вікторівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Лагунова Ольга Сергіївна – старший лаборант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат історичних наук

Маньковська Руслана Вікторівна – старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, перший заступник голови Національної спілки краєзнавців України

Савченко Григорій Петрович – професор кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені

Тараса Шевченка, голова Київської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук

Ставнюк Оксана Вікторівна – старший лаборант кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терес Наталія Володимирівна – доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України, кандидат історичних наук (*відповідальний секретар*)

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

**Організаторам, учасникам і гостям
Міжнародної науково-практичної конференції
«Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»**

Шановні друзі!

Від імені Національної спілки краєзнавців України щиро вітаю організаторів, учасників і гостей Міжнародної науково-практичної конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід».

В умовах глобалізації та формування нових секторів економіки, пов'язаних із використанням інформаційних технологій, особливо важливо здійснювати виховання громадян на національних традиціях і популяризувати історико-культурний туризм як важливий чинник сталого розвитку. Україна має системно розвивати цей напрям, оскільки він відкриває потужні можливості для збереження духовної спадщини та її активного використання в туристичній діяльності, сприяє економічному прогресу нашої держави.

Із розвитком історико-культурного туризму розширюються можливості для працевлаштування випускників історичних спеціальностей закладів вищої освіти, які найбільш ґрунтовно підготовлені для цієї діяльності. Це професійний шлях для молоді, захопленої мандрями та пошуком змістовного кар'єрного зростання.

Проведення конференції з таким тематичним спрямуванням має важливе значення, оскільки ставить за мету проаналізувати сучасний стан розвитку історико-культурного туризму в Україні та у провідних країнах світу, накреслити шляхи та розробити пропозиції щодо активізації цієї справи не тільки на загальнодержавному, а й місцевому рівнях. Ця ініціатива науковців історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України заслуговує на підтримку і подальший розвиток. Сподіваємося, що конференція стане доброю традицією та місцем зустрічі інтелектуалів і практиків історико-культурного туризму.

5 квітня 2019 р.

З повагою,

**Голова Національної спілки краєзнавців України,
член-кореспондент НАН України**

О. П. Ресни

Историко-культурный туризм и туристическая дипломатия как глобальная технология культурной индустрии: институциональный и региональный дискурсы

Глобальные политические и институциональные процессы, глобальная дипломатия XXI века – это тренд современного глобализированного мира. Уникальность полицентричности состоит в том, что в отличие от эпох империй, концертов держав или сверхдержав низка вероятность появления новых гегемонов вместо старых, даже на региональном уровне, не говоря уже о трансрегиональном или глобальном.

«Силовые поля» политического, институционального, дипломатического, экономического и иного влияния распределены в современном мире как никогда равномерно, и этот процесс лишь набирает обороты. Как туго натянутая сеть, эти поля препятствуют чрезмерному усилению того или иного претендента на особый статус, усвершенствуя постоянно дипломатический инструментарий.

После краха биполярной системы, в начале XXI века человечество оказалось в более знакомой для себя ситуации существования различных центров силы/центров влияния. В обиход вошло понятие многополярности (полицентричности) [1, с. 26-29].

Необходимо отметить, что аналогов ей в историческом прошлом не было; предшественниками в XIX – начале XX вв. были различные «концерты держав», в частности «система европейского концерта», закреплённая на Венском конгрессе. Полицентричный мир, утверждающийся на наших глазах, становится уникальным продуктом беспре-

цедентной стадии глобализации, которой она достигла к настоящему времени [2].

Уникальность полицентричности состоит в том, что в отличие от эпох империй, концертов держав или сверхдержав низка вероятность появления новых гегемонов вместо старых, даже на региональном уровне, не говоря уже о трансрегиональном или глобальном [3, р. 26-36; 4, с. 124-131].

В этом направлении одним из объединяющих институциональных векторов в мировой политике является культурная дипломатия. **Культурная дипломатия** и диалог культур во внешнеполитической деятельности – это один из приоритетных инструментов внешнеполитической и дипломатической деятельности большинства современных государств в полицентричном мире XXI века.

Индустрия туризма, будучи проявлением и фактором глобализации, а в определенном смысле и ее воплощением, испытывает заметное влияние таких сил, как информационные технологии, социальная дифференциация общества, изменение климата и др.

Геополитические и социально-экономические изменения, развитие информационных технологий существенно повлияли на динамику международного туристического потока, привели к институциональной трансформации туристической отрасли с такой, которая ориентирована на обслуживание организованных туристов, на многоотраслевую сферу деятельности, направленную на удовлетворение разнообразных потребностей миллионов индивидуальных путешественников.

В то же время, такой взгляд на туризм свидетельствовал об отнесении его к спектру важнейших системных институциональных объектов общества. Рождение «Homo viator» (человека путешествующего).

В настоящее время туризм стал не просто путешествием ради получения наслаждения от общения с природой, в

современной дипломатии туризм играет все более важную роль, туризм уже перешагнул границы международных отношений и вышел на передовую линию дипломатии, сформировав специфическую отрасль дипломатии, как – **туристическая дипломатия.**

Комплексный и мобильный характер современного туризма сформировал спрос на безопасную и комфортную для жизни и здоровья среду, способную обеспечить необходимые условия для реализации гражданами их права на отдых и свободу передвижения.

Современный глобализированный мир трудно представить без туризма. Он рассматривается международными организациями, планируется национальными правительствами, обсуждается в средствах массовой информации, в конце концов, мы сами встречаемся с ним каждый день.

Без преувеличения можно утверждать, что туризм на сегодня является не только практикой общественной жизни, но и фактором, влияющим на мировое глобальное развитие общества.

Бесспорно, путешествия существовали с давних времен и были мотивированы в раннее Новое и Новое время различными факторами [5, с. 269-280]. Но предметно о туристической индустрии следует говорить уже с XX века.

Устоявшиеся «три S» постепенно вытесняются «трем L»: Lore – Landscape – Leisure (национальные традиции – пейзаж – досуг).

Отпуск вдали от дома превращается в XX–XXI веках на непрременную социальную норму. Продолжается процесс интернационализации социальной базы туризма и расширения его географии, происходит дальнейшая стандартизация туристических услуг, туризм экстраполируется в мировые глобальные процессы как мощный фактор развития.

Трансформировавшись из современной практики организации досуга в важный социальный институт, имеющий собственные институциональные функции, туризм пред-

стает в виде массового социокультурного явления, с которым вынуждены считаться как национальные правительства, так и международные организации [6, с. 196-208].

И все же эти процессы происходят не в обезличенном пространстве, а в конкретных культурно-исторических сообществах, остаются пестрыми и противоречивыми.

Сама глобализация, как утверждают специалисты, не отрицает многообразие выбора, а общество при этом характеризуется большей индивидуализацией (в данном случае, это демонстрирует и неустанная дифференциация туристского спроса и предложения) [7, с. 26-36].

Современный человек, повседневная жизнь которого полна хлопот, благодаря многим месяцам напряженного труда приобретет несколько больше, чем туристический продукт.

При соответствующей социально-философской рефлексии он остается действенным социальным институтом, способным решать глобальные проблемы мирового сообщества и социокультурного освоения мира через туристическую коммуникацию. Туризм и туристическая дипломатия основываются на культурных, международно-региональных и природных различиях. И в этом смысле они выступают их генератором [8].

Таким образом, в настоящее время туризм стал не просто путешествием ради получения наслаждения от общения с природой, в европейской дипломатии туризм играет все более важную роль, туризм уже перешагнул границы международных отношений и вышел на передовую линию дипломатии.

В 2016–2019 годах выражение «туристическая дипломатия» стало одним из широко употребляемых среди людей в нашем обществе. Туризм стал уже составной и неотъемлемой институциональной частью национальной дипломатии.

Туристическая дипломатия становится важным каналом формирования и распространения имиджа и продвижения международного признания страны, также проводит в жизнь дипломатическую концепцию на сотрудничество и взаимный выигрыш, реализует стратегию взаимовыгодной открытости, является важным аспектом в деле формирования глобальной и институциональной сети партнерских отношений.

Историко-культурный туризм становится инструментом и важным средством продвижения современной дипломатии в условиях полицентричного мира XXI века. Туристическая дипломатия на сегодня – это инновационная технология культурной индустрии, историко-культурного туризма в глобальном мировом пространстве.

Источники и литература

1. Циватий В. Г., Громико О. А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд ХХІ століття: (інституційний контекст) // Зовнішні справи. – 2014. – № 8. – С. 26–29.

2. Chekalenko L. D. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko / Scientific editor Rector of the Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine V. G. Tsivatyi. – Kyiv, 2016. – 294 p.

3. International Relations / Edited by Stephen McGlinchey. – Bristol, England, 2017. – Part I: DIPLOMACY. – P. 26–36.

4. Фенько А. Б. Туризм как показатель социального статуса // СОЦИС. – 2007. – № 2(274). – С. 124–131.

5. Циватый В. Г. Институционально-исторические традиции политико-дипломатических систем и дипломатии: социологический аспект // Социология дипломатии: Гипотеза, структура и тематические исследования: Монография / Милан Язбец, Вячеслав Циватый и др. – К., 2015. – С. 269–280.

6. Шульга М. Освоєння особистістю соціокультурного простору життя через туризм // Соціальний ареал життя особистості. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 196–208.

7. Яковенко Н. Вступ до історії. – К.: «Критика», 2007. – 376 с.
8. Ціватий В. Публічна дипломатія: традиції, тренди та виклики (досвід і пріоритети для України) / Зовнішні справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/publiczna-diplomatija-tradiciji-trendi-ta-vikliki-dosv/>

Катаргіна Тетяна (м. Київ)

Використання пам'яток в системі індустрії туризму за кордоном

Система збереження пам'яток історико-культурного значення, крім своєї освітньої та культурно-естетичної функції, має досить утилітарний характер. Широкі можливості, які мають країни з ринковою економікою дозволяють проаналізувати проблему використання пам'яток і виявити найбільш важливі сторони цього процесу. В багатьох країнах Заходу йде процес стрімкого розвитку інфраструктури туризму та зростання уваги до налагодження туристичного сервісу. Туризм поділяється на рекреаційний – відпочинок на лоні природи і заняття спортом; релігійний – надає можливість паломникам дістатися релігійних святинь; культурний – відвідування історико-культурних об'єктів, ознайомлення з історією країни та її культурними цінностями.

Нова галузь економіки – індустрія туризму, яка набула інтенсивного розвитку в другій половині ХХ ст., певною мірою протистоїть руйнуванню пам'яток. Кожного року зростають можливості залучення до туристичного обслуговування великої кількості пам'яток.

Вдосконалення системи туристичного обслуговування дає можливість країнам, які приділяють цьому сектору економіки увагу, отримувати значні надходження до бюджету країни, а також вирішувати ряд соціальних проблем, таких, як:

- організація нових робочих місць і працевлаштування громадян;
- захист навколишнього середовища та надання йому привабливості;
- вдосконалення умов відпочинку та проведення оздоровчих заходів для населення;
- залучення коштів для забезпечення збереження пам'яток історії та культури.

Різноманітні напрями впливу туризму на життя суспільства, а також прибуток, який отримує держава від правильно побудованої системи туристичного обслуговування, підвищення ролі туризму у вихованні вивело цю сферу в ряд привабливої індустрії та прибуткового бізнесу.

На міжнародному рівні проблемами організації туризму, а також розповсюдженням інформації щодо культурної спадщини кожної з країн, опікується Всесвітня туристична організація, яка діє під патронатом ООН. Організація була утворена 2 січня 1975 року шляхом перетворення неурядової Міжнародної ради офіційних туристичних організацій. Її Статут було прийнято 27 вересня 1975 р., а з 1980 року ця дата відзначається як Всесвітній день туризму.

На сьогодні ВТО об'єднує 105 країн, має понад 150 асоційованих членів – міжнародних та національних туристичних організацій і плідно співпрацює з ЮНЕСКО [3]. Рада виконує інформаційні та консультативні функції щодо подальшого розвитку всіх форм туризму, створює умови для налагодження соціальних і культурних стосунків між державами.

Крім міжнародних, в межах кожної країни розгортають діяльність національні та регіональні туристичні агенції, які займаються розвитком цієї сфери в межах країни або окремого регіону. Наприклад, у Великобританії туристичний бізнес підпорядкований Асоціації Британських туристичних агенцій. До її складу входять близько 3000 бюро, які мають понад 7 000 офісів в різних куточках країни [8, р. 209]. Поряд з невеликими турфірмами до цієї організації входять крупні фірми, такі, як «Томас Кук» та «Ланн Полі». В цілому туристичними програмами займаються 760 туристичних операторів-диспетчерів Асоціації та 336 фірм.

З кожним роком йде зростання частки іноземних туристів. За даними статистики якщо у 1989 р. Британію відвідали 15,4 млн. закордонних громадян [8, р. 282], то вже у 2016 році їх нарахували 35, 8 млн. осіб [2]. Слід додати, що компанії та агенції в Британії мають значну фінансову підтримку уряду країни, яка збільшується з року в рік. Держава матеріально підтримує цю сферу діяльності, особливо в регіонах, де спостерігається великий рівень безробіття й там, де визначені можливості активізації економічного розвитку за рахунок організації туристичних атракцій. Так, у Великій Британії був перетворений у культурний центр Ковент-Гарден, збережені історичні центри ряду міст у графствах Луїсвіл та Денвер, історичні забудови міст Честер, Чічестер, Йорк і Бат та інших міст, які віднесені до категорії історичних [12, р. 1]. Зростання уваги до цієї сфери діяльності спостерігаються не тільки в країнах, які традиційно вважають туризм головним сектором державної економіки, але й у промислово розвинених країнах. Так, у США на сучасному етапі туризм вважається третьою найприбутковішою галуззю економіки. У 2016 році США відвідали 75 млн. туристів, дохід від туристичної галузі склав 206 млрд. доларів. У таких штатах, як Вірджинія, Джорджія, Луїзіана туризм посідає друге місце серед інших галузей

економіки [14, р. 10]. Наприклад, за 1996 р. до бюджету штату Джорджія надійшло 453 млн. доларів від туристів, які віддавали пріоритет ознайомленню з пам'ятками історії та культури [15, р. 10]. У США на загальнонаціональному рівні розвитком туризму керує створена в 1973 р. Американська асоціація індустрії подорожей. Вона координує діяльність розвитку туристичного обслуговування з департаментами індустрії торгівлі та туризму кожного з штатів та фіксує основні досягнення в сфері обслуговування іноземних та вітчизняних туристів [15, р. 10].

Своєчасне визначення, поцінування та дбайливе використання ресурсів історико-культурного значення несе країнам економічну користь. Проблеми комплексного збереження пам'яток залежать від планів їх подальшого використання. Постають питання щодо збереження обмеженої їх кількості в місцевостях з низьким рівнем прибутку та сумнівними умовами економічного відродження регіону. Такі питання, характерні для кожної з країн, можуть бути вирішені за рахунок розвитку налагодженої системи відпочинку для туристів.

У Великій Британії, США, Канаді спеціальні комісії розробляють детальні плани по вивченню економічного потенціалу та можливостей подальшого розвитку регіонів, історичних міст, сільських місцевостей з урахуванням наявності на їх території екзотичних природних об'єктів або пам'яток історії та культури й здійснюють популяризацію регіонів. Саме наявність об'єктів історико-культурного значення часто впливає на збільшення потоку відвідувачів. За даними опитувань у Великобританії – 41% туристів висловили бажання відвідати той чи інший історичний об'єкт, 38% – історичне місто. Саме такі причини вплинули на вибір саме Британії для туристичної подорожі [8, р. 281]. За підрахунками Американської асоціації майже 50% туристів

виявляли бажання відвідати історико-культурні об'єкти під час своєї подорожі по різноманітних штатах США.

Інтеграція історичних пам'яток в структуру туризму проходить по декількох напрямках:

- використання об'єктів екскурсійного значення у розробці туристичних маршрутів;
- пристосування історико-культурних пам'яток в якості музеїв, культурних центрів, зон відпочинку;
- переобладнання історичних будинків у готелі з урахуванням сучасних вимог до благоустрою, або створення кемпінгів поблизу стародавніх маєтків;
- організація на базі історико-культурних об'єктів різноманітних перфоменсів, шоу-програм, фестивалів.

Для визначення ролі і місця історико-культурних зон в розвитку туристичного бізнесу можна звернутися до досвіду Національного форуму історичних міст Великої Британії. Так, в Англії до історичних міст віднесені Лондон, Бат, Брайтон, Брістоль, Кембрідж, Кентербері, Оксфорд, Страдфорд-на-Авоні, Вінчестер, Йорк, Віндзор, Карлайль та інші [12, р. 143]. Ці міста займають значне місце у маршрутах іноземних туристів. Туристи з інших країн складають 65% і переважно мешкають в історичних будинках, переобладнаних під готелі. Кількість відвідувачів в містах Англії різноманітна й складає в середньому 2 млн. осіб на рік. Більшість з них використовує власний автотранспорт.

Взагалі, проблеми автотуристів останнім часом постали перед усіма країнами, бо це одна з особливостей розвитку туризму останніх двох десятиліть [1, с. 91]. Історичні міста з найбільшою кількістю відвідувачів зазнають велике навантаження, особливо в літній період. Іноді виникають серйозні проблеми, пов'язані з необхідністю керувати великою кількістю автотуристів. Але ці проблеми не знижують зусилля муніципалітетів історичних міст по залученню потоку туристів, тому що існує зв'язок між позитивним впливом

туризму на економічний розвиток та збільшенням ресурсів для проведення заходів по реставрації та консервації пам'яток в місті. Так, огляди історичних міст Великої Британії, які проходили у 1967, 1979 рр., ініційовані Міністерством праці та Товариством захисту Британської спадщини, визначили, що історичні будинки представляють вагомий фондовий капітал та джерело економічних надходжень, так як туризм сприяє надходженню іноземної валюти, створює робочі місця для мешканців міста та збільшує надходження податків до бюджету. Наприклад, у Віндзорі фінансові надходження від туризму складають 136 млн. фунтів стерлінгів, з яких до місцевого бюджету надходять 32 млн. фунтів. В середньому в містах з подібною кількістю туристів до місцевих бюджетів надходить 20-25 млн. фунтів стерлінгів [1, с. 91].

За підрахунками Департаментів у штатах США туризм залучає щорічно до місцевих бюджетів майже 500 млн. доларів. Але така цифра характерна для регіонів зі значною кількістю історико-культурних об'єктів та налагодженою системою сервісу [15, р. 11].

Частина цих коштів використовується для проведення реставрації та консервації пам'яток та історичних ландшафтів, а також на здійснення проектів благоустрою зон історичної забудови, поліпшення умов відпочинку для туристів та мешканців регіону. Таким чином, спостерігається взаємозв'язок процесу правильної організації туристичного обслуговування з умовами збереження довкілля та історичної фактури міст і містечок.

У випадку недбалого господарювання та поганої управлінської діяльності збільшення потоку туристів може стати великою вадою. Тоді виникають екологічні проблеми, пов'язані з великою кількістю транспорту та забрудненням атмосфери шкідливими викидами. Це в свою чергу веде до пошкодження пам'яток, які можуть постраждати від над-

мірних реставраційних робіт або непродуманої перебудови. Таким чином, зважене, вміле керівництво цим процесом – це ключ як до вирішення проблем туризму, так і до здійснення завдань збереження неповторного колориту кожної історичної місцевості.

Велика Британія має усталені традиції у комплексному вивченні проблеми захисту, збереження та використання пам'яток в контексті збереження оточуючого середовища. Кожні 10 років тут проводяться комплексні обстеження історико-культурних зон, до яких відносяться й історичні міста. Програми такого бізнес-обстеження включають вивчення різноманітних форм консервації та реставрації пам'яток, складання реєстрів історико-культурних об'єктів. При цьому фахівцями аналізують можливості економічного розвитку регіону, наявність консерваційних зон та можливості покращення довкілля з урахуванням майбутніх фінансових надходжень [5, с. 10]. У США та Канаді, подібно до Великої Британії, спеціалізовані комісії та асоціації при департаментах штатів, урядах провінцій та муніципалітетах розробляють стратегію консервації регіонів та перспективні бізнес-плани їх використання. Такі дослідження охоплюють ряд проблем, які мають бути вирішені в комплексі. Наприклад, у м. Честер (Велика Британія) аналіз включав такі питання:

- обстеження міста з урахуванням розвитку транспортних сполучень;
- кількість населення, можливості працевлаштування;
- наявність занедбаних районів;
- розвиток інфраструктури туризму в регіоні й можливості його поживавлення;
- використання земель навколо міста;
- кліматичні особливості;
- якість комунального господарства в місті;
- стан довкілля в центральній частині;

- наявність монументальних пам'яток та історичних будинків та стан їх утримання, стан збереження довкілля [9].

Крім того, для ретельного обстеження місто було розподілено на 10 зон, кожна з яких вивчалась за такою схемою:

- місце розташування в структурі міста (центр, околиці, передмістя);
- наявність та якість збереження архітектурних ансамблів (окремих пам'яток);
- приналежність власності, визначення відповідального за її збереження;
- методи консервації й можливості змін форм використання.

Майже через 10 років після того, як були за подібною схемою обстежені міста Йорк, Бат, Чічестер, у 1975 р. муніципалітет м. Кентербері опублікував доповідь, в якій визначив проблеми консервації історико-культурних зон в місті. Завданням цього документу було вирішення низки проблем щодо питань консервації і головними з них вважались такі:

1. Ідентифікація елементів неповторності археологічного, архітектурного й ландшафтного вигляду Кентербері;
2. Виявлення факторів загрози цим компонентам;
3. Проведення детального архітектурного й ландшафтного дослідження з метою пристосування міста до можливих змін у контексті розвитку туризму;
4. Визначення й розробка пропозицій щодо консервації та збереження комплексу історичної зони міста;
5. Здійснення контролю за переобладнанням, знесенням та будівництвом нових споруд в історичній зоні [1, с. 91-101].

В історичних містах США та природно-історичних парках Канади подібні бізнес-обстеження спрямовані на

вирішення проблем, які стосуються дослідження нових історико-культурних об'єктів з метою їх подальшого використання як музеїв, громадських центрів, готелів, туристичних атракціонів тощо. Крім того, аналізуються умови розвитку підприємств малого бізнесу у регіонах з найбільшою концентрацією історико-культурних об'єктів. Досліджуються проблеми працевлаштування мешканців на основі створення нових робочих місць в сферах побутового, екскурсійного обслуговування, в галузях будівництва й транспорту. Так, у 1989 р. було проведено обстеження п'яти міст штату Джорджія (США) з метою визначення впливу збереження історико-культурних об'єктів на пожвавлення в них туристичної активності. За підсумками дослідження виявилось, що проведені роботи з реставрації історико-культурних об'єктів та благоустрою зон консервації вплинули на підвищення надходжень до місцевих бюджетів завдяки збільшенню потоку туристів [15, р. 16-17]

Канадські бізнес-плани, які розробляє Департамент оточуючого середовища, у більшості аналізують умови відпочинку туристів у рекреаційних зонах і загалом досліджують перспективи розвитку природних об'єктів. Але це не зменшує ваги завдань щодо використання пам'яток історико-культурного значення, які в більшості розташовані на територіях парків. У США та Канаді при розробці туристичних маршрутів визначаються найбільш цікаві об'єкти, які можуть мати туристичний сенс та використані як об'єкти екскурсійного призначення. Наприклад, у штаті Флорида – це археологічні місця та фольклорні музеї, у штаті Вірджинія – архітектурна спадщина періоду колонізації континенту, у штаті Джорджія – історичні місця, поля боїв, пов'язані з подіями й персоналіями Громадянської війни Півночі з Півднем, війни 1812 р. [11, р. 1].

Крім того, у країнах Північної Америки досить продумано здійснюють політику щодо корінних народів та

етнічних меншин. До складу реєстрів історико-культурної спадщини штатів та провінцій включені історичні об'єкти й поселення різноманітних етнічних груп. Створені музеї-скансени українських, російських емігрантів та інших етнічних діаспор. У США зацікавленість у залученні туристів та розвитку торгівлі у занедбаних районах спонукала до відновлення китайського кварталу – «чайнатауна» у Нью-Йорку [7, р. 163]. У місті Ноксвілл штату Теннессі (США) створений скансен. Тут відтворений старовинний форт, заснований англійськими колоністами періоду колонізації континенту. В ньому представлені помешкання перших переселенців, їх реманент, зброя, технічні засоби виробництва.

У Канаді відновлювались старі забудови міст Квебека й Онтаріо, яким притаманний особливий національний колорит франко- та англо-канадців [10, р. 187]. Кожна з етнічних культур входить до розробки тематичних етнологічних екскурсійних маршрутів.

Канадське місто Квебек, в минулому столиця Канади, в сучасний період головне місто французької провінції, виконує функції туристичного центру. Так, щорічно це місто, яке має французький колорит і вважається «єдиним містом, обнесеним муром у всій Північній Америці», відвідує 500 тис. туристів, що майже дорівнює кількості мешканців міста. Саме французький колорит, а також історичні місця, як то поля боїв 1759 р., старовинні замки й церкви, велика кількість музеїв і високий рівень організації індустрії туристичного сервісу та розваг дозволяють Квебеку в окремі роки отримувати прибуток від туризму, який дорівнює прибутку від всього виробництва міста. Зауважимо, що промисловий потенціал Квебеку базується на розвитку металургійних, целюлозно-паперових та харчових підприємств [4, с. 272].

В туристичному бізнесі США та Канади важливе місце займають культурні пам'ятки корінних жителів континенту –

індіанців, ескімосів, алеутів. Дослідженням їх культур займаються археологи. Знахідки археологічних артефактів, особливо в районах Гранд-каньйону, Флориди, Арізони, Техасу, стали основами колекцій археологічних та етнологічних музеїв, які цікавлять велику кількість туристів, заохочуючи відвідати «пуеблос» аборигенів Америки та знайомитись з архайчними культурами.

У США особливе місце займає визначення та дослідження культури афроамериканців [6]. Так, у штаті Джорджія в місті Макон створений афро-американський музей. У 1980 р. під патронатом Служби національних парків у м. Атланта був організований музей Мартіна Лютера Кінга – відомого політичного діяча, поборника прав і свобод африканського населення Сполучених Штатів. Музей став одним з провідних культурних центрів міста, який щорічно відвідують майже 800 тис. вітчизняних та іноземних туристів [13]. Крім цього, інші міста штату, такі як Саванна, Августа, Колумбус, Макон розробили пішохідні та авто маршрути по історичних місцях, пов'язаних з історією афроамериканців [15]. Таким чином, використання культурної спадщини сприяє взаємообміну різноманітних культур.

До позитивних наслідків розвитку туристичної галузі можна віднести:

- поступове зростання економічного потенціалу депресивних регіонів за рахунок інвестування проектів розвитку туризму;
- працевлаштування молоді та створення нових робочих місць в сфері малого бізнесу, громадського обслуговування, транспорту;
- залучення коштів від туристів до місцевих бюджетів з їх подальшими витратами на соціальні та культурні проекти, на здійснення ремонтно-реставраційних та відновлювальних робіт об'єктів історико-культурного значення;

- розробка туристичних маршрутів з урахуванням вікових, соціальних, освітніх, етнічних особливостей відвідувачів надає можливість використовувати об'єкти історико-культурного значення для поліпшення вивчення різноманітних особливостей історії кожного з регіонів у рамках освітніх програм з локальної історії.

Але занадто стрімкий розвиток туристичної індустрії, збільшення потоку відвідувачів історико-культурних об'єктів без врахування можливостей регіону та без створення необхідної інфраструктури побутового обслуговування може привести до негативних наслідків. Це стосується насамперед екологічних та санітарно-гігієнічних питань, які вирішують органи місцевого управління. Тому, при розробці програм туристичної перспективи кожного з регіонів обов'язково розглядаються пропозиції муніципальних служб й неодмінно враховуються їх вимоги щодо створення умов для благоустрою життя мешканців регіону та відпочинку туристів.

В цілому, культурна спадщина в кожній з країн вважається частиною культурно-соціальних ресурсів. Своєчасне визначення, поцінування та дбайливе використання цих ресурсів несе країнам економічну користь. Збереження об'єктів історико-культурного значення цілком можливо поєднати з поліпшенням умов економічного піднесення місцевостей з низьким рівнем промислового або сільськогосподарського потенціалу. Розвиток сучасної індустрії туризму має щільний зв'язок із збереженням культурної спадщини в кожній з країн. При цьому відслідковується взаємовплив процесів пожвавлення туристичного бізнесу та стану збереження пам'яток історії та культури.

На сьогодні пріоритетними напрямками досліджень туристичного потенціалу в Україні можна назвати:

- вивчення потенціалу культурної спадщини та шляхи вдосконалення управління культурними ресурсами для їх подальшого використання у туристичній галузі;
- визначення пріоритетів державної політики, конкретизація напрямів роботи неурядових фондів, громадських організацій з питань організації захисту пам'яток та їх пристосування для використання в сучасних умовах;
- вивчення й аналіз історико-культурних об'єктів як можливого фактора створення туристичних кластерів у депресивних регіонах;
- опанування зарубіжного й міжнародного досвіду зі створення умов збереження культурної спадщини різноманітного етнічного походження;
- визначення методів збереження та оптимізація менеджменту в сфері управління ресурсами культурної спадщини з подальшим включенням їх як в регіональні програми розвитку, так і в загальноукраїнські проекти, зокрема при розробці програм з розвитку туристичної галузі;
- проведення аналізу загроз і проблем, які виникають у сегменті збереження культурного надбання на сучасному етапі;
- проведення досліджень з вивчення стратегій та нових підходів, які вироблені зарубіжними фахівцями та міжнародними експертами в справі організації захисту та збереження культурно-історичних ресурсів при плануванні туристичних маршрутів.

Джерела та література

1. Бекон М. Как заставит туризм способствовать сохранению исторических городов Англии (на материалах г. Кентербери) : Памятники в изменяющемся мире. – Москва, 1993.

2. Час їхати // Новое время. 29 вересня 2017. № 35. URL: <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2544-35-29-veresnya-2017.html>

3. Планирование и развитие индустрии туризма в районе ЕЭК: Документы симпозиума по вопросам планирования и развития туризма в районе ЕЭК (13-18 октября 1975 в Дубровнике (Югославия). – Нью-Йорк, 1976. – 245 с.

4. Страны и народы. Науч.-попул. геогр.-этногр. изд. в 20-ти т. Америка. Общий обзор. Северная Америка / Редкол. Ю. П. Аверкиева и др. – Москва: Мысль, 1980. – 301 с.

5. Транин А. А. Охрана окружающей среды: проблемы развития буржуазного права. – Москва: Наука, 1987. – 126 с.

6. Юг де Варин-Боан. Община как двигатель культуры // Культуры. – 1982. – № 1-2. – С. 27–48.

7. Ainsley, Michael L. American experience in historic preservation: The Challenge to our cultural heritage : why preserve the past? : proceedings of a Conference on Cultural Preservation, Washington, D.C., 8-10 April, 1984 / edited by Yudhishtir Raj Isar : Washington, D.C. : Smithsonian Institution Press, 1986. 252 p

8. Britain 1989: An official handbook, London: Central Office of Information, HMSO

9. Chester. A study in conservation. Report to the Minister of Housing and Local Government and the City and County of the City of Chester by Donald W. Insall and Associates: London, 1968. 219 p.

10. Dalibard, Jacques. The Canadian experience in historic preservation. Challenge to our cultural heritage : why preserve the past? : proceedings of a Conference on Cultural Preservation, Washington, D.C., 8-10 April, 1984 / edited by Yudhishtir Raj Isar : Washington, D.C. : Smithsonian Institution Press, 1986. 252 p.

11. Florida. Division of Historical Resources. 2000. URL: <http://dir.yahoo.com/P.1.>; National Park Service. Historic Landscape initiative. 2000. URL: http://www2.cr.nps.gov/hli/hli_P.htm.

12. Historic cities of England. London, 1988; Bath Preservation Trust. 2000. URL: <http://www.bath-preservation-trust.org.uk/museums/index.html>

13. Honor the Life and Legacy of Dr. Martin Luther King Jr. URL: <https://www.atlanta.net/things-to-do/history/the-king-center/>

14. National Park Service USA. URL: website: <https://www.nps.gov/index.htm>

15. Profiting from the past: The economic impact of historic preservation in Georgia, 1997. URL: https://www.novoco.com/sites/default/files/atoms/files/georgia_historic_pres_profiting_from_the_past_11413.pdf

Ірина Ігнатенко (м. Київ)

Досвід Швеції у розвитку зеленого та історико-краєзнавчого туризму

Швеція – одна з провідних країн зеленого туризму. Цікаво зазначити, що 97% Швеції є безлюдними. Національні парки та заповідники охоплюють десяту частину території країни. В Швеції налічується 29 національних парків і близько 4000 заповідників. Кожен природний заповідник має певну мету, з власним набором правил і положень. Національні парки у Швеції почали створюватися з 1909 року й були одними з перших у Європі.

Потужною організацією із захисту навколишнього середовища є *Шведське товариство охорони природи (Natur-skyddsforeningen)*, яке наразі налічує 190 000 членів. Організація має великий вплив у суспільстві та суттєві повноваження: контролює забруднення навколишнього середовища; вирішує екологічні проблеми; рятує флору й фауну від вимирання та зникнення; приділяє увагу питанням зміни клімату тощо. Крім того, шведський уряд щедро фінансує наукові дослідження, спрямовані на збереження дикої природи та вивчення нових видів рослин.

За межами заповідних зон діє право загального доступу до природних ресурсів, яке гарантоване конституційно. Це унікальне право дозволяє вільно гуляти на природі, збирати гриби, ягоди, трави, квіти тощо. При тому шведи суворо дотримуються правила «нікому на заважай, нічого не руйнуй!». Слід підкреслити наддбайливе ставлення шведів до природи та оточуючого світу

Цікавим фактом є те, що понад 80% шведів проживають в межах 5 км від національного парку, природного заповідника або іншого природоохоронного місця.

Екотуризм та екодозвілля – найпопулярніші види відпочинку в Швеції! З огляду на пору року, вони включають в себе (але не обмежуються цим): дозвілля у наметах в горах; льодовий альпінізм; катання на ковзанках; відпочинок на березі річок та озер; рибальство; збирання грибів та ягід; рафтинг (спуск на плотах гірськими річками); кемпінг (вид туризму, пов'язаний з проживанням в наметах або спеціально обладнаних легких будиночках на колесах) тощо. Шведи радо проводять свої відпустки на території рідної країни, насолоджуючись її краєвидами та природою.

Що стосується історико-культурних пам'яток, то їх всебічно підтримує (в тому числі й фінансово) уряд Швеції. Для відвідувачів (як громадян країни так й іноземців) вхід безкоштовний! Фінансова система захисту, реставраційних робіт, утримання історико-культурних пам'яток тощо, можлива в тому числі й за рахунок високих податків, що платять шведи (подекуди податки сягають 50% від заробітної плати).

Більш докладну інформацію щодо цих та інших питань, стосовно державної політики уряду Швеції, можна знайти на наступних ресурсах:

- **Sweden.se** – Офіційний сайт Швеції
- **Government.se** – Уряд Швеції
- **Riksdagen.se** – Парламент Швеції

- **Scb.se** – Служба статистики Швеції
- **Historiska.se** – Музей шведської історії
- **Sverigesnationalparker.se** – Національні парки Швеції
- **Nordiskamuseet.se** – Музей північних країн
- **Skolverket.se** – Швецьке національне агентство з освіти
- **Kulturradet.se** – Шведська рада по культурі

Наталія Терес (м. Київ)

Розвиток історико-культурного туризму в Україні на сучасному етапі

Активне просування історико-культурного туристичного продукту є важливою характерною рисою сучасного світового туризму. Базовим маркером історико-культурного туризму є відвідування головних об'єктів, які характеризують історичний процес та культурні явища, значення яких часом виходить за державні кордони і є набуттям світової духовності та культури. Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'яток матеріальної і духовної культури, які мають суспільно-виховне значення, становлять пізнавальний інтерес та є об'єктами туристського показу. До групи історико-культурних ресурсів належать пам'ятки історії, історико-архітектурні пам'ятки, мистецтва, етнографічні та пам'ятки народної творчості [1]. Але як справедливо зазначають зарубіжні автори, історико-

культурний туризм – це не тільки споживання культурного продукту минулого, це також сучасний туристичний продукт, пов'язаний з пізнанням способу життя людей різних регіонів та ін. [8].

У 1960-х роках в Європі відбувся важливий етап відтворення культурного продукту, коли ностальгічні настрої в суспільстві охопили не таке й вже далеке минуле, і це були не тільки 1930-ті роки, але й 1950-ті. Епоха постмодернізму спричинила появу нових тематичних напрямків та специфічних зацікавлень, охарактеризований як другий «музейний бум». Ці ж тенденції призвели до ідентифікації історичних пам'яток в країнах Європи, їх зареєстрована кількість суттєво зросла. Наприклад, у Франції впродовж 1980–1991 рр. – на 27 відсотків. Історико-культурним туристичним ресурсам в провідних країнах Європи відводиться важлива роль в економічному піднесенні депресивних регіонів, створенні таких туристичних продуктів, які складно імітувати.

Близькість Європи як світового лідера історико-культурного туризму є потужним імпульсом для діяльності туристичного бізнесу України, важливим прикладом у формуванні відповідної державної політики. Особлива роль історико-культурного туризму полягає у подоланні негативної тенденції домінування виїзного туризму над внутрішнім.

Музеї України посідають провідне місце в історико-культурній туристичній діяльності. У 2000 р. Міжнародною радою музеїв (ІКОМ) була розроблена Хартія взаємовідносин музеїв та культурного туризму, в якій йдеться про те, що музеї мають на рівних з турфірмами брати участь у розподілі прибутків від туристичної діяльності, у розробці туристичних продуктів. Це передбачає більш активне впровадження ринково-сервісної моделі у роботі з відвідувачами. Серед основних закладів культури музеї залишаються

найбільш відвідуваними. За даними статистики, станом на 2017 р. в Україні діяло 574 музеї, які впродовж року відвідало 16,4 млн. осіб [3, с. 10].

Проте культурна сфера дуже вразлива від суспільно-політичних потрясінь, зовнішніх загроз та складної економічної ситуації. Це підтверджує суттєве зменшення кількості відвідувачів музейних закладів Києва з 5 616,8 тис. осіб у 2012 р. до 3 539,0 тис. у 2017 році. Значно менше в столиці України глядачів стали ходити на концерти: якщо у 2012 р. – це 866 тис., то у 2017 р. – лише 602 тисячі слухачів [2].

Державна політика України з виявлення, охорони та збереження пам'яток історії та культури є головною основою для розвитку туризму. Включенню історико-культурних пам'яток в туристичні маршрути об'єктивно сприяє процес виявлення та реєстрації історико-культурних пам'яток. Станом на 2017 р. на обліку перебувають 130 тис історико-культурних об'єктів нерухомої спадщини. За роки незалежності змінилися базові засади пам'яткоохоронної сфери: в основі її діяльності були покладені принципи національного відродження та української державності. Пам'яткоохоронцями виявлено та зареєстровано нові пам'ятки козацької доби, українського національно-визвольного руху, пам'ятки-свідцтва Голодомору та політичних репресій.

Станом на 01.01.2017 в Україні загальна кількість пам'яток культурної спадщини, що перебувають на державному обліку, складає 130 007 об'єктів, в тому числі: археологічні пам'ятки культурної спадщини – 65 673, історичні – 45 575, об'єкти монументального мистецтва – 2 434, архітектури та містобудування – 15 919, садово-паркового мистецтва – 311, ландшафтні – 8, науки і техніки – 87. Функціонує 65 історико-культурних заповідників [6].

Особливість історико-культурного потенціалу України полягає в тому, що не тільки історико-культурні об'єкти, а міста та інші населенні пункти є об'єктом туристичного інтересу. У Списку історичних населених місць України зазначено 401 населений пункт, окрім того, в країні нараховується 1 399 історичних міст і селищ, понад 8 тис. сіл з цінною історико-культурною спадщиною, де розташовано близько 70 тис. історичних об'єктів [4].

Оновлення реєстру пам'яток, декомунізація та ідеологізації в пам'яткоохоронній сфері сприяли розширенню історико-культурної бази туризму, створили можливості для залучення цих об'єктів до туристичних маршрутів. Відповідно відбулося оновлення екскурсійної тематики, яка стала більш різноманітною, такою, яка відповідала новим викликам часу. В посткомуністичну добу з'явилися нові цікаві туристично-екскурсійні маршрути, які розкривають різноманітні сторони історичних подій та процесів, популяризуються спадщину всіх історичних епох української історії.

Екскурсійна справа є важливим компонентом історико-культурного туризму, при тому вона безпосередньо залежить від економічної ситуації та добробуту громадян. Сучасний показник кількості екскурсантів в Україні набагато менший, ніж у 1980-х роках. Негативною тенденцією є те, що туристично-екскурсійна діяльність є справою незначної кількості турфірм та підприємців. Станом на 01.01.2017 р. екскурсійною діяльністю займалося 64 туристичних підприємств та 87 фізичних осіб – гідів; разом це 151 суб'єкт туристичної діяльності або 4,3% від їх загальної кількості [5, с. 426]. Актуальним є підвищення рівня підготовки гідів, необхідність сертифікації кадрів, урізноманітнення та оновлення тематики з урахуванням індивідуальних потреб туристів.

Розвиток історико-культурного туризму, як й інших видів, залежить від реалізації держаної політики з розвитку

інфраструктури, внутрішніх авіаційних перевезень, покращенню діяльності сфери послуг в Україні. Для полегшення переміщення державою вкрай необхідне розширення залізничного та авіаційного сполучення, особливо між обласними центрами, кардинальне вирішення проблеми незадовільного стану доріг. Про великий потенціал внутрішнього туризму свідчить кількість поїздок, які громадяни України здійснили з різною метою. Наприклад, у першому півріччі 2018 р. населення здійснило близько 65 млн. поїздок. За даними операторів мобільного зв'язку найбільшою популярністю серед туристів користуються: Київська область, де було зафіксовано переміщення близько 18 млн. абонентів, Львівська – 4 млн., Полтавська – 3,4 млн., Житомирська – 3,3 млн., Черкаська – 3,2 млн. абонентів [7].

На сучасному етапі, завдяки діяльності громадських об'єднань, організацій в сфері туризму, професійних асоціацій гідів та екскурсоводів, відроджується тенденція до зацікавлення внутрішнім туризмом, особливо історико-культурним, тільки вже на принципово новій концептуальній основі, з метою відкрити громадянам ще невідомий для багатьох світ історії та культури України.

Джерела та література

1. Країнознавство: теорія та практика / М. П. Мальська, Н. В. Антонюк, Ю. С. Занько, Н. М. Ганич. – К., 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/19110108/turizm/istoriko-kulturni_turistichni_resursi_finlyandiya
2. Заклади культури та мистецтва. Головне управління статистики у м. Києві. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiev.ukrstat.gov.ua/p.php3?c=534&lang=1>
3. Заклади культури, фізичної культури і спорту України у 2017 році. Статистичний збірник. Державна служба статистики України / Відпов. за випуск О. О. Кармазіна. – К., 2018. – 95 с.
4. Кот С.І. Про стан збереження культурної спадщини України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань

«Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини України» 18 квітня 2018 р.). – К.: Інститут історії України НАН України, 2018. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [file:///C:/Users/Usr/Downloads/0013740%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Usr/Downloads/0013740%20(1).pdf)

5. Нездоймінов Г. С., Петрова А. С. Напрями підвищення конкурентоспроможності екскурсійних послуг туристичних підприємств // Економіка та суспільство. – 2018. – № 15. – С. 425–431.

6. Охорона культурної спадщини: подолання корупційних ризиків у державній політиці та діяльності органів державної влади. Аналітична записка USAID / Взаємодія. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Analytical-note-on-heritage-Final-1.pdf>

7. Романова А. Внутрішній туризм має стати пріоритетним для України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zruchno.travel/Publications/Entry/3047?lang=ua>

8. Richards, G. (2001) The Development of Cultural Tourism in Europe. In: Richards, G. (ed.) Cultural Attractions and European Tourism. Wallingford: CABI. – [Electronic resource]. – https://www.academia.edu/2568160/The_Development_of_Cultural_Tourism_in_Europe

Руслана Маньковська (м. Київ)

Музеї як складова історико-культурного туризму

Туристична галузь в сучасній Україні входить до пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку країни. З метою перетворення сфери туризму у високо-ефективну та інтегровану в світовий ринок галузь Кабінет Міністрів України у 2017 р. схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів на період до 2026 р. У ній, зокрема, серед нагальних завдань правового та економічного характеру, звертається увага на формування та просування позитивного іміджу України як країни привабливої для

туризму. Виразно демонструють соціально-економічний потенціал туристичної галузі дані Всесвітньої туристичної організації ООН (ЮНВТО): в умовах постіндустріального суспільства внесок туризму до світового валового внутрішнього продукту становить 10%, а в світовій індустрії туризму працює понад 150 млн. осіб [12]. Водночас комплексний аналіз наукових досліджень туризмознавчої проблематики в світі та Україні засвідчує про значні напруження науковців та фахівців у туристичній галузі науки, розкриває динамічні зміни та загальні тенденції трансформацій, пов'язаних з головним об'єктом вивчення – туризмом. Помітно урізноманітнилися форми туризму, розширилася його соціальна складова, значне нарощення отримав змістовий чинник, особливого значення набули інфраструктурні та сервісні позиції індустрії загалом.

В умовах євроінтеграційних процесів туризм виступає як стратегічний соціокультурний фактор розвитку України. Впливовим чинником розвитку туризму стає історично-культурна спадщина, перевагу отримує культурний напрям, який все більше охоплює молодь, людей середнього та похилого віку. Туризм поступово набуває ознак комплексності, поєднуючи оздоровчо-пізнавальний, екскурсійно-краєзнавчий компоненти з особливою увагою до сервісу та комфорту.

Нині спостерігається стійка тенденція до розширення сегменту культурного туризму. За прогнозами Всесвітньої туристичної організації (ВТО), частка історико-культурного туризму до 2020 р. становитиме 25% від загальних показників світового туризму [6]. На початку 1980-х рр. серед фахівців туристичної галузі починає утверджуватися термін «культурний туризм». Уперше він увійшов офіційно в дискусійне поле під час Всесвітньої конференції з культурної політики у 1982 р. [11]. До сьогодні серед дослідників немає спільної думки щодо визначення поняття «культурний

туризм», окрім того зустрічаються різні трактування цього виду туризму, дослідники використовують поряд з терміном «культурний» також «культурно-історичний», «історико-культурний», «культурно-пізнавальний».

Феномен культурного туризму полягає в його різноплановості. Він особливо сприяє естетичному розвитку і духовному збагаченню особистості, дозволяє звернутися до поглибленого вивчення культурної спадщини людства, яскраво демонструє гуманістичний зміст культурних надбань, їх національні особливості. Основна мета культурного туризму – ознайомлення з пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, природними та етнічними особливостями, сучасним життям країни. Культурний туризм сприяє відродженню та збереженню народних традицій та звичаїв. Такий вид туризму поєднує в собі широкий спектр споживчої туристичної діяльності, що формує розуміння характерних особливостей окремої дестинації (у даному випадку території для подорожі туриста з об'єктами історико-культурної спадщини, музеями, закладами культури та мистецтва тощо), забезпечуючи відкритість та доступність такої культури [13, с. 8].

За останні кілька десятиріч інтерес подорожуючих до пам'яток історії та культури, бажання відвідувати заклади культури виокремили окремий сектор туристичної галузі – історико-культурний туризм. Можна констатувати, що виділення з культурного туризму окремого історико-культурного сегмента свідчить про поглиблення як теоретичного осмислення галузі туризму, так і розширення її практичної складової. Історико-культурний туризм, поряд з ознайомленням з архітектурними, культурними пам'ятками, передбачає відвідування переважно історичних, археологічних об'єктів, музеїв, картинних галерей, театрів, фестивалів, історичних маршрутів, участь туристів у проведенні релігійних свят та обрядів, лекцій, семінарів тощо.

Вочевидь, що сьогодні практично неможливо виділити чисті форми і види сучасного туризму, оскільки допитливий турист під час подорожі прагне ефективно використати усі можливості, щоб відвідати цікаві місця, ознайомитися з історико-культурною спадщиною, взяти участь у різноманітних заходах. Останнім часом в Україні поширення отримали фестивальний (фольклорний), народних ремесел і мистецтв, гастрономічний, релігійний, історико-культурний, сільський туризм. Виділяють окремо музейний туризм як різновид історико-культурного туризму.

Музей поєднує культурницький зміст і комплексний характер діяльності, що робить його універсальним і дозволяє повноцінно використовувати його в історичному, національному, профільному, рекреаційному та інші сенсах для завдань туристичної галузі, а саме – задоволення духовних потреб туриста. У національній системі туристично-екскурсійних маршрутів музеї посідають вагоме місце, їх культурно-пізнавальний та багатофункціональний потенціал відкриває великі перспективи для туристичної галузі. Загальносвітові тенденції розвитку музейної галузі засвідчують зростання суспільної ролі музеїв, їх налаштованість на громадський інтерес. Варто зауважити, що, йдучи назустріч потребам відвідувачів, музеї виконують важливі та значимі завдання для суспільства: акумулюючи історичну пам'ять народу, зберігають національну спадщину, через духовні та матеріальні цінності впливають на громадськість. Музеї здатні формувати гуманістичний світогляд та національну свідомість, що у нинішніх умовах є актуальним, засобами туризму сприяти інтеграції суспільних сил.

Функціональні особливості музею визначили його тісні зв'язки з багатьма галузями науки та культури, зокрема з туристичною справою. Результатом такої синергії стало оформлення окремого напрямку – музейний туризм, що

виявило нові можливості в розвитку туризму, значно збагатило його потенційний ресурс.

Виділення музейного туризму обумовлено об'єктивними процесами, які відбуваються в культурному просторі. Останнім часом у світі спостерігається зростання інтересу до музеїв. Головним чинником цих змін стало формування у другій половині XX ст. нової культурної парадигми, де спадщина поступово вибудовується в окремий науково-інституціональний сегмент.

Музеї, як вагома складова історико-культурного надбання, в умовах сучасних соціокультурних викликів теж набувають певних функціональних трансформацій. Зокрема музейний туризм значно актуалізує рекреаційну, комунікативну, репрезентативну, інформаційну, естетичну функції музею, спонукає враховувати у своїй діяльності суспільні потреби, запити різних соціальних груп до музею, їх ціннісні орієнтації. У контексті розвитку музейного туризму розширюється і поглиблюється його соціальна функція. В зарубіжній музеєзнавчій літературі дослідники Р. Льюїс, Р. Ромедер, Д. А. Равікович, А. Б. Закс виділяють такі основні соціальні функції: документування, освітня і виховна [7;10]. Документування спрямоване на відображення через музейні предмети певних процесів і явищ в природі і суспільстві. Останнім часом ця функція доповнюється комплексною охороною або відтворенням природного і культурно-історичного середовища. Освітня і виховна функції базуються на інформативних можливостях музейних предметів, здійсненні емоційного впливу на відвідувачів, виконують освітні, виховні, естетичні завдання. Сучасний розвиток цих функцій пов'язаний з пошуком нових форм музейної діяльності (музейні спектаклі, клуби, концерти, свята тощо).

Як бачимо, поступово все більшої актуальності набуває функція організації вільного часу людей і змістовного

наповнення дозвілля в умовах музейного середовища. Такі підходи до музею, зокрема музеологів Й. Аве, В. Ю. Дукельського, Н. М. Косова, А. Хаттон, змінюють стереотипну, патерналістську модель музею у ставленні до відвідувача.

Традиційне бачення музею лише як науково-дослідницького та культурно-просвітницького закладу з функціями обліку, збереження, вивчення та популяризації, не сприймається представниками комунікаційного підходу, які намагаються відкрити в музеї соціально-культурний феномен та визначити його роль у культурі. Дослідники М. С. Каган, З. А. Бонамі, В. Ю. Дукельський розглядають культуру як систему акумуляції та передачі інформації, а місцем збереження пам'яті культури – музей, який специфічними засобами музейної комунікації здійснює передачу культурного надбання [2, с. 18-23]. Посередником у комунікаційних процесах виступає музейний предмет, через який музей реалізує свою роль та значення в суспільстві. Музейну комунікацію європейські музеологи розглядають як механізм взаємодії різних культур, а також своєрідну форму спілкування музею із відвідувачами.

Канадський музеолог Д. Камерон, директор музею у місті Калгарі, який уперше використав вчення про комунікацію та ввів термін «музейна комунікація», створив модель музейної комунікації: працівник музею – музейний предмет – відвідувач, доповнюючи цей ланцюг як дослідник ефективності роботи музею, зворотнім зв'язком щодо якості передачі та отримання інформації.

Учений розглядає музей як комунікаційну систему між відвідувачем та музейним предметом, де відвідувач здатен розуміти «мову» речей, а музейний експозиціонер здатний створити специфічний, невербальний інформаційний простір. Теорія музеолога дала поштовх до розробки інших моделей музейної комунікації: пізнавальної (К. Хадсон,

Г. Осборн, Д. Вайлер), знакової (Ю. Ромедер), діалогової (Р. Стронг, Е. Александер), міждисциплінарної (М. С. Каган, Б. А. Столяров), інформаційно-комунікативної (С. В. Пшенична) [8; 9].

Свій підхід пропонує англійська дослідниця Е. Хупер-Грінхілл, яка заперечує комунікацію, яка передбачає лише передачу готової інформації, а не заохочує відвідувача самому конструювати нові смисли. В її баченні музейна комунікація не лише через музейного працівника розкриває зміст музейного предмета (як це традиційно відбувається), але і самого відвідувача необхідно залучати до інтерпретацій експозиції через його власний досвід. Музеолог пропонує модель музейної комунікації як частину культури, коли знання конструюється разом із музейним працівником чи музейним предметом та відвідувачем у межах культури і засобами культури. Ця модель переносить акцент з технічних аспектів передачі інформації на соціальні та культурні аспекти цього процесу, де реальність не лише створюється, а зберігається, змінюється і трансформується [1, с. 129-131].

Аналізуючи різні наукові підходи до функціональних можливостей музеїв, можна констатувати, що на сьогодні головним об'єктом для музею виступає відвідувач, з яким необхідно налагодити комунікацію, враховуючи його освітній, соціальний, віковий показник, дохідливо та емоційно донести інформацію, а також створити умови для інтелектуально-пізнавального дозвілля. Музеї не повинні бути звичайними сховищами артефактів. Колекції – головне знаряддя музеїв, і мета закладу – ефективно включати ці колекції в процес комунікації, і фактор туристичної активності в даному випадку є надважливим.

Новітні критерії підходу до музею, актуалізація його суспільної ефективності трансформують функціональний музейний потенціал. На цій загальносвітовій тенденції

наголошував на зустрічі з українськими музейниками член правління Європейського Музейного форуму Міхайл Гнедовський: «Функції сучасного музею – не лише зберігати пам'ять, але й пояснювати наш спадок наступним поколінням» [4].

На розвитку історико-культурного туризму, зокрема його музейній складовій, позначилися динамічні зрушення в суспільстві, яке прагне активно впливати на вирішення політичних, економічних, культурних проблем і здатне оперативно змінюватися в сучасних умовах; воно потребує музею як соціокультурної інституції, демократичної за своїм характером, націленої на суспільний інтерес. Зі свого боку музей, відповідаючи на цей запит, має послідовно і відповідально розбудовувати систему «музей – культура», де під неухильним впливом суперечливих та неоднозначних глобалізаційних процесів існує постійна загроза поглинання національної самобутності масовим попитом (масова культура це не культура мас, а та, яка створюється на замовлення і під тиском пануючої політико-економічної еліти), перетворення культури на об'єкт отримання прибутку. Зрозумілою стає актуалізація проблем історико-культурної спадщини як серцевинної основи самоідентифікації національних культур.

Прибічники нового напрямку культурного протесту проти глобалізації – альтерглобалізму, що поширився в останні десятиліття, наполягають на принципах інтегрального різноманіття, коли світовий духовний набуток складатиме не культурний гібрид, а строкатість і самобутність усіх локальних культур, виступають за мультикультуралізм, який передбачає глобалізм, поєднання культурних традицій, а не їх нівелювання. Цим пояснюється поширення в сучасних туристичних маршрутах екомuzeїв, започаткованих в другій половині XX ст. представниками французької школи Ж. А. Рів'єром і Ю. де Варіном. Такий тип музею при-

ваблює відвідувачів живим і діяльним середовищем, що відображає взаємодію людини і природи крізь простір і час. Окрім збереження, експонування та пояснення культурної та природної спадщини, такий музей дозволяє заглибитися в життя місцевої громади, проникнутися її самобутньою та неповторною культурою, взяти безпосередню участь у відтворенні традицій та звичаїв краю, долучитися до місцевих ремесел та промислів.

Розвиток музейного туризму передбачає вирішення низки завдань. Зокрема, складання туристської програми і маршруту подорожі, з врахуванням специфіки туристичної групи, має включати відповідні профілі музеїв, координуватися із пропонованими закладом заходами, з тим, щоб залучити туристів до їх проведення. Організація інтелектуально-естетичного дозвілля, участь туристів у різноманітних художньо-етнічних атракціях, розважально-пізнавальних іграх, вікторинах, творчих вечорах та зустрічах значно пожвавить туристичні потоки. З іншого боку включення музеїв до туристичних маршрутів дозволить не лише розширити аудиторію відвідувачів, але й стимулюватиме його фінансову та рекламну діяльність.

Нині ми спостерігаємо виокремлення самобутнього, культурно-інтелектуального музейного простору як невід'ємної частини туристичної галузі, як, зрештою, і суспільного життя в цілому. Опираючись на думку відомого музеолога із Канади Дункана Камерона, що музей – це культурний інститут сьогодення, який зберігає пам'ять про минуле, але є невід'ємною частиною сьогодення культурного простору [4], стверджуємо: музей покликаний своїми специфічними методами презентувати національну культуру, удосконалювати соціокультурний простір, формувати суспільну свідомість як феномен національної пам'яті.

Чим пояснюється інтерес туриста до музейних колекцій? Музей у сучасному суспільстві сприймається як місце,

де живе пам'ять. У ньому сходиться просторово-часова модель буття людства з її соціокультурними характеристиками. Разом з тим, простежується загальноприйнятне бачення музею як фіксатора минулого з функцією увічнення колективної пам'яті, що значно обмежує його змістову сутність. Без сумніву, музеї, перебуваючи у зоні простору пам'яті, моделюють його у музейному наративі через заданий алгоритм музейного предмету і творять нову інформацію, синхронізуючи минуле з сучасним.

Важливо відзначити роль і місце музею у збереженні історичної пам'яті в контексті меморальних студій, які останніми десятиліттями виокремилися в актуальний міждисциплінарний напрям у соціогуманітаристиці. Історична пам'ять, яку визнають генетичним кодом нації, одночасно виступає підсистемою колективної пам'яті та вагомою компонентою національної свідомості. В сучасному українському суспільстві історична пам'ять, за твердженням історика Я. Грицака, має українську і радянську традиції [5, с. 63], що виразно проявилось під час розгортання процесу з декомунізації. Вона ширша за національну і включає всю пам'ять народу в атрибутах духовної та матеріальної культури. Особливими характеристиками вирізняється національна пам'ять, як важлива складова самоідентифікації та консолідації народу. На відміну від історичної вона є атрибутом політичної нації, має загострений суспільний зміст. Важко не погодитись із думкою історика Д. Веденєєва, що національна пам'ять складає основу національної безпеки України, не допускає маніпуляцій суспільною свідомістю [3, с. 38-39].

Зауважимо, що в меморальному полі музеї розглядаються лише як інструмент трансляції культурної пам'яті у державній політиці пам'яті. Такий підхід є традиційним у пострадянському суспільстві й перетворює музей на засіб здійснення державної політики, коли музейні колекції

несуть навантаження ідеологічних ретрансляторів, що ми спостерігали в радянський період. Зміни культурної парадигми в світі актуалізували формотворчий потенціал музеїв. Дослідники, визначаючи полярність у взаємодії історії зі *знаннями* про минуле та колективної пам'яті з *уявленнями* про минуле, обходять увагою музеї, які через «вузлики пам'яті» – музейні предмети поєднують знання і уявлення про минуле, і не тільки зберігають, але й впливають на формування національної пам'яті та національної свідомості.

Нові концептуальні підходи до музею в контексті меморальних студій дозволяють розширити його теоретико-методологічні та функціональні можливості, стати інструментом у пізнанні та відтворенні минулого, водночас впливати на формування простору пам'яті.

Узагальнюючи основні наукові підходи до визначення ролі музеїв у розвитку історико-культурного туризму, можна констатувати виокремлення окремого сегменту в туристичній галузі – музейного туризму, що засвідчує поглиблення інтеграційних процесів у музейній та туристичній галузях. Слід відзначити, що поряд із традиційними функціями музею сформувалася низка його нових можливостей, актуалізувалася соціальна, комунікаційна, рекреаційна діяльність. Виділення музейного туризму підтверджує затребуваність суспільства у спілкуванні з музеєм, що активно використовується в туристичній справі та має певні організаційні особливості. Досить важливо наголосити на історико-культурній змістовій музейного туризму, яка ефективно виконує завдання збереження історичної пам'яті, формування національної свідомості, залучення культурних надбань до туристичних маршрутів.

Джерела та література

1. Ананьев В. Г. Лестерская школа музеологии: история, персоналии, идеи // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 2. – Вып. 2. – 2013. – С. 127–134.
2. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры // Триумф музея? – СПб.: «Осипов», 2005. – С. 6–27.
3. Веденеев Д. В. Національна пам'ять українського народу в контексті інформаційно-психологічних впливів глобалізованого світу / Д. В. Веденеев // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу. Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К.: СтилоС, 2011. – С. 38–52.
4. Гнедовський М. Сучасні тенденції в європейських музеях / М. Гнедовський // URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2012/12/25/105482/>
5. Головченко В. І. Історична й колективна пам'ять як складова національної свідомості / В. І. Головченко // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип. 5. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – С. 62–68.
6. Дацко О. І. Культура як чинник сталого розвитку регіонів: європейський досвід / О. І. Дацко // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и ГУАМ: сб. науч. тр. – 2009. – Т. 1. – С. 224–230 // URL: http://www.nbu.gov.ua/soc_gum/pips/2009_1/224.pdf
7. Закс А. Б. Динамика социальных функций музеев СССР // Музееведение. Музеи Мира. – М., 1991.
8. Комлев Ю. Э. Формирование и развитие музейных коммуникаций в культурном пространстве региона // Автореферат дис. на соис. докт. культурол. – СПб., 2011. – 24 с.
9. Лоренте П. Х. Развитие музеологии как университетской дисциплины: от технической подготовки к критической музеологии // Вопросы музеологии. – 2011. – № 2 (4). – С. 45–64.
10. Равикович Д. А. Социальные функции и типология музеев // Музееведение. Вопросы теории и методики: сб. науч. тр. – М., 1987. – С. 10–24.
11. Рекомендація № 36 Всесвітньої конференції щодо політики у сфері культури «Збереження культурної спадщини всіх віків». –

1982 // URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_744

12. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року» // Урядовий портал. – URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249826501>

13. Сущинская М. Д. Культурный туризм: учебное пособие / М. Д. Сущинская. – СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 128 с.

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ТУРИЗМОЗНАВСТВА ТА
ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
З ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
Й РОЗВИТКУ ІСТОРИКО-
КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ**

Історико-культурний туризм в Україні та країнах Європи: висвітлення в літературі його суті, змісту, історії розвитку та досвіду правового регулювання

У сучасних міжнародних документах, що стосуються розвитку туризму, наголошується на економічному, світоглядному, пізнавальному й комунікативному значенні туризму як особливого соціально-культурного інституту загальнолюдської культури, що, безперечно, актуалізує розвиток та використання в туризмі унікальної історико-культурної спадщини кожної країни та регіону, виокремлюючи її неповторність та особливості.

Науковцями здійснено спробу класифікації напрямів та видів туризму залежно від критеріїв, в тому числі й за метою подорожей, проте, ці види туризму тісно переплітаються між собою, тому погоджуємося з констатацією В. Кифяка, що «виділити їх у чистому виді не завжди можливо. Наприклад, етнічний туризм може поєднуватися з релігійним, екскурсійний – із рекреаційним і т.д.» [1, с. 85]. Більше того, кількість видів туризму та їх назви у працях науковців, в яких подається класифікація туризму за видами, суттєво відрізняються. Залишимо поза увагою наявні підходи авторів до класифікації видів туризму за часовими характеристиками, за територіальними ознаками та за деякими іншими критеріями, а стисло проаналізуємо науковий доробок вчених, що стосується класифікації видів туризму за метою.

Беручи за основу мету В. Кифяк у своїх книгах виділяє 15 видів туризму [1, с. 84-85; 2, с. 78-79], В. Торяник і П. Макушев – 16 [3, с. 31-33], В. Єрмаченко і Г. Брусільцева –

17 [4, с. 24-25], а М. Кляп і Ф. Шандор – 85 [5, с. 198-296]. Щодо видів туризму, в більшій чи меншій мірі пов'язаних з ознайомленням з історичними та культурними пам'ятками, то в названому вище переліку В. Кифяка – це екскурсійний, етнічний, релігійний і військовий туризм, в переліку В. Торяника і П. Макушева – це пізнавальний, екскурсійний і релігійний туризм, у В. Єрмаченка і Г. Брусільцевої цей перелік обмежується лише культурно-пізнавальним і релігійним туризмом, а от у переліку М. Кляпа і Ф. Шандора – це археологічний, військовий, етнічний, історичний (історико-культурний), культурний, музейний і релігійний туризм.

Досить цікавий підхід щодо характеристики пізнавального туризму подає в своєму дослідженні О. Король: «Пізнавальний туризм – подорожі для ознайомлення з історико-культурними, архітектурними, природними визначними місцями та пам'ятками, відвідування музеїв, картинних галерей, фестивалів тощо. Цей вид туризму ще називають екскурсійним» [6, с. 19].

Варто також звернути увагу на різні підходи в літературі щодо трактування поняття «етнічний туризм». Наприклад, М. Кляп та Ф. Шандор вважають, що «етнічний туризм (ностальгічний туризм, етнографічний туризм) – різновид туризму, який здійснюється туристами на місця свого історичного проживання» [5, с. 217]. На їх переконання, туристські ресурси для етнічного туризму багаті і своєрідні. Це, зокрема, пам'ятки архітектури, музейні експозиції, архівні матеріали, мальовничі природні місця. Автори наголошують, що етнічний туризм може бути як внутрішнім (наприклад, відвідування глибинки міськими жителями з метою ознайомлення з архаїчними говорами, фольклором, побутом, культурою і мовами автохтонних народів), так і зовнішнім, який пов'язаний з відвідуванням історичної батьківщини або місць народження родичів. Останній різновид, як стверджують ці дослідники, часто називається ностальгічним туризмом [5, с. 217].

Н. Малова також вживає терміни ностальгічний туризм та етнічний туризм як синоніми, стверджуючи, що це вид відпочинку, під час якого туристи вивчають визначену етнічну групу населення, її життя, особливості культури, побуту тощо [12, с. 14-16]. Такої ж точки зору дотримується в своєму дослідженні і Н. Чорненька [13, с. 310-311]. Зовсім в іншому ключі трактує цей термін, а одночасно і вид туризму, В. Кифяк, який у своїх дослідженнях різних років незмінним подає таке визначення: «Етнічний туризм – поїздки з метою побачень з рідними та близькими. Ця форма туризму пов'язана з відвідуванням і виїздом у віддалені регіони або інші країни» [1, с. 84; 2, с. 78]. На нашу думку, таке визначення є не лише вузьким і однобічним, а й помилковим, бо не розкриває сутності цього терміну. Навряд чи можна погодитись зі спробою автора обмежити діапазон етнічного (етнографічного) туризму просто поїздкою з метою побачень з рідними та близькими. Питання залишається дискусійним і потребує більш ґрунтовного вивчення.

Як бачимо, і сутність, і, навіть, назви видів туризму, метою яких є ознайомлення з історико-культурною спадщиною, у різних класифікаційних переліках різні, тому спробуємо з'ясувати спільне і відмінне у трактуванні дослідниками термінів культурний, історичний та історико-культурний туризм.

Поняття «культурний туризм» уперше офіційно на міжнародному рівні застосовано в матеріалах Всесвітньої конференції з культурної політики (1982 р.), де зазначається, що це відмінний від інших вид туризму, що враховує культури інших народів [7, с. 171; 8, с. 50]. На думку М. Кляпа та Ф. Шандора, «культурний туризм – це відвідання історичних, культурних або географічних визначних пам'яток. Основна мета культурного туризму – ознайомлення з туристськими визначними пам'ятками (пам'ятками історії, архітектури, мистецтва, природними та етнічними

особливостями, сучасним життям народу)» [5, с. 233]. О. Савіцька, а згодом А. Кочеткова подають у своїх працях визначення М. Кляпа, Г. Дроздової, О. Любіцевої, Міжнародної ради з питань пам'яток та визначних місць і наголошують, що серед вітчизняних та зарубіжних дослідників немає єдиних підходів щодо визначення поняття «культурний туризм» [9, с. 377; 10, с. 131].

В літературі існує ще один підхід, коли дослідники «подрібноють» культурний туризм, фактично виокремлюючи з нього інші види туризму: культурно-пізнавальний, літературно-художній, історико-археологічний, військово-історичний, історико-архітектурний, релігійно-пізнавальний, культурно-етнографічний туризм. Наприклад, у навчальному посібнику М. Тонкошура та В. Абрамова не лише перераховуються названі вище види туризму, а й подаються їх визначення та характеристика [11, с. 61-63].

Щодо термінів «історичний» та «історико-культурний туризм», то вони однозначно трактуються дослідниками як синонімічні поняття, ніяких розбіжностей чи інших підходів в літературі ми не виявили [5, с. 221; 14, с. 102]. Найбільш ґрунтовно на сьогодні, на наш погляд, суть історико-культурного туризму висвітлюють у своєму дослідженні М. Кляп та Ф. Шандор, зазначаючи, що «історичний туризм (історико-культурний туризм) – це різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з історією та історичною спадщиною». Автори наголошують, що ряд регіонів багатий такими унікальними історичними територіями, як стародавні міста, садибні і палацово-паркові ансамблі, комплекси культової архітектури, історичні будівлі, історико-культурні пам'ятки, тому, на їх переконання, при організації унікальних територій слід поєднувати традиційні форми діяльності, що історично сформували ці території, з інноваційними видами, до числа яких належить і туризм, причому, нові види діяльності повинні доповнювати, а не

придушувати сформовані господарські, соціо-культурні та природні процеси. Дослідники звертають увагу на те, що при розвитку туристської інфраструктури важливо не порушувати історичний вигляд території, кожен знову створюваний туристський центр або ж об'єкт повинен відповідати національним особливостям, традиціям і одночасно мати свій неповторний вигляд. Створення природно-історичних парків має сприяти порятунку найцінніших пам'яток культури та історії як цілісних архітектурно-ландшафтних і культурних комплексів [5, с. 221].

Культурну, історичну та природну спадщину в історичному туризмі, на думку М. Кляпа та Ф. Шандора, прийнято ділити на такі категорії: надбання, що використовується в основному туристами (фестивалі, пам'ятники); надбання змішаного користування (менш значні історичні пам'ятники і музеї, театри, заповідники); надбання, що використовується в основному місцевим населенням (цивільні споруди, культові об'єкти, кінотеатри, бібліотеки). Прикладом нового підходу до розвитку традиційних форм туризму є, як наголошують автори, рекомендації щодо підвищення рівня історико-культурного змісту туру через включення до його програми знайомства з місцевими визначними пам'ятками, навіть якщо мова йде про організацію короткострокової екскурсії або спеціалізований тур. Кожен регіон має унікальну історичну спадщину [5, с. 221].

М. Кляп та Ф. Шандор виділяють чотири принципи історичного туризму: 1) активне сприяння у збереженні спадщини місцевості – культурного, історичного та природного; 2) підкреслення і виділення унікальності спадщини місцевості щодо інших регіонів; 3) формування у місцевого населення почуття гордості і відповідальності за унікальну спадщину; 4) розробка програми розвитку туризму на основі використання унікальної спадщини місцевості [5, с. 221-222].

Заслуговують на увагу висновки та рекомендації, висловлені авторами. Вони констатують, що історичний туризм не тільки приносить доходи регіону, але й дає місцевому населенню підставу пишатися своєю унікальною спадщиною та можливості ділитися нею з туристами. Якщо суспільство буде це враховувати, то зможе створити систему раціонального використання унікальних ресурсів для туризму. Успішний розвиток туризму, а отже, масове залучення потенційних туристів залежить від дій, спрямованих на збереження культурних, історичних і природних ресурсів місцевості. Реалізація програми з використання історико-культурного та природного потенціалу регіону з метою туризму вирішить одну з найважливіших його проблем – проблему сезонного коливання попиту, шляхом пропозиції різноманітних форм міжсезонного туризму, які передбачають використання елементів культури [5, с. 222].

Про значення розвитку історико-культурного туризму наголошує у своєму дослідженні О.Шершеньова: «В умовах розбудови української держави історико-культурний туризм, зокрема його розвиток в малих історичних містах, стає дієвим засобом раціонального використання вільного часу, проведення змістовного духовного збагачення дозвілля, вивчення історії рідного краю, залучення молоді до пізнання історико-культурної спадщини» [14, с. 102]. Авторка переконана, що історико-культурний туризм здійснює позитивний вплив на гармонійний розвиток духовного потенціалу молодого покоління, а також призводить до гармонізації відносин між різними країнами та народами, змушує уряди, громадські організації і комерційні структури активно брати участь у справі збереження і оздоровлення оточуючого середовища та культурного надбання [14, с. 104].

Щодо історії розвитку історико-культурного туризму в Україні та країнах Європи, то різні аспекти цієї проблеми висвітлені в літературі з різним ступенем повноти. В першу

чергу це стосується дослідження особливостей туристичної політики зарубіжних країн щодо розвитку історико-культурного туризму [15], висвітлення досягнень та проблем в розвитку культурного туризму в Європі [16], загальної характеристики туристичних ресурсів світу і місця в них історико-культурної спадщини [17]. Крім цього, це монографії та навчальні посібники, безпосередньо присвячені історії туризму, написані як вітчизняними дослідниками [18] так і зарубіжними авторами [19]. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлено в працях узагальнюючого характеру про туризм та туризмознавство [20], а також в працях, присвячених туристичному країнознавству [21]. На особливу увагу заслуговують праці, в яких охарактеризовано мережу історичних та краєзнавчих музеїв світу [22], середньовічні замки Європи [23].

Слід зазначити, що за останні роки опубліковано значну кількість видань, присвячених проблемам правового регулювання туристичної діяльності, серед яких не лише десятки статей, а й підручники, навчальні посібники, монографії. В історичному аспекті державно-правове регулювання туристичної галузі в Україні проаналізовано А. Матвієнком [24], нормативно-правові акти, що стосуються правового регулювання туристичної діяльності в Україні зібрано у виданні під редакцією В. Федорченка [25], характеристика міжнародних документів у сфері туризму вміщена окремими підрозділами в узагальнюючих виданнях [11, с. 84-87; 3, с. 52-61; 26, с. 119-138], досвід і моделі державного регулювання туризму знайшли своє відображення в ряді досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів [11, с. 97-122; 26, с. 84-98; 27, с. 246-274], нарешті багато інших аспектів знайшли висвітлення в підручниках та навчальних посібниках, безпосередньо присвячених правовому регулюванню туристичної діяльності [3; 4; 27; 28; 29].

Для успішного розвитку туризму, для збереження унікальної історико-культурної спадщини в Україні використання різнопланового досвіду зарубіжних країн залишається нагальною необхідністю.

Джерела та література

1. Кифяк В. Ф. Організація туризму. – Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 344 с.
2. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Книги-XXI, 2003. – 298 с.
3. Торяник В. М., Макушев П. В. Правове регулювання туристичної діяльності. – Дніпропетровськ: ВНПЗ «ДГУ», 2016. – 256 с.
4. Єрмаченко В. Є., Брусільцева Г. М. Правове регулювання туристичної діяльності. – Харків: Вид-во ХНЕУ, 2012. – 208 с.
5. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму. – К.: Знання, 2011. – 334 с.
6. Король О. Д. Міжнародні туристичні потоки. – Чернівці: Черн. нац. ун-т, 2018. – 512 с.
7. Божко Л. Д. Культурний туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку регіонів України // Культура України. – 2011. – Вип. 32. – С. 169–179.
8. Давиденко І. В. Культурний туризм як сучасний напрям використання та збереження історико-культурної спадщини Одеського регіону // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2017. – Вип. 2-2(08). – С. 49–53.
9. Савіцька О. П., Федорович О. І. Культурний туризм: реалії та перспективи розвитку у Львівській області // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 376–383.
10. Кочеткова А. А. Культурний туризм в Україні: визначення, особливості, проблеми та перспективи // Збірник матеріалів за результатами IV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Сталий розвиток України: проблеми і перспективи». – Кам'янець-Подільський: Медобори, 2016. – С. 130–133.
11. Тонкошкур М. В., Абрамов В. В. Конспект лекцій з навчальної дисципліни Організація туризму (Основи туризмознавства). – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. – 134 с.

12. Малова Н. А. Этнический туризм: проблемы, тенденции, перспективы // Туризм и культурное наследие. – 2012. – № 2. – С. 14–16.

13. Чорненька Н. Ностальгічний туризм як окремий напрям у туризмі: поняття, функції, ознаки // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Вип. 43. Ч. 1. – С. 309–314.

14. Історико-культурний туризм в малих містах України як чинник формування національної гідності української молоді // Духовно-творчий потенціал студентської молоді: психолого-педагогічні проблеми формування та реалізації: матеріали III Всеукраїнської наукової конференції (18 травня 2006 р., м. Рівне). – Рівне: РДГУ, 2006. – С. 102–104.

15. Туристична політика зарубіжних країн: підручник / Бойко О. В. та ін. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. – 220 с.

16. Cultural tourism in Europe / Edited by Greg Richards. – Wallingford: ATLAS, 2005. – 254 p.

17. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу. – Ніжин: НДУ ім. М. В. Гоголя, 2010. – 336 с.

18. Абрамов В. В. Історія туризму. – Харків: Форт, 2010. – 286 с.; Остапчук В. В. Історія туризму. – Ніжин, 2008. – 143 с.; Устименко Л. М., Афанасьєв І. Ю. Історія туризму. – К.: Альтепрес, 2005. – 320 с.

19. Соколова М. В. История туризма. – 2-е изд., перераб. – М.: Изд. центр «Академия», 2004. – 352 с.; Шаповал Г. История туризма. – Минск: Экоперспектива, 1999. – 303 с.

20. Квартальнов В. А. Иностранный туризм. – М.: Финансы и статистика, 2001. – 312 с.; Любіцева О. О., Бабарицька В. К. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.

21. Вишневська О. О. Туристичне країнознавство. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. – 593 с.; Габчак Н. Ф. Туристичне країнознавство країн Європи: навч.-метод. посіб. – Ужгород: [б.в.], 2006. – 40 с.; Мальська М., Гамкало М., Бордун О. Туристичне країнознавство. Європа. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 224 с.; Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство. – Харків: Бурун-книга, 2009. – 288 с.; Романов А. А. Зарубежное туристское страноведение. – М.: Советский спорт, 2001. – 288 с.; Семенов В. Ф. Туристичне країнознавство. – Херсон: ПП Грінь Д. С., 2013. – 391 с.

22. Дубов И. В. Музееведение. Исторические и краеведческие музеи: Краткий курс лекций. – СПб.: Изд-во С.П. ун-та, 2004. –

411 с.; Музееведение. Музеи исторического профиля / под ред. К. Левыкина, В. Хербста. – М.: Высш. школа, 2008. – 431 с.; Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: навч. посібник. – К.: Знання, 2008. – 428 с.; Юрєнева Т. Ю. Музеи мира. – М.: Эксмо, 2011. – 495 с.

23. Пустиннікова І. С., Безпалова Н. Ю. Середньовічні замки Європи. – Х.: Мікко, 2010. – 160 с.

24. Матвієнко А. Державно-правове регулювання туристичної галузі в Україні: історичний аспект // Юридична Україна. – 2014. – № 2. – С. 19–23.

25. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: збірник нормативно-правових актів / Під заг. ред. В. Федорченка. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.

26. Юрченко С. О., Юрченко О. Є. Міжнародний туризм. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 328 с.

27. Правовое обеспечение туризма. – М.: Федеральное агенство по туризму, 2014. – 336 с.

28. Єпіфанова Ю. С. Правове регулювання туристичної діяльності. – Х.: ФОП Бровін О.В., 2014. – 238 с.

29. Ващишин М. Правове регулювання туристичної діяльності. – Львів: ПП Сорока Т. Б., 2016. – 168 с.

Лілія Іваницька (м. Київ)

Історія створення інформаційних систем у туристичному бізнесі

У сучасних умовах інформаційні технології й створені на їхній основі інтегровані інформаційні системи стають незамінним інструментом у забезпеченні досягнення стратегічних цілей і сталого розвитку компаній і організацій, які працюють в галузі туризму. Ефективне використання та

якнайширше впровадження різноманітних інформаційних технологій, починаючи від спеціалізованих програмних продуктів із управління офісом і закінчуючи, приміром, глобальними системами бронювань, є обов'язковою умовою успішного функціонування туристичної галузі. Великий запит у суспільстві, надзвичайно швидкі темпи розвитку інформаційних технологій, великі обсяги валютних надходжень у цю сферу та, як наслідок, розширення процесів глобалізації активно впливають на розвиток туристичної індустрії. Ця галузь охоплює сукупність різноманітних транспортних, сервісних, торговельних та інших територіально розподілених організацій і підприємств, узгодження дій яких сьогодні є неодмінною умовою задоволення попиту на туристські товари та послуги.

Зазвичай, система видів інформаційних технологій, що використовуються в туризмі, складається з комп'ютерних глобальних розподільчих систем, інформаційних систем управління, електронних інформаційних систем, систем електронної пересилки грошей, відеосистем, системи проведення телеконференцій, телефонних мереж, рухливих засобів повідомлення і та ін. При цьому необхідно зазначити, що ця система технологій розгортається не турагентами, готелями або авіакомпаніями кожним окремо, а усіма ними в сукупності. Більш того, використання кожним сегментом туризму системи інформаційних технологій має значення для всіх інших частин і взаємовпливає як на комплексну туристичну систему в цілому, так і на кожную із них окремо.

В даному дослідженні сконцентруємось на глобальних розподільчих системах (Global Distribution System, GDS) – глобальній комп'ютерній мережі бронювання, яка використовується в якості єдиної точки доступу до резервування місць авіакомпаній, готельних номерів, круїзних турів, оренди транспортних засобів, а також можливості використання послуг, пов'язаних з подорожуванням, на основі

зібраної інформації щодо туристичних агентств, Інтернет-сайтів та крупних корпорацій в сфері туризму.

Найбільшими глобальними розподільчими системами на міжнародному ринку туристичних послуг є AMADEUS, Worldspan, Galileo, Sabre. Разом ці системи нараховують приблизно 500000 терміналів, встановлених у готелях по всьому світу, що займає більше 90% ринку, 10% займають регіональні системи резервування та системи, які знаходяться у стадії злиття з однією з вищеперерахованих (SITA's Sahara, Infini (Japan), Axcress (Japan), Tapas (Korea), Fantasia (South Pacific), Abacus (Asia/Pacific)). Кожна GDS, хоча й є глобальною, має свій власний арсенал розповсюдження. Для Amadeus та Galileo – це передусім Європа, для Sabre та Worldspan – Америка [3].

Історія створення першої розподільчої системи відноситься до 1972 року, коли Роберт Рагге (Robert Ragge) в Кельні (Німеччина) створює кампанію HRS, яка надавала сервісні послуги із бронювання готельних номерів для подорожуючих у справах або ж для відпочивальників у період відпусток або ж виставок. На той час знайти і забронювати готель було завданням не із легких, адже єдина система бронювання як така була відсутня, а інформація щодо готельних номерів в тому чи іншому місті була надзвичайно розрізнена і не упорядкована.

Роберт Рагге своєчасно зрозумів, що суспільство потребувало сервісу, орієнтованого на клієнта і його потреби. Кампанія HRS гарантувала подорожуючим розміщення в готелях у період високої ділової активності за заздалегідь обумовленою ціною, що на ті часи було нестандартною послугою. Тому не дивно, що кампанія стала розвиватись досить успішно.

Глобальні дистриб'юторські системи бронювання з початку свого створення були розроблені та використовувались виключно авіаперевізниками. Перша подібна сис-

тема з'явилась у 1959 році під назвою ARS (Airline Reservation System). Тоді авіаційна компанія American Airlines створила свою систему SABRE (Semi-Automatic Business Research Environment – Напівавтоматичне дослідницьке бізнес-середовище), основним завданням якої була автоматизація процесу резервування та продажу авіаквитків. За допомогою GDS відслідковувалась інформація щодо розкладу авіаперельотів, кількості вільних місць на тому чи іншому рейсі та цін на квитки [1].

На початку 1970-х років туристичні компанії, втомившись від обробки величезної кількості бронювань вручну, усвідомили всі зручності, які були закладені GDS. Система швидко виправдала себе, значно полегшивши процес бронювання авіаквитків і скоротивши таким чином часові витрати туристичних компаній. Поступово функції подібних систем були розширені для використання їх у всіх сферах туристичного бізнесу. Тоді ж за допомогою подібних систем з'явилась можливість бронювання не тільки авіаквитків, але і номерів в готелях, прокату автомобілів, автобусних квитків тощо. Таким чином, туристичні агенції, підключені до терміналів глобальних дистриб'юторських систем, отримали можливість надавати своїм клієнтам послуги із бронювання в реальному режимі часу.

На туристичному ринку України в нинішній час широко використовуються 4 вище перелічені GDS.

Засновниками AMADEUS є чотири найбільш потужні в Європі авіакомпанії: Air France (23,36% акцій), Iberia (18,28% акцій), Lufthansa (5,28% акцій) та SAS, що невдовзі вийшла із консорціуму. Саме представники цих компаній у 1987 році створили єдину систему авіаційного резервування як альтернативну систему для американської GDS Sabre. У 1995 році AMADEUS придбала систему бронювання System One. Крім того, партнером AMADEUS є німецька система бронювань туристичних послуг Start [3].

Головний офіс кампанії розташований у Мадриді (Іспанія). Саме він є центром комунікацій і в ньому визначається загальна маркетингова стратегія, корпоративні та фінансові напрями розвитку кампанії. Недалеко від Мюнхена (Німеччина) знаходиться головний комп'ютер консорціуму, який, за деякими оцінками, являється найбільш потужним у Європі. Саме тут завереджений основний технологічний центр із обробки всієї інформації розподільчої системи. Напрямами діяльності центра розвитку продуктів у Німці (Франція) є розвиток та маркетинг продуктів, підтримка клієнтів та обслуговування баз даних.

AMADEUS являє собою передову глобальну систему бронювання, а також є провайдером технологій з надання послуг маркетингу, продажів та дистрибуції в туристичному світі. Дана система є найбільшою в Європі, що надає можливість здійснювати продажі корпоративним та індивідуальним споживачам на ринках більш ніж 210 країн світу. В системі міститься найповніша інформація щодо 95% місць на регулярних рейсах авіакомпаній усього світу. Система забезпечує доступ до ресурсів 751 авіакомпанії, 87000 готелів, 30 кампаній із прокату автомобілів, а також є представником і інших провайдерів послуг, включаючи пароми, залізні дороги, круїзи, страхові кампанії та туроператорів [2].

Представництво кампанії AMADEUS Global Travel Distribution в Україні (AMADEUS Україна) було засновано в 1997 році. AMADEUS Україна здійснює підключення до системи бронювання, підготовку працівників турагентств, забезпечує технічну та функціональну підтримку користувачів, співпрацює з авіакомпаніями та іншими провайдерами індустрії туризму. Одночасно із розробкою локальних технологічних продуктів, AMADEUS Україна приймає участь в розвитку туристичної та транспортної галузі України через адаптування технологій до вимог національ-

ного ринку. На сьогоднішній день, майже 500 агентів України є користувачами AMADEUS Україна.

Перевагами системи AMADEUS Україна є: взаємодія з сучасною GDS, яка використовує самі новітні технології; надання самої актуальної інформації щодо рейсів та тарифів авіакомпаній та компаній партнерів; можливість бронювання лоу-кост компаній; можливість доступу та управління конфіденційними тарифами авіакомпаній.

В залежності від потреб туристичного підприємства надаються на вибір типи підключення до Центральної системи, що допомагає економити на витратах, пов'язаних з використанням системи бронювання. Підключення можливе через Інтернет, також за допомогою складних мережевих зв'язків.

Використовуючи ресурси AMADEUS Україна туристичні підприємства отримують можливість додаткових доходів та конкурентних переваг на ринку туристичних послуг.

Другою за популярністю GDS в Україні є Galileo, заснована у 1987 році авіакомпаніями British Airways, Swissair, KLM та Covia, до яких трохи згодом приєдналися Alitalia та Austrian Airlines. В подальшому Galileo розвивалась за рахунок відкриття своїх філій в різних частинах земної кулі. Система широко використовується в США, Мексиці, в меншій мірі в Японії.

Кампанія забезпечує туристичні підприємства можливістю бронювання авіаперевезень, готелів, супутніх послуг і оренди автомобілів. Штаб-квартира компанії знаходиться в місті Парсипанні, штат Нью Джерсі, США.

Офіційним дистриб'ютором послуг системи Galileo на території України є компанія Travelport. Також до складу департаменту дистрибуції туристичних послуг Travelport відноситься дистрибутивна система Worldspan. Технологічний продукт Galileo Leisure на ринку України впроваджений

з метою підвищення доходності туристичних підприємств і підвищення рівня обслуговування клієнтів. В системі Galileo представлені 493 авіакомпанії світу, більше 50 тисяч готелів, 28 кампаній із оренди автомобілів, 9 круїзних груп.

Якщо AMADEUS утримує першість на ринку глобальних GDS по кількості терміналів, то по кількості підключених до системи туристичних агенцій абсолютне лідерство належить Galileo [4].

Ця особливість системи досягнута внаслідок того, що програми кампанії добре адаптовані до звичайних персональних комп'ютерів і не потребують спеціального обладнання. Galileo пропонує високоякісний продукт не тільки агенціям. Завдяки простоті користування та наочності програма Travel Point може бути встановлена на персональному комп'ютері клієнта, або, приміром, користувача, що часто подорожує. Це взаємовигідна фішка, адже скориставшись цим, турфірма може зекономити час, звільнившись від телефонного спілкування з клієнтом, перемовин та надання різноманітних довідок. Користувач, в свою чергу, отримує можливість безпосередньо через сітку SITA з'єднатись із центральним комп'ютером Galileo, знайти підходящий варіант та здійснити бронювання.

У 2011 році на український ринок вийшов ще один глобальний постачальник високопродуктивних ІТ – технологій для туристичної галузі. Функціонуючи на ринку Росії з 1994 року, Sabre внесла вагомий внесок в розвиток її туріндустрії. Система Sabre являє собою ефективний торговельний майданчик, постачальниками послуг якої є сотні авіакомпаній, тисячі готелів, а також більше 50000 тур-агентств усього світу. Sabre представляє на ринку України ряд інноваційних продуктів, які вже успішно зарекомендували себе в Росії та світі. Універсальна платформа Sabre Red Workspace дозволяє здійснювати купівлі бронювання та управління діловими та туристичними подорожами. Також

Sabre представляє рішення Mid Office Manager, яке дозволяє автоматизувати весь бізнес – процес підприємства. Наймолодшою глобальною системою бронювання та резервування є Worldspan, яка допомагає резервувати авіаквитки [3].

Таким чином, ефективне автоматизоване інформаційне і технологічне управління – це ключова ланка в підвищенні економічної ефективності і поліпшенні якості послуг. Використання інформаційних систем у сфері туристичного бізнесу сприяє формуванню цивілізованого та ефективного діючого туристичного ринку за допомогою надання достовірної інформації та об'єктивної оцінки щодо інформаційних заходів у світі в найкоротші строки, а також надає можливість інтерактивного спілкування та обміну досвідом між спеціалістами туристичного бізнесу.

Джерела та література

- [illegible]

Місце історичного туризмознавства в системі туризмознавчих досліджень

Темпи розвитку туризму сьогодні вимагають всебічного вивчення цього феномену. Згідно з даними Всесвітньої ради з подорожей і туризму в 2018 році на туристичний сектор припадає 10,4% світового ВВП. Також галузь забезпечує 319 мільйонів робочих місць, що становить 10% від загальної кількості зайнятого населення [1]. Як бачимо, туризм продовжує відігравати важливу соціально-економічну роль в житті населення.

Туризмознавство досліджує туризм як суспільне явище в цілому. В праці «Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму» під редакцією В. Пазенка та В. Федорченка знаходимо таке визначення туризмознавства: «Туризмознавство – найзагальніше поняття, яке охоплює будь-яке знання про туризм: загальне і часткове, теоретичне і практичне, абстрактне і конкретне, раціональне і чуттєве, ідеальне і реальне. У туризмознавчому загалі все значуще – технологія приготування їжі, визначення собівартості пакета туристських послуг тощо. Туризмознавство також охоплює історію зародження туризму, у т.ч. літопис виникнення й еволюції теоретичних рефлексій цього феномену» [5]. Коли йдеться про сутність туризмознавства, його часто ототожнюють з туризмологією. Разом з тим, варто відразу зазначити, що ці поняття хоч близькі, проте мають певні відмінності. Туризмологія – це напрям комплексного міждисциплінарного напрямку з теорії та методології дослідження туризму, його філософії та праксеології, завданням якого є розробка теорії функціонування туризму. У межах напрямку взаємодоповнюються різні дослідження туризму

як суспільного явища. [3, с. 40]. Туризмознавство та туризмологія впорядковують, узагальнюють та концептуалізують інформацію щодо туризму як явища суспільного життя. Але якщо туризмознавство – сукупність загальних знань про туризм, то туризмологія – це їх наукове оформлення, яке утворює методологічний фундамент конкретних концепцій туризму [5]. Виходячи з цього, туризмознавство є ширшою сутністю, яка включає в себе туризмологію.

Для ефективної реалізації туристичної діяльності потрібно підходити з науково-практичної точки зору. На сьогодні в Україні існує декілька осередків туризмологічних досліджень. Найвагоміший – колектив дослідників Київського університету туризму, економіки і права на чолі з професором В. Пазенком. Також варто виділити науковців географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кафедри туризму Львівського національного університету імені Івана Франка, колективи інших вищих закладів освіти.

Співвідношення туризмознавства до туризмології чітко прослідковується в процесі підготовки кваліфікаційних кадрів. Так, зазвичай, у вищих закладах освіти «Туризмознавство» – це спеціалізація чи освітньо-кваліфікаційна програма (спеціальність «Туризмознавство» географічного факультету КНУ, спеціалізація «Туризмознавство» факультету туризму, готельного та ресторанного бізнесу КУТЕП, спеціалізація «Туризмознавство» факультету готельно-ресторанного та туристичного бізнесу НУХТ, освітньо-професійна програма «Туризмознавство» факультету міжнародних відносин НАУ і т. д.), тоді як «Туризмологія» – це навчальна дисципліна.

Повертаючись до туризму, найбільше витрат в галузі за 2018 припадає на внутрішній туризм – 71,2%. Цей вид туризму мав найвищий ріст у країнах, що розвиваються. Внутрішній туризм продовжує створювати можливості роз-

витку та економічного зростання регіонів [1]. Тому в Україні особливу увагу потрібно приділяти внутрішньому туризму. Перспективним та поки мало реалізованим напрямом якого є історичний туризм. Це діяльність, спрямована на відвідування місцевості, пов'язаної з історією та історичною спадщиною.

Накопиченням знань та дослідженням особливостей історичного туризму займається історичне туризмознавство. Проте, область вивчення історичного туризмознавства не обмежується лише історичним туризмом. В туризмології науковці виділяють напрями, кожен з яких охоплює певну область знань. В наявних класифікаціях, зазвичай, історичний напрям відповідає за історію туризму [4, с. 152]. В туризмознавстві ж, на відміну від туризмології, дана область дослідження дещо ширша, адже крім вивчення історії туризму досліджується також історія становлення та розвитку власне туризмології.

Необхідність в методах історії та в історичному дослідженні з'являється в процесі залучення об'єктів історико-культурної спадщини в туризм. Для прикладу, для інтеграції будь-якого замку в туристичну галузь потрібно дослідити історію об'єкта, визначити період та причини будівництва, його особливості в порівнянні з іншими спорудами, визначити яку роль замок відігравав в різні проміжки часу та які важливі історичні події чи постаті пов'язані зі спорудою. Вся ця інформація потрібна в процесі реставрації пам'ятки чи під час проведення екскурсій. Перспективним підходом вважається підвищення рівня історико-культурного змісту туру через включення до його програми інформації про місцеві визначні пам'ятки, навіть якщо мова йде про організацію короткострокової екскурсії або спеціалізований тур [2]. Достовірність отриманої інформації про пам'ятку також прямо впливає на якість освітньо-пізнавальної функції туризму.

Таким чином можемо визначити історичне туризмознавство як напрям загального туризмознавства, який досліджує історію туризму та туризмології, забезпечує науково-обґрунтованою інформацією туризмознавців в процесі інтеграції пам'яток історії в туристичну галузь та вивчає особливості діяльності історичного туризму. Як і з загальним туризмом, необхідною умовою для розвитку історичного туризму є підготовка кваліфікованих кадрів. З 2015 року на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка проводиться набір студентів на освітню програму «Історичне туризмознавство», де студенти можуть набути фахових знань для професійного розвитку.

Джерела та література

1. Travel & Tourism Economic Impact 2019 World. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>
2. Кляп М., Шандор Ф. Сучасні різновиди туризму: підручник / М. Кляп, Ф. Шандор – К.: Знання, 2011. – 334 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1584072043514/turizm/suchasni_riznovidi_turizmu
3. Любіцева О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О. Любіцева, В. Бабарицька. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.
4. Миронов Ю. Туризмологія як напрям наукових досліджень / Ю. Миронов // Збірник тез III Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри» – Кропивницький: ПВНЗ КІДМУ, 2018. – С. 150–153.
5. Туризмологія: Концептуальні засади теорії туризму: науково-навчальне видання / Керівники проекту та відповід. редактори: Пазенок В, Федорченко В. – К.: КУТЕП. 2008. – 825 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://academia-pc.com.ua/product/331>

Історико-культурний туризм як інструмент м'якої сили в політиці держав

Поняття «м'яка сила» прийшло в українську мову з англійської – як основний варіант перекладу терміну «soft power», запровадженого до політичного та наукового обігу американським політологом Дж. С. Наєм. За своєю суттю технології «м'якої сили» припускають використання нематеріальних ресурсів, досягнень культури, методів переконання і політичних ідеалів для надання необхідного впливу на населення зарубіжних країн без застосування традиційних прийомів силового, в тому числі, військового тиску. «Soft power» – «це спонукання інших хотіти результатів, які ви хотіли б отримати». «М'яка сила» – більше, ніж просто переконання, умовляння або здатність спонукати зробити що-небудь за допомогою аргументів, хоча все це є важливими елементами цієї сили. «М'яка сила» – це також здатність залучати, і залучення часто веде до взаєморозуміння. Іншими словами, «м'яка сила» – це приваблива сила» [1, с. 30-32].

За Дж. Наєм, «м'яка сила» характеризується трьома основними елементами: культура (в широкому розумінні сенсу цього слова); політична ідеологія (політичні цінності); зовнішня політика (дипломатія). Культурному елементу надається вагоме значення, оскільки культура держави, що базується на загальносвітових цінностях, має величезні шанси позитивно сприйматися серед інших держав.

Автор концепції «м'якої сили» стверджує, що в інформаційну епоху справжня боротьба на світовій арені розгорнеться не між арміями, а між ідеями і системами цінностей. Важливою частиною стратегії «м'якої сили»

Дж. Най вважав її ідейний зміст – наратив. Для того, щоб бути впливовим на світовій арені, міжнародний актор повинен мати свою історію, в рамках якої відбувається вся його зовнішньополітична діяльність [2].

Водночас вітчизняний дослідник І. Гавриленко пропонує власну класифікацію структури «м'якої сили». Так, на його думку, тут повинні враховуватися такі критерії для компонентів як: тривалість їх формування – тобто компоненти можуть характеризуватися як довгострокові чи короткострокові; спрямованість дій – при здійсненні певних дій (особливо це стосується внутрішньополітичних дій) можуть виникати позитивні чи негативні ефекти для м'якої сили держави, які не були самоціллю таких дій – тому компоненти можуть характеризуватися як несвідомі чи свідомі з точки зору використання м'якої сили; актор здійснення – компоненти м'якої сили можуть реалізовуватися як державними, так і недержавними акторами. Відповідно, вчений визначає структурно-історичний, політичний, недержавний та дипломатичний компоненти [3].

Серед компонентів м'якої сили дослідник вирізняє єдиний довгостроковий компонент – «структурно-історичний», що включає структурні характеристики держави, її культури та цінностей, що склалися історично і є мало змінними у короткий проміжок часу, тобто те, що Дж. С. Наєм було названо «привабливістю». Оскільки цей компонент включає характеристики, які вже склалися раніше і утворені великою кількістю факторів, визначити актора для них неможливо. Якщо певна держава усвідомлює ставлення у світі до неї, то можливим є свідоме використання цього компонента, але у більшості випадків держава володіє структурно-історичним компонентом м'якої сили незалежно від власного усвідомлення. Цей компонент також включає оцінку іноземною громадськістю таких елементів: політичної культури і політичної системи; суспільних цінностей та політичної ідеоло-

гії; історії; економічної моделі; збройних сил; культурних традицій; технологічного розвитку; рівня інноваційності певної держави [4].

Культурно-історична привабливість Європи та європейців, уявлення про надійність та економічну стабільність ЄС, «м'який вплив» політичних цінностей, орієнтація європейських політиків на співпрацю при вирішенні міжнародних проблем із залученням багатосторонніх інститутів, акцент на несилових засобах вирішення конфліктів істотно вирізняють характеристики «м'якої сили» Європи, оскільки історія Європи – це не тільки вічні спустошливі війни, а й багатовікове господарське і культурне співробітництво і взаємодія, взаємовплив. Європейська культура – це і синтез, і своєрідність, оригінальність самобутніх національних культур.

У зв'язку з цим доречно згадати вислів Жана Монне, одного з «батьків-засновників» об'єднаної Європи про те, що якби була можливість переглянути весь європейський інтеграційний процес, то слід було б насамперед почати з культури, а не з вугілля та сталі. Міністр закордонних справ України Павло Клімкін особливо відзначив, що культурна дипломатія України є потужною «м'якою силою», яка, однак, вимагає системної підтримки.

Всебічне дослідження історико-культурного туризму як інструменту «м'якої сили» обумовлено його багатогранністю та суспільною значущістю. Це одна з найбільш активних форм спілкування людей, що сприяє встановленню і розширенню культурних зв'язків, зміцненню співробітництва та дружби між народами і державами, ефективний спосіб формування сприятливого іміджу держави на міжнародній арені. Це передусім подорожі, спрямовані на ознайомлення з історичними, археологічними, архітектурними, культурними пам'ятками країни, відвідування її музеїв, картинних галерей, театрів, фестивалів тощо.

При вивченні особливостей розвитку історико-культурного туризму та його значення О. О. Донцов та М. О. Трюхан наголошують на концепції історично-культурної спадщини та короткій назві даного виду туризму – туризм спадщини. За визначенням Світової конвенції спадщини (World Heritage Convention) ЮНЕСКО, «спадщина – це наш здобуток з минулого, з яким ми живемо сьогодні і який передаємо майбутнім поколінням, культурна та природна спадщина є неповторним джерелом життя та натхнення» [5].

За кордоном велика увага приділяється збереженню культурної спадщини й організації історико-культурного туризму. Міжнародна рада з питань пам'яток і визначних місць (ICOMOS), Пан'європейська федерація культурної спадщини (Europa Nostra) координують зусилля країн з проблем використання пам'яток історії та культури в туризмі на європейському континенті та в світі, що сприяє соціокультурному та економічному розвитку країн та регіонів, розвитку міжкультурного діалогу.

У вимірі концепції «м'якої сили» історико-культурний туризм України має виступати в якості інструменту подальшого формування національної ідентичності, а також інструменту «м'якої сили» в формуванні гідного іміджу нашої держави в міжнародному співтоваристві.

Джерела та література

1. Най Джозеф С. Гибкая власть : как добиться успеха в мировой политике / Джозеф С. Най ; пер. [с англ.] В. И. Супруна. – Новосибирск; Москва: Фонд социо-прогност. исслед. «Тренды», 2006. – 221 с.
2. Nye J., Jr. A Smarter Superpower / J. Nye // Foreign Policy. – 2007. – April 18.
3. Гавриленко І. І. Дипломатичний компонент «м'якої сили» США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук :

спец. 23.00.04 «політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» – К., 2018. – 20 с.

4. Гавриленко І. І. Дипломатичний компонент «м'якої сили» США : дис... кандидата політ. наук : 23.00.04. – К., 2018. – С. 75–77.

5. Донцов О. О., Трюхан М. О. Історично-культурна спадщина – чинник структурних змін та розвитку туристичної галузі. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64_exe?

Наталія Кузіна (м. Київ)

Історико-культурна спадщина української діаспори в сучасній туристичній практиці

Актуальність всебічного дослідження туризму обумовлена його значенням як однієї з найбільш активних форм спілкування людей, що сприяє встановленню і розширенню культурних зв'язків. На початку нового тисячоліття дослідники різних напрямів усе частіше звертаються до проблем вивчення, розуміння традиційного досвіду людського життя на землі, збереження культурної спадщини, її розвитку в різних умовах та в різні періоди історії. Аналіз наукових праць приводить до висновку, що основна увага в дослідженнях приділяється здебільшого питанням економіки, територіального розміщення, організації та функціонування об'єктів туризму, в той час як із зростанням духовних потреб особливого значення набуває відродження, розвиток і використання історико-культурної спадщини. [1, с. 77]

Культурна спадщина, яка складається з нерухомих пам'яток історії та культури, предметно акумулює пам'ять

народів. Культуру не обмежують державні кордони, багато її проявів мають загальний характер, тому завдання збереження пам'яток за значенням можна віднести до глобальних проблем людства. При вивченні курсу «Історико-культурна спадщина української діаспори» відзначається, що до пам'яток історії, які складають певну частку в культурній спадщині кожної з країн, відносяться будинки, споруди, пам'ятні місця, місця поховань з встановленими на них меморіальними комплексами, історичні ансамблі. Нерухомі пам'ятки історії та культури української діаспори представляють для туристичної діяльності велику цінність, зважаючи на те, що вони надають історичним подіям конкретики, є зв'язком між минулим і майбутнім й створюють можливість сьогоdnішнім поколінням з абстрактного розуміння історичних подій уявити життя й діяльність попередників в їх культурно-історичному середовищі.

За сучасними етнологічними теоріями всі українці і особи українського походження складають український етнос, хоча кожний із його складових притаманний різний ступінь етнічної самосвідомості. Науковці користуються для визначення цього феномена такими термінами: «зарубіжні українці» (з конкретизацією країни, наприклад, американські українці тощо); «особи (громадяни) українського походження» (наприклад, американці українського походження); «українці в країні проживання» (в Молдові); «вихідці з України та їх нащадки» (в першому випадку йдеться про тих, хто народився в Україні; в другому – про тих, хто народився в країні проживання чи емігрував туди з третьої країни, але не народжений в Україні) [2, с. 432].

Пам'ятки, пов'язані з життям та діяльністю видатних діячів української історії та культури, місця їх поховання знаходяться в багатьох країнах світу. Крім того, твори архітекторів, скульпторів прикрашають площі, вулиці, парки в країнах близького та далекого зарубіжжя. Українська

спадщина, яка знаходиться за межами держави, пов'язана з перебуванням представників політичної еліти, видатних діячів науки, учасників громадсько-політичних рухів, відомих письменників, митців, які народилися і певний час мешкали в Україні.

Культурна спадщина української діаспори настільки своєрідна та різна, що не підлягає ординарному порівнянню. На думку К. А. Поливач, оцінювати спадщину для рекреаційних та туристських потреб можна за допомогою двох основних методів: 1) ранжування культурних комплексів за їхнім місцем у світовій та вітчизняній культурі, що здійснюється експертним шляхом установалення об'єктів світового, національного, обласного й місцевого значення; 2) за часом, необхідним і достатнім для огляду визначних пам'яток, що дає змогу порівнювати різні території за перспективністю історико-культурного потенціалу для туризму [3, с. 48].

На нашу думку, для туризму, заснованому на переважному використанні історико-культурної спадщини української діаспори, можливо також застосувати загальну класифікацію видів туризму. Зокрема, етнографічні об'єкти, що містять інформацію про етнічні прояви традиційно-побутової культури за умови їх використання для виробництва туристських послуг і задоволення потреби в екскурсійному туризмі – етнографічні музеї, скансени, етнічні ансамблі, етнографічні ансамблі, народні промисли та ремесла. Досвід створення та функціонування скансенів, зокрема в Канаді – музеї «Село української культурної спадщини» в м. Едмонтон, свідчить про їхню значну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини, а також у розвитку туризму. Скансени в діаспорі – це база для проведення релігійних свят, фестивалів, виставок, що сприяє збереженню ідентичності українців за кордоном.

Важливою складовою спадщини української діаспори є культурологічний туризм – відвідування та участь у старо-

давніх традиційних або сучасних постановочних культурних заходах чи подіях. Однією з форм даного виду туризму є етнічний фольклорний фестиваль. Зокрема, Р. Б. Климаш виділяє три основні типи фестивалів: 1) закритий фестиваль для членів етнічної громади; 2) фестиваль, присвячений одній культурі, проте його влаштовує вся громада (Канадський Національний український фестиваль (Дофін, провінція Манітоба); 3) поліетнічний фольклорний фестиваль (Національний фольклорний фестиваль (США)). Автор підкреслює роль фестивалів для туризму: «Перший Український фестиваль у Дофіні 1966 року мав шалений, хоча й дещо несподіваний успіх... В 1968 р. приблизне число відвідувачів українського фестивалю сягнуло 35 тисяч – неабияка цифра для містечка з населенням 8 тисяч». Варто погодитись з висновком автора: український фестиваль – це унікальне поєднання старого й нового, обрядова та катарсична подія, що не лише стимулює слабку місцеву економіку, не лише розважає людей на відпочинку, але й – що значно важливіше – вирішує важливу проблему етнічного виживання у новому світі, бо творить себе на руїнах іммігрантської фольклорної спадщини, спрямовує минуле на майбутнє й підвищує соціально-культурний статус етнічної меншини, яка з успіхом задіяла власну етнічну ідентичність задля потреб широкого загалу [4, с. 116-127].

Характерною ознакою історико-культурної спадщини української діаспори є музейний туризм. Наприклад, у США українські музеї проводять на високому науковому рівні різну за формами і методами музейницьку роботу зі збирання і збереження традиційних духовно-мистецьких цінностей, створених українським народом, їх пропагандою в усьому світі. Важлива роль у збереженні історико-культурної спадщини українців у США належить Українському музею в Нью-Йорку. Діяльність українських музеїв у США підтримується Українською церквою, Науковим Товари-

ством імені Тараса Шевченка, Українською Вільною Академією Наук, численними громадськими організаціями.

Безперечна роль релігійних центрів діаспори у розвитку духовно-культурного життя українців. Наприклад, символом об'єднання українців стала ідея збудування Музею церкви-пам'ятника св. Андрія Первозванного (архітектор Ю. Кодак-Васильченко) в Бауд-Бруку як складової частини цілісного історико-освітнього комплексу Української православної церкви США. В його організації велика заслуга митрополита Іоанна Теодоровича і св. Патріарха Київського і всієї України Мстислава. Вони запроектували і здійснили задум реставрації давніх будівель на закупленій землі та будівництво приміщень для консисторії, бібліотеки, окремих залів для Українського культурного центру. Декорував її уподібнено до візантійського стилю Петро Холодний (молодший). Ікони П. Холодного в церкві – це унікальні пам'ятки нового сучасного стилю української іконографії, подібність яким важко знайти в релігійному мистецтві [5, с. 286].

Розвитку релігійного туризму в діаспорі сприяють методи діяльності церков різних конфесій: організація громад при церквах з широкими культурними програмами: хором, співом, відзначенням свят, грою на народних музичних інструментах, гуртками вишивання й інших мистецьких ремесел, постановкою вистав; організацією недільних шкіл, де вивчають українську мову, літературу, історію; збиранням творів народного і професійного мистецтва, оригінальних і рідкісних речей народного побуту, мистецьких довершених предметів культури і створення на цій основі мистецьких та етнографічних збірок і музеїв при церквах; впливом церкви на побутову культуру поселенців, підтримання моралі й етики на рівні євангельських вимог, застереження від сприйняття звичаїв та обрядів, що суперечили усталеним нормам співжиття і національної психології [6, с. 17].

Підсумовуючи, потрібно визнати, що глобалізований світ відкрив нові можливості для взаємодії різних культур, просування національних культурних спадщин та культурної продукції через використання сучасних інформаційних технологій. На національний ґрунт сучасної культури прищеплюються загальносвітові досягнення, без яких загалом не можлива національна модернізація. В Україні в останні роки реалізуються різноманітні проекти, спрямовані на розвиток міжкультурного діалогу, збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, підтримку народної творчості, культурного туризму. [7, с. 47] В даному процесі репрезентувати країну світовому співтовариству допомагає також багата історико-культурна спадщина української діаспори, як частина загальносвітового культурного простору.

Джерела та література

1. Донцов О. О., Трюхан М. О. Історико-культурна спадщина – чинник структурних змін та розвитку туристичної галузі // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. – 2009. – Вип. 10. – С. 76–80.
2. Історія України: нове бачення. Навчальний посібник / В. Ф. Верстюк, О. В. Гарань, О. І. Гуржій та ін.; під ред. В. А. Смоля. – К., «Альтернативи», 2000. – 464 с.
3. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України / Наук. ред. Руденко Л. Г. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
4. Климаш Р.-Б. Українська народна культура в канадських преріях / Роберт-Богдан Климаш. – 2-ге вид. – К.: Дуліби, 2013. – 322 с.
5. Захарчук-Чугай Р. В., Є. А. Антонович. Українське народне декоративне мистецтво: навч. посіб. – К.: Знання, 2012. – 342 с.
6. Степовик Д. Церква і культура в Україні та в українській діаспорі: історія і сучасність // Україна в сучасному світі: матеріали наук. конф. Респ. асоц. українознавців, Київ, 15-16 черв. 1990 р. / Є. Сверстюк та ін.; Респ. асоц. українознавців. – К., 1990. – 103 с.

7. Матлай Л. С. Історико-культурна спадщина України у цивілізаційному діалозі // Historical and cultural studies. – 2014. – Vol. 1, Num. 1. – С. 45–48. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hcs_2014_1_1_11

Myroslav Melnyk (Kyiv)

The formation and development of fashion tourism in Belgium

In the beginning of the 21st-century fashion is a significant part of the creative industries and an important contributor to economic development. Based on the fact that clothes are considered as a sign for society, it can be used as a cultural attraction to introduce a region or a country. Fashion tourism provides a visit of fashion places (costume and fashion museums, fashion districts, malls, shops) or events (fashion weeks, catwalks, thematic conferences, seminars, roundtables or workshops). Even staying in hotels labeled as «fashionable» can be called a kind of tourism fashion. So the fashion tourism can be defined as the interaction between companies and people who travel and visit someplace for business or leisure, enjoy, experiment, discover, learn, trade, communicate and consume fashion goods and services.

The most popular places for fashion tourism are accepted fashion capitals of the world: Paris, Milan, London, and New York. These international fashion centers have a long history of a thriving fashion industry, which has contributed far behind to urban development, giving rise to image appeal and financial turnover.

It is impractical and inappropriate to compare Ukrainian cities with the listed global «fashion capitals», but in modern Europe, there are some examples of quite successful development of fashion tourism. These are, in particular, Belgian cities Brussels and Antwerp, which also can be identified as the «Young Style Centers». These fashion cities are important subjects, which has real cultural and economic consequences. From the point of fashion tourism, they deserve a deeper analysis and evaluation of the possibilities of using their experience in Ukraine. This determined the task of this study.

The aim of Belgian fashion tourism research is to identify the importance of fashion places and events to cities as creative spaces and to invest the link between fashion and tourism and its potentials and revealed a number of challenges in the fashion industry that may help the development of fashion as a touristic attraction.

The connection between fashion and tourism sometimes are presented in a very unusual way, as the traveling fashion shows – these events promote brands or designers and their work, but also contribute to tourism promotion of destinations and countries in which they are held. Some fashion brands have seen their opportunity in joining tourism in their own creative ways, offering different events such as museum exhibitions, parties, presentations, conferences etc., places like own fashion museums, flagship boutiques, production and office premises. The original is the experience of the brand Louis Vuitton, which is published its own collection of travel guides; or Armani, who designed hotel interiors; or Cavalli, who hosts fashion lovers in specially designed restaurants and clubs.

Thus fashion tourism can become an important niche segment of the market, which consists creative, cultural and shopping kinds of tourism.

Belgian fashion design is marked by its quality, soberness, innovation and a high-level of craftsmanship, recognized and

celebrated around the world. For big cities, like Brussels and Antwerp, fashion is one of the basic touristic attractions. Antwerp fashion considers as avant-garde and dark, the Brussels designers have more romantic and playful images. Anyway, Brussels and Antwerp are a 45-minute drive from each other and easily accessible by public transport therefore, both cities can be considered as one tourist route. Therefore, each year in October and November, Belgian fashion take the center stage in the «We are fashion» campaign – the programme, which includes fashion shows, exhibitions, conferences, screenings, and sales.

In Brussels, the most important market-oriented culture-related activities are antique trade, comics, interior design, and fashion design [2].

Brussels has the largest vintage design market in Europe. Initially, it was simply a flea market exclusively devoted to productions from the 1920s to the 1980s. Twice a year, in March and in September, the event welcomes hundreds of exhibitors and thousands of visitors in one location.

Modern fashion in Brussels has a well-developed infrastructure. The Brussels fashion academy «La Cambre» is the oldest in Belgium. It was founded in 1927 and today has a top level of the international fashion scene with Kim Stumpf, Jean Paul Lespagnard, Louise Leconte and Anthony Vaccarello as notable graduates in the fashion world.

Among the most important organizations in Brussels is MAD Brussels – Brussels Centre for Fashion and Design. Its mission is to promote all professions, encourage initiatives and support all those involved in these two sectors, in order to improve their developments and influence, internally and externally of Brussels.

MAD Brussels ensures the local and international promotion of Brussels creators, as well as investment in the Brussels region. It organizes national and international events, develops an international exchange network, and, as a whole, improving Brussels' attractiveness.

MAD Brussels emphasizes the position of the city-region among the traditional global «capitals of fashion», as an innovative center for dynamic and avant-garde fashion.

Among the most important fashion events in Brussels are The Brussels Fashion Days and Ethno Tendance Fashion Week. The programme of each event includes fashion shows, pop-up stores, workshops (dressmaking, making accessories), beauty bars, live performances, fashion parties etc. Ethno Tendance Fashion Week Brussels specializes in ethical, multicultural, international and inclusive fashion.

Fashion tourism in Brussels also provides visits to famous designers, stylists, and jewelers in the Antoine Dansaert Straat and Léon Lepage Straat, exploring the trendy concept stores in Châtelain and discovering Belgian state-of-the-art brands like Café Costume, Fabuleux Marcel de Bruxelles, Just in Case, Filles à papa, Clio Goldbrenner as well as international brands. Brussels travel agencies propose fashion walks with specialized guides or personal shoppers from the Brussels Fashion and Design Centre [1].

Antwerp is «The city of Brilliant», but it can be considered as more fashionable than Brussels. The river port of Antwerp has been a fashion center since the early 1300s when it dominated the European wool trade. In the 1500s, Antwerp was one of the richest cities in Europe, with many rich and well-dressed inhabitants.

The Fashion Department of the Royal Academy of Fine Arts in Antwerp was founded in 1963. In the 1980s, a group of its graduates named the «Antwerp Six» became internationally acknowledged. Several of the Six are fashion leaders with their own labels, such as Dries Van Noten, Ann Demeulemeester, Walter Van Beirendonck and Dirk Bikkembergs. Younger graduates such as Martin Margiela, Peter Pilotto, Veronique Branquinho, Haider Ackermann, A.F. Vandervorst also have made their mark on the world stage. The impact of the rise of

well-known designers and fashion institutes played a crucial role in the regeneration of the city tourism [3, 75-80].

Attracting students from across the globe, Antwerp's Royal Academy of Fine Arts' Fashion Department is considered one of the most important and influential fashion schools in the world. The annual graduation show is a highlight on Antwerp's fashion agenda and additionally attracts thousands of tourists.

Antwerp's museum MoMu is one of the world's leading fashion museums. This dynamic and inspiring space presents historical costumes and contemporary fashion in its social, political and cultural context. Museum's building is in the center of the city and the streets surrounding it form a kind of fashion district. The area features flagship stores of leading designers such as Dries Van Noten, Christian Wijnants and A.F. Vandevorst.

Conclusions. Fashion had significant cultural value in the construction of the city image. The relation of fashion with the urban environment and public policies has big potential for the touristic industry. Fashion, related to the cities of Brussels and Antwerp urban environment, shows effective examples of branding the «fashion cities». The Belgium fashion system includes educational and public institutions, fashion weeks and other events, boutiques and shops, museums and art galleries, restaurants and cafes. Together they make the national fashion system an integral powerful complex that plays an important role in the process of capitalization and incorporation of fashion in the touristic agenda.

Summarizing the research, it is worth highlighting that the subject of fashion tourism is a complicated problem and solving this problem has many theoretical and practical dimensions. Each of them requires further research.

References:

1. Belgium, a top destination for fashion lovers! / brusselsairlines.com. Retrieved from <https://www.brusselsairlines.com/en-be/misc/inspire/belgium-fashion.aspx>
2. Birgitte Martens, Jelena Dobbels, Lucy Amez and Walter Ysebaert Culture and Creativity in the Picture: design for a measurement tool for the Brussels metropolis / The e-journal for academic research on Brussels Number 79, September 8th 2014. brusselsstudies.be. Retrieved from <http://brussels.revues.org/1234>
3. Pappacoda, L. Fashion Districts in the Creative City. Antwerp and its Fashion Hub / Laura Pappacoda - Anno Accademico 2012 / 2013. – 89 pp.

Оксана Фастовець (м. Київ)

Досвід Саудівської Аравії у розвитку історико-культурного туризму

Дослідження стану розвитку туризму, виявлення позитивного досвіду, з'ясування трендів та тенденцій сфери туризму країн близькосхідного регіону, сприятиме розвитку культурного співробітництва, встановленню більш тісних стосунків України з туристичним лідером близькосхідного регіону – королівством Саудівська Аравія, що є унікальною державою: теократична абсолютна монархія, що заснована на релігійних традиціях ісламу та зберігає основні святині ісламського світу. Уряд Саудівської Аравії вважає необхідним робити кроки у напрямку зняття залежності економіки країни від продажу нафти. При цьому основним напрямом перетворень та диверсифікації національної економіки обрано туристичну діяльність. Також уряд планує

активно розвивати внутрішній туризм, розраховуючи відтягнути частину коштів, які мешканці країни витрачають за кордоном. Разом з тим необхідно зазначити, що країна активно приймає іноземних відвідувачів. Так, у 2010 р. до Саудівської Аравії прибуло більше 10,85 млн. іноземних відвідувачів, а у 2017 р. 16,1 млн. [4].

Проте тривалий період в'їзд іноземців до Саудівської Аравії був можливим лише з метою здійснення хаджу, а також з особистою або діловою метою, для підтвердження яких була необхідна велика кількість документів, а також свідоцтво від громадян країни. Організацією прийому потоків паломників займається спеціально створене Міністерство зі справ паломників.

Також у 2000 р. була створена Верховна комісія з туризму та старожитностей Королівства Саудівська Аравія. Основними завданнями комісії є визначення напрямів та стратегії розвитку туризму, що враховує специфіку країни як колиски ісламу, оцінку туристських ресурсів країни, вивчення її географічних особливостей, аналіз цільових ринків, а також розробку стандартів туристичної діяльності в країні [1]. Комісією розроблені спеціальні правила поведінки іноземних туристів у країні, що враховують національні та релігійні особливості Саудівської Аравії. Вони виходять з того, що релігія відіграє визначну роль у житті саудівського суспільства, тому повне та безперечне дотримання релігійних вимог та поважання релігії громадян країни є основним для туристів. Поряд з особливими правилами поведінки та одягу, важливим є необхідність отримувати дозвіл на фотографування людей та інших об'єктів. За участі Комісії з туризму та старожитностей внесені зміни у правила отримання віз на в'їзд до країни. Введені короткотермінові візи, що поділяються на туристичні, ділові та гостьові – в залежності від мети поїздки до країни. Особливий тип віз представляють візи, що видаються паломникам, які прибувають для здійснення хаджу.

Зайнятість у сфері туризму в 2010 р. становила 491,8 тис. осіб, що складало більше 6% від загальної зайнятості населення країни. Загальна чисельність зайнятих у туризмі зростає високими темпами (в півтора рази за останні 5 років) [2]. Зростає і чисельність зайнятих в туризмі громадян Саудівської Аравії, які поки складають не більше чверті зайнятих в туризмі, проте саме вони займають керівні посади на підприємствах туристичної індустрії (керівники туристичних агентств, власники готелів) або у ключових галузях (наприклад, в авіаперевезеннях). У туристичному секторі, як і в більшості галузей господарства, зайняті трудові мігранти, переважно з азійських та африканських країн. Уряд країни разом із Комісією з туризму та старожитностей втілює курс на «саудизацію» туризму, що передбачає зростання зайнятості громадян країни, в першу чергу молоді, в туризмі.

Тип розміщення, що використовують туристи під час поїздки, відрізняється в залежності від мети подорожі. Як основний тип розміщення туристів в Саудівській Аравії використовуються готелі. Загальна кількість готелів в країні сягає 1140, кількість кімнат в них становила – 102 305. Більшість готелів розташовані в Мецці (58,2% від загального числа), Медині (17,2%) та столиці країни Ер-Ріяді (7,9%). Окрім готелів, в країні активно використовуються такі засоби розміщення як мебльовані апартаменти, число яких досягло 4423, а загальна кількість кімнат в них – 101 536. Середній показник заповнюваності кімнат в готелях підвищився з 50,6% до 54,6% [1]. Необхідно зазначити, що за останні роки спостерігається зростання в Саудівській Аравії кількості готелів, які належать великим світовим готельним мережам (HolidayInn, Intercontinental, Best Western Hotels, Sheraton, Radisson та ін.). Свої готелі світові готельні мережі відкрили в Мецці (об'єдналися у потужний готельний комплекс Абрадж-ель-Бейт) та у Медині.

Потенціал сектора мусульманських подорожей впливає на розвиток індустрії гостинності в цілому, тому стає важливим в першу чергу адаптувати засоби розміщення до цього ринку та мати можливість задовольнити потреби мандрівників за шаріатом. До основних вимог мусульманських мандрівників до готелів відносять: наявність халяль-них ресторанів; широкий асортимент безалкогольних напоїв; окремі СПА, басейни, фітнес-зали для чоловіків та жінок; можливість здійснити намаз (мечеті, молитовні кімнати); дрес-код персоналу; молитовна атрибутика; відповідний інтер'єр номерів.

На території Саудівської Аравії розташовано близько 70 музеїв. Окрім музеїв, в країні багато пам'яток культурно-історичної спадщини різноманітної тематики: пам'ятки архітектурної спадщини; традиційні звичаї та цінності; місця, присвячені історії ісламу; місця, пов'язані з історією країни; традиційні народні промисли. Саудівська Аравія в останні роки проводила активну політику з включення своїх культурно-історичних об'єктів до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Туристична адміністрація країни швидко усвідомила, що наявність на території країни пам'яток такого рангу є гарантією високого значення такого об'єкту для історії та культури країни.

У 2009 р. до списку ЮНЕСКО було внесено археологічний об'єкт Аль-Хіджр – набатейське місто Мадаін Саліх, розташоване в 300 км на північ від Медини, аналогічне Петрі в Йорданії. У 2010 р. до числа об'єктів ЮНЕСКО долучили місто Дірайя, що розташоване в 30 км від Ер-Ріяда – першу столицю династії Саудів. На сесії ЮНЕСКО у липні 2011 р. включено центр історичного міста Джидди до об'єктів Всесвітньої культурної спадщини як пам'ятки, що найбільш вдало демонструє особливості традиційної для Саудівської Аравії міської архітектури [2]. Необхідно зазначити, що включення до Списку ЮНЕСКО пам'яток

Мекки і Медини не розглядається. Вони не відносяться до туристичних об'єктів та продовжують залишатися повністю закритими для не мусульман. Аналіз розподілу іноземних туристів за регіонами країни свідчить, що половина туристичного потоку спрямована до Мекки, значна частина відвідувачів спрямована на провінцію Еш-Шаркійя (східна область країни, яка виходить на узбережжя Перської затоки, адміністративний центр – Дамам), а також провінції Ер-Ріяд та Медину.

Сучасний розвиток сфери туризму в Саудівській Аравії орієнтовано на диверсифікацію туристичної діяльності. Почали розвивати такі види туризму як: історико-пізнавальний; шопінг та розваги; різноманітні види спорту (особливо дайвінг); пригодницькі тури пустелею, екологічні тури (спостереження за тваринами, відвідання національних парків, ботанічні та інші маршрути); пішохідні маршрути у межах активного туризму (гірські, рівнинні, спелеологічні тощо) [3].

Джерела та література

1. Офіційний сайт Комісії з туризму та старожитностям Саудівської Аравії [Електронний ресурс]. URL: <http://www.mas.gov.sa>
2. Офіційний сайт Центрального департаменту статистики та інформації Саудівської Аравії [Електронний ресурс]. URL: <http://www.cdsi.gov.sa>
3. Sadi, Muhammad Asad, Henderson, J. Tourism in Saudi Arabia-and its Future Development [Електронний ресурс]. URL: <http://qspace.qu.edu.qa/handle/10576/8105>
4. Tourism Highlights 2018. Офіційний веб-сайт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.world-tourism.org>

Розвиток історико-культурного туризму в Фінляндії

У ХХІ столітті проблеми історії, розвитку і відродження народної культури набувають все більшої актуальності. Саме туризм є найкращим способом знайомства з іншою культурою. Культурне надбання народів усіх країн входить до спільної спадщини людства, оскільки прогресивний розвиток суспільства неможливий без досягнень минулого. Культурні цінності мають величезний вплив на розвиток освіти, науки і культури, а також сприяють збагаченню культурного життя народів і взаємного співробітництва держав.

Знайомство з культурою та звичаями іншої країни або регіону збагачує духовний світ людини. Культура є фундаментальною основою процесу розвитку, збереження, зміцнення незалежності, суверенітету і самобутності народу. На сьогоднішній день, коли зникає багато елементів традиційної культури, виникає необхідність її наукового вивчення і поширення.

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку даної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать пам'ятки історії, історико-архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди культури, спорту тощо [1].

Історико-культурний туризм, метою якого є вивчення народної культури, базується на інтересі до цінностей культури, що включає численні пам'ятники історії, архітектури, літератури, археології, а також історичні міста і сільські

поселення. Він також передбачає включення до програми участі в святах, фестивалях, народних гуляннях.

Європа залишається найпопулярнішим місцем відпочинку. Більшість туристів їдуть саме сюди. Фінляндія – країна, розташована на самій півночі Європи на межі з Норвегією, Швецією і Росією. Її арктичні пейзажі і краса дикої природи справляють незабутнє враження на туристів.

На основі аналізу законодавства ряду держав, а також принципів і норм міжнародного права, можна прийти до висновку, що у Фінляндії, а також у практиці діяльності міжнародних організацій, зокрема, ЮНЕСКО та Ради Європи для позначення культурних цінностей використовуються два найбільш поширених поняття: *cultural heritage* – культурна спадщина і *cultural property* – культурна власність. При цьому термін *cultural property* за своїм змістом в одному із значень є еквівалентом поняття «національне багатство» і тому цілком обґрунтовано перекладається як «культурне надбання» [2].

Внаслідок поєднання природних та історико-економічних особливостей у Фінляндії можна виділити наступні туристичні райони: Південну Фінляндію з центром в місті Хельсінкі; Західну Фінляндію з центром в стародавній столиці країни – Турку; Центральну Фінляндію з крупними центрами Тампере і столицею зимового спорту Лахті. На території Східної Фінляндії розташований найбільший порт країни – Котка. Північ Фінляндії займає Лапландія з центром в місті Рованіємі, а також Аландські острови – держава в державі, жителі островів завжди славилися хорошими мореплавцями і рибалками [3].

Основою історико-культурного туризму є потужна мережа музейних, архівних та бібліотечних установ Фінляндії. У 1999 р. загальна кількість музеїв становила 280, з них 39 – музеї історії і культури, 71 профільний музей, 55 музеїв

мистецтв і 17 музеїв природи. На регіональному рівні діє 22 музеї та 16 спеціалізованих музеїв. З них 67% є муніципальною власністю, 21% – приватними і 12% – державними. Регіональна мережа музеїв поширена по всій території Фінляндії, в тому числі на Аландських островах. [4, с. 131].

Фінська культура багата на традиції. Такі фактори як географія, геологія і культурний обмін впливали на формування традицій з покоління в покоління. Фінам довелося пристосовуватися до природних умов, таким чином створивши багату палітру місцевих традицій, що тісно переплітаються з національними темами.

Фінська культура зазнала впливу культур інших країн. Однорідність багатьох народних фестивальних традицій пов'язана з впливом християнської церкви. Майже всі традиційні фінські фестивалі мають церковну основу [5].

Музеї Фінляндії відіграють важливу роль у культурному житті країни, задовольняючи смаки та інтереси більшості відвідувачів. Найпопулярнішими є музей Свеаборг (Суоменлинна), Національний музей, Художній музей «Атенеум», Музей етнографії, Музей Сеурасари (під відкритим небом в однойменному парку), Архітектурний музей [3].

Основу найбільшого музею Фінляндії Атенеум складають твори, що належать державі і Національній академії наук. Доповнюють її експонати, даровані музею приватними колекціонерами. Вперше експозиція Атенеума була відкрита для огляду відвідувачів восени 1863 року, а через декілька років музей перевели в спеціально побудовану для нього будівлю. Нижній поверх будівлі був відведений під вищу художню школу, на другому поверсі розміщується власне музей, експонати якого складаються з творів живопису і скульптури. В музеї Атенеум представлені не тільки живописні полотна, але і витвори фінського скульп-

турного мистецтва, зародження якого відноситься лише до початку XIX століття. Основою для нього певною мірою став досвід розвитку дерев'яної скульптури Фінляндії [6].

У 80-ти містах країни створені музеї, присвячені народній творчості. Найбільший з них – Національний музей в Гельсінкі. Він схожий на церкву у стилі бароко або на казковий замок. Над його спорудженням трудилися три знаменитих архітектори: Елієль Саарінен, Армас Ліндгрєн і Герман Гезелліус. Музей був збудований у 1910 р. в стилі нового фінського мистецтва.

Музей прикладного мистецтва Фінляндії був створений у 1873 р. професором Карлом Густавом Естландером. В епоху, коли вірили в триумф техніки і необмежені можливості прогресу, метою музею було привносити естетику в промислову продукцію і створювати учбові моделі для шкіл прикладних мистецтв. Кожна з колекцій, розташована в хронологічному порядку, містить меблі, посуд, кришталі і промислові вироби. Тут представлені всі художники, що зробили внесок до історії фінського дизайну. Музей влаштує також щомісячні експозиції [7].

Неподалік від Музею прикладного мистецтва знаходиться Музей фінської архітектури. Тут зберігається велика колекція архівів і документів: фотографій, статей, книг. Макети і фільми знайомлять відвідувачів з досягненнями фінських архітекторів минулого.

Національні музеї об'єднані в групи за принципом їх діяльності, яка координується загальнонаціональною системою музеїв. Кожний округ має музей, який є центром музейної діяльності у регіоні. Сільські асоціації культурної спадщини володіють музейними колекціями або музеями просто неба.

Масштабність і різноманітність музеїв по всій країні вражає. Музеї-садиби, які розповідають про місцеву історію, легко можна знайти по всій території Фінляндії [3].

Фінський уряд дуже зацікавлений у розвитку туристичної індустрії і вживає всіх заходів з її нарощування. Основною проблемою розвитку туризму в Фінляндії на сучасному етапі є невеликий потік іноземних туристів до країни, хоча внутрішній туризм є досить поширеним.

Джерела та література

1. Руденко С. Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей: монографія. – К.: НАККІМ, 2012. – 120 с.
2. Охорона культурної спадщини: Збірник міжнародних документів / Ред. кол.: Прибега Л. В. (голова), Ю. Кібальник та ін. – К.: АртЕк, 2002. – 134 с.
3. Країнознавство: теорія та практика. Підручник / Мальська М. П., Антонюк Н. В., Занько Ю. С., Ганич Н. М. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 528 с.
4. Терес Н. В. Досвід Фінляндії з розвитку історико-культурного туризму // Етнічна історія народів Європи. – 2018. – Вип. 55. – С. 130–135.
5. Савчук Б. П. Туристичне країнознавство: Європа. Навч. посіб. – Івано-Франківськ, 2010. – 241 с.
6. «Ateneum art museum». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ateneum.fi/?lang=ru>
7. «Turizm». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.turizm.ru/finland/jyvaskyla/places/muzej_prikladnogo_iskusstva_1387537309/

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ТА ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Опис студентської мандрівки 1884 р. у Галичині у нарисі Івана Крип'якевича «З історії галицького краєзнавства» як джерело історії й антропології туризму

Історія туризму у світовому науковому дискурсі жваво дискутується у контексті превалювання у дослідженнях західного культурного досвіду. У цьому ракурсі туризм сприймається як процес географічного розсіювання від своїх витоків у Великій Британії та країнах Західної Європи, створюючи серію «периферійних задоволень» і поширюючись від вищих соціальних верств до масового суспільства [8]. У наукових працях здебільшого висвітлюється проведення вільного часу елітними верствами суспільства, що відбувається в туристичних умовах, таких як курорти або тривалі екскурсії. Ці форми туризму є престижними подіями, що відбувалися періодично в житті людей, а їхнє значення визначається кількісними показниками – тривалістю візиту й економічними витратами [6].

Такий загальноприйнятий образ мандрівок є «колоніальним» поглядом на історію туризму, західною моделлю його еволюції, згідно якої туристична діяльність, що мала місце у західних культурах, поступово розповсюдилася на інші ареали, людей і суспільства [6]. При цьому акцентуються випадкові і престижні епізоди туристичної діяльності, превалює його механістичне відображення, що поширюється від заможних верств суспільства до широких мас населення. Такий підхід до висвітлення історії туризму пояснюється й тим, що більшість досліджень цієї проблематики відбувається у Великій Британії, інших країнах Західної Європи та Північної Америки [7].

Історичні дослідження туризму з інших регіонів та країн є маловідомими у світі, бо здійснюються національними мовами; бракує також й історичних розвідок цієї тематики. Проте саме локальна історія містить вагомий ресурс та представляє різноманітність місцевих та регіональних відмінностей у практиці дозвілля.

Вагомий внесок в дослідження теоретичних і прикладних аспектів туристичного краєзнавства в Україні здійснили Я. Серкіз, П. Тронько, О. Шаблій, М. Костриця, В. Круль, Я. Кравчук, С. Кукурудза, П. Штойко, Р. Лозинський, С. Кузик, Я. Луцький, В. Лавринюк та інші дослідники. Водночас варто зазначити, що історичні дослідження туризму у контексті культурної антропології є недостатньо дослідженими в Україні й мають чималий потенціал для подальших наукових розвідок і популяризації на національному та міжнародних рівнях.

Антропологія туризму збагачує історію туризму людським виміром, акцентуючи увагу на такі його аспекти, як вивчення мотивації і поведінки туристів, а також дослідження соціального, економічного та культурного впливу туризму на приймаюче населення та суспільство, включаючи характер відносин між приймаючою стороною та мандрівниками [5]. Відтак **метою статті** є ознайомлення із маловідомими сторінками історії туризму Галичини та його непересічними фундаторами крізь призму антропології туризму.

У цьому контексті значний потенціал розвитку історії туризму містить туристичне краєзнавство Галичини і діяльність видатних його організаторів. У другій половині XIX ст. у результаті конституційних реформ в Австро-Угорщині у Галичині створюються сприятливі умови розвитку національного життя, зростання національної самосвідомості українців. У 1861 р. у Львові засноване Товариство «Руська Бесіда», у 1884 р. відкрито Український

театр. 1867 р. започатковано діяльність громадської організації Товариства «Просвіта». У 1867–1868 рр. прийнято закони про національну мову навчання у школах та створення автономного керівного освітнього органу – Крайової шкільної ради. Українські товариства опікувалися освітою та вихованням молоді.

Проблема залучення молоді до краєзнавчих мандрівок, що мали на меті пізнання історії, природи, господарства і культурної спадщини рідного краю, порушувалася не лише у працях відомих громадських і політичних діячів, істориків, освітян, але й реалізовувалася у їхній практичній діяльності.

Історія туризму Галичини пов'язана із діяльністю Івана Франка, котрий у своїх творах не лише відзначав пізнавальне й виховне значення туристичних мандрівок для широких верств українства, але й ініціював краєзнавчу дослідницьку діяльність молоді. У 1883 р. І. Франко організував «Кружок етнографічно-статистичний для студіювання життя і світогляду народу», а також «Кружок для устроювання мандрівок по нашім краю» [2, с. 49].

Відомою постаттю українського туристичного краєзнавства був відомий український історик Іван Крип'якевич (1886–1967). Окрім поважного історичного доробку, Іван Крип'якевич близько 200 праць присвятив краєзнавчій тематиці, обґрунтовуючи важливість дослідження історії краю [3, с. 176].

У контексті історії та антропології туризму нарис Івана Крип'якевича «З історії галицького краєзнавства» (1932) викликає неабиякий інтерес. У праці детально описано шість мандрівок студентської молоді Галичиною й українськими Карпатами впродовж 1883–1888 рр., співорганізатором яких був І. Франко [1].

Докладніше розглянемо опис студентської мандрівки 1884 р. Ініціював студентську мандрівку Гурток для органі-

зації мандрівок краю, що виник при Академічному братстві Львівського університету у листопаді 1883 р. з метою «привести в систему і порядок то, що минушого року розпочала наша молодіж під впливом розбудженого чуття товариського і патріотичного» [1, с. 5]. Подорож проходила за маршрутом Львів–Дрогобич–Борислав–Бубнище–Болехів – Гошів–Станиславів–Коломия–Делятин–Жаб’є.

Метою туристичної мандрівки молоді були глибокі громадянські і патріотичні мотиви. «Нашою цілею єсть поперше – спізнати багату природу нашого Підгірського краю, побачити в цілім її розцвітії величавости і подивляти багатство і розмаїтість її форм і обявів, скріпити думки і сили до дальшої витревалой праці для свого і загального добра» [1, с. 6]. У мандрівці брали участь відомі громадські і політичні діячі – Іван Франко, учитель Гр. Врецьогна, Кость Левицький, медик Гриневецький, Лев Гузар.

І. Крип’якевич підкреслює старанність підготовки до цього заходу. «Комітет мандрівників» під проводом Іларіона Грабовича заснував низку локальних комітетів, що мала на меті підготувати прийом туристів, розмістити в часописах відозву і звістки про приготування, а також видав гумористичну програму мандрівки «В дорогу», складену Іваном Франком [1, с. 5].

27 липня туристи приїхали зі Львова до Дрогобича, де ввечері студенти провели музичні вечорниці, а наступного дня відвідали костел з часів Ягайла у Дрогобичі, церкву св. Юрія. Після обіду туристи оглянули Борислав, ознайомившись із копальнями французького товариства на Волянці, із життям робітників [1, с. 7].

Детально описуючи туристичний маршрут, Іван Крип’якевич звертає увагу на тогочасні проблеми довкілля. «Гори тутешні при всій своїй імпонуючій красоті, представляють досить сумний вид. Велика часть верхів зовсім уже немає ліса, а тільки нужденні корчі та полотники, попереривані

мізерними, каменистими рілями. І ті ліси, що ще декуди блищать, рідкі і перенищені»; «дорога з Борислава до Східниці нужденна понад всякий опис, ніби гостинець, але знищений транспортами дерева і слотами» [1, с. 8].

У Східниці туристи оглядали запустілі копальні нафти, опісля пішли гірською доріжкою через ліс до Урича. З Урича попрямували до Підгородця, де їх вітав парох Данилович та ознайомив студентів із стінними розписами у церкві і місцевою фабрикою гнутих крісел діди́ча Бредера. В Корчині мандрівники відвідали збори читальні, де І. Франко прочитав свою розвідку «О початках нашого народного відродження за часів австрійського пановання аж до р. 1848», а студенти виступили з концертом [1, с. 9].

У Синевідську туристів приймав організатор селянської торговельної спілки Тишівницький, котрий допоміг їм оглянути відомий синевидський камінь на річці Стрий. Гостинно приймали туристів в Болехові і Гошеві. З Болехова залізницею поїхали туристи до Калуша, де влаштували невеликий концерт, на якому др. Кость Левицький розповідав про конституцію, а І. Франко читав думу про Самійла Кішку. У Коломиї студенти брали участь у великому академічному вічі і концерті [1, с. 10].

Висновки. Опис студентської мандрівки, здійснений у праці І. Крип'якевича, є цінним джерелом з історії та антропології туризму другої половини ХІХ ст., даючи нам як розуміння мотивації і поведінки учасників мандрівки, їх відносин із місцевим населенням, що є предметом антропології, так і повсякденного життя тогочасного галицького суспільства.

Історико-туристична діяльність молоді, якою опікувалася національно свідома еліта тогочасного українського суспільства, мала неабиякий громадянський і патріотичний потенціал для національної роботи та піднесення національної свідомості українців. Історичний досвід станов-

лення і розвитку туризму Галичини є важливим надбанням історії європейського культурного туризму.

Джерела та література

1. Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства // Збірник фізіографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1932. – 21 с.
2. Петранівський В., Рутинський М. З історії галицького туристичного краєзнавства (друга половина XVIII ст. – 1945 р.); розвиток мандрівництва // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. – Вип. 2 (12). – С. 48–54.
3. Свищ О. Краєзнавчі дослідження Івана Крип'якевича // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2012–2013. Вип. 13–14. – С. 176–186.
4. Gregory A., The Golden Age of Travel, 1880–1939 Cassell, London, 1991.
5. Hermans, Dymphna & Graburn, Nelson. The Anthropology of Tourism.. Man. 20. 189. 10.2307/2802266. 1985.
6. Towner J. 1995. What is tourism's history? Tourism Management. 16. 339-343. 10.1016/0261-5177(95)00032-J.
7. Towner J., Wall G. History and tourism. Annals of Tourism Research, 1991 18 (1) 71–84.
8. Turner L., Ash J. The Golden Hordes: International Tourism and the Leisure Periphery Constable, London, 1975.

Велика церква Києво-Печерської Успенської лаври у відвідуваннях організованих груп з-за меж Києва (кінець XIX – початок XX ст.)

І. Руцинська на матеріалах II половини XIX – початку XX ст. з Російської імперії зробила висновок, що богомолець активний у сакральному просторі, тож усі дії в ньому мають давати відчуття співучасті через тактильне (прикладання до ікони, мощей, цілування хреста тощо) і моторне (пересування по храму, поклони) сприйняття. Натомість турист у тому самому просторі – радше спостерігач [22, с. 221-223]. Мета доповіді – на прикладі Успенського собору Києво-Печерської Успенської лаври простежити особливості комбінування «богомольських» інтересів організованих груп з-за меж Києва кінця XIX – початку XX ст. з «туристичними».

З усіх досліджуваних за описами подорожей груп не потрапили до собору тільки вихованці Самарської духовної семінарії (за 16, 17, 18.06.1900) – через масштабну реконструкцію в храмі [14, с. 92], а також учні Тульської чоловічої гімназії (05.07.1909), котрі мали на огляд Києва тільки день [11, с. 623]. Отже, Велика церква Лаври була однією з головних цілей поїздок до Києва.

В багатьох описах відвідування Лаври згадано, що група відстояла в Успенському соборі літургію: повністю [7, с. 916; 8, с. 493; 9, с. 359; 25, с. 1178; 24, с. 1108] чи частково [6, с. 1093; 16, с. 587; 18, с. 739; 19] або всенощну [12, с. 1327], всенощну та вранішню [20, с. 511]. Група з Маяцької церковно-парафіяльної школи влітку 1897 р. окрім літургії відстояла соборний акафіст, хоча діти пробиралися крізь натовп, у церкві тхнуло фарбою й було дуже спекотно

[7, с. 916]. Для груп з ієреєм(ями) в складі характерне відправлення молебню при іконі Успіння власними силами [6, с. 1093; 9, с. 361; 10, с. 92; 29, с. 399]. Іноді група була лише на акафісті [23, с. 1002; 25, с. 642]. Часом – тому, що план побути на літургії зірвався [25, с. 643]. Навпаки, не заходили до храму під час літургії (а йшли в печери, причому групу В. Головіна вів помічник благочинного) [3, с. 503; 5, с. 104], як і прибували в небогослужбовий час та не замовляли молебен [2, с. 727; 17, с. 783; 21, с. 3; 27, с. 29], значно рідше.

На прикладі більшості груп (про які відомо, що їх учасники прикладались до більш, ніж 1/2 шанованих святинь собору) [2, с. 727; 5, с. 113-114; 10, с. 92-93; 16, с. 585-595; 17, с. 790-791; 29, с. 399] видно, що єдиного маршруту, за яким це робили, не було. Іноді список ікон і мощей узагальнювали до означень «святині» [1, с. 37; 9, с. 361] чи «мощі та образ Успіння» [28, с. 1032], «ікона Успіння та інші святині» [7, с. 917]. Щодо груп, учасники яких повідомили про прикладання до 1/2 чи менше шанованих святинь храму, то серед цих об'єктів були (в різному порядку) ікона Успіння [3, с. 504; 4, с. 467; 19; 20, с. 512; 21, с. 4; 24, с. 1108; 27, с. 29], мощі св. рівноап. Володимира [3, с. 504; 21, с. 4; 24, с. 1111; 27, с. 29], св. свт. Михаїла [3, с. 504; 24, с. 1111; 27, с. 29], інші ікони [21, с. 4]; «перстень (насправді перст. – А. К.) св. первомученика Стефана» [24, с. 1111], рука Павла Тобольського (за рекомендацією киянина-старожила) [9, с. 360]. До склепу останнього іноді, ймовірно, заводили без прикладання [1, с. 37]. Цікавий звіт В. Домрачевої, за яким група приклалася до ікони Успіння та всіх гробниць, з уточненням, що мощі св. рівноап. Володимира вже у Володимирському соборі, а в Успенському є мощі «св. Антонія и Феодосія» [6, с. 1093], цілковито помилковим [Див.: 1-29]. Імовірно, автор заплуталася (зокрема через ікону св. прп. Антонія, схожу на надгробну [10, с. 93]), а

редактори журналу не виправили неточність. Проскури за здоров'я та упокій [9, с. 359] згадали в одному описі. Можливо, саме ця група подавала їх організовано.

Частина досліджуваних груп розглядала скарби ризниці [3, с. 504-505; 10, с. 93; 17, с. 791; 29, с. 400], хори [5, с. 114; 16, с. 587]. При цьому священників з Кишинівської єпархії у ризницю не пустили без спеціального дозволу [24, с. 1109]. Ризничий сказав: «...мнѣ даже митрополить приказать не можетъ» [24, с. 1110], послав по дозвіл, потім сам його взяв і всіх пустив [24, с. 1110]. Це узгоджується з тим, що групу Н. Русанова благочинний не провів до ризниці в неурочний час, хоч образ Успіння з-над іконостасу спустив для цілування особисто [21, с. 3]. Про пізнавальні інтереси відвідувачів (або принаймні їхніх керівників) також свідчать такі згадки. Описуючи перебування на літургії, один зі групи Казанської духовної академії підкреслив «мы познакомились съ мелодією кievскаго распѣва» [18, с. 739]. В центр уваги потрапляли надгробки церковних і державних діячів [10, с. 93; 16, с. 589; 27, с. 30]. Особливо показові описи пам'ятника К. І. Острозькому [10, с. 93; 16, с. 589; 27, с. 30], адже через «вільну» позу князя доступ до нього був ускладнений (могилу закрили іконою) [26, с. 159]. Учасники однієї з груп розбирали на могилах видатних осіб написи [10, с. 93]. Серед груп, які прагнули розглянути більше деталей, принаймні вихованок Тверського єпархіального жіночого училища і Красноярської духовної семінарії [10, с. 93; 27, с. 30] від Лаври ніхто не супроводжував.

Отже, «богомольські» інтереси настільки чіткіші за «туристичні» в описах організованих відвідувань собору, що той постає наповненим святинями достатньо, аби вкрай загострити релігійні почуття за рахунок інших.

Джерела та література

1. Бетлій О. Учнівські екскурсії по Києву в роки Першої світової війни // Наукові записки НаУКМА, 2015. Т. 169: Історичні науки. – С. 35–41.
2. Бугославский П. Летняя экскурсия воспитанниц Черниговского епархиального женского училища... // Черниговские епархиальные известия (ЕИ). Отд. неоф. – № 24. – 1911. – С. 727–736.
3. В. Т. Поездка учеников Пинского духовного училища во время летних каникул текущего 1903 года в г. Киев (окончание) // Минские епархиальные ведомости (ЕВ). Отд. неоф. – № 21. – 1903. – С. 502–509.
4. Ганкевич В. Паломническая экскурсия деревенского церковного хора в г. Киев // Киевские ЕВ. Отд. неоф. – № 17. – 1903. – С. 466–468.
5. Головин В. На «Юге» России // Вятские ЕВ. Отд. неоф. – № 4. – 1913. – С. 104–117.
6. Домрачева В. В Киев через Москву... (Продолжение) // Вятские ЕВ. Отд. неоф. – № 50 (15 декабря). – 1911. – С. 1086–1094.
7. Коропов М. Путешествие учеников и учениц Маячской церковно-приходской школы к Киевским святыням // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 24. – 1897. – С. 908–923.
8. Л. Поездка воспитанниц Черниговского епархиального женского училища, окончивших курс, в Киев для поклонения святыням // Черниговские ЕИ. Отд. неоф. – № 13. – 1897. – С. 491–501.
9. Лелюхин И. Экскурсия воспитанниц Архангельского епархиального женского училища на Юг России // Архангельские ЕВ. Отд. неоф. – № 16. – 1914. – С. 354–362.
10. Максимов В. Образовательная и паломническая поездка воспитанниц Тверского епархиального женского училища в Киев (продолжение) // Тверские ЕВ. Ч. неоф. – № 3. – 1904. С. 85–94.
11. Моисеев А. Религиозно-образовательная экскурсия учеников Тульской мужской гимназии в Константинополь 1910 года // Тульские ЕВ. Отд. неоф. – № 39. – 1911. – С. 620–629.
12. М-ч Д. Паломничество учащихся Высокской и Колесниковской церковно-приходских школ в г. Киев // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 20. – 1910. – С. 1323–1327.
13. М-ч Д. Паломничество учащихся Высокской и Колесниковской церковно-приходских школ в г. Киев (продолжение) // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 21–22. – 1910. – С. 1421–1427.

14. На юге / Под ред. К. Казанского. – Самара, 1900. – 228 с.
15. П. Л. Путешествие учеников Переяславского духовного училища в Киев на поклонение святыне // Приложение к церковным ведомостям. – № 34. + 1892. – С. 1177–1182.
16. Паломничество воспитанниц Одесского епархиального женского училища чрез Киев в Москву и Троице-Сергиеву лавру // Херсонские ЕВ. Отд. неоф. – № 22. – 1909. – С. 585–595.
17. Попов Ф. Экскурсия учеников Дмитриевской 2-х классной церковно-приходской школы в Екатеринослав, Киев и Полтаву // Донские ЕВ. Отд. оф., неоф. – № 32. – 1910. – С. 783–793.
18. Путевые заметки паломников-студентов Казанской духовной академии...// Православный собеседник. – Казань, 1908. II полуг. – С. 737–746.
19. Радецкий И. Из отчета организатора экскурсий устюженской женской гимназии И. Радецкого о первой экскурсии учениц 7 класса гимназии по маршруту Рыбинск–Петербург–Киев–Москва с 5 по 22 июня 1910 г. // Устюжна, 1995. Т. 3. – С. 363–373.
20. Роздяловская А. Паломничество учеников Велемичской церковно-приходской школы, Мозырского уезда, во время летних каникул текущего 1902 года // Минские ЕВ. Отд. неоф. – № 22. – 1902. – С. 505–513.
21. Русанов Н. Ближний Восток... // Саратовские ЕВ. – № 48. – 1910. – С. 2–5.
22. Руцинская И. Десакрализация российского провинциального пространства в процессе формирования туристских практик (вторая половина XIX – начало XX в.) // Теория и практика общественного развития. – № 4. – 2012. – С. 221–224.
23. Савченко А. Общеобразовательная экскурсия учащихся и учащихся Николаевской церкви церковно-приходской школы местечка Сенчи Лохвицкого уезда Полтавской епархии в город Киев // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 26. – 1904. – С. 1000–1004.
24. Стойков Н. Экскурсия священников Кишиневской епархии в 1912 году. Предисловие. (Продолжение) // Кишиневские ЕВ. Отд. неоф. – № 39. – 1912. – С. 1108–1119.
25. [Терлецкий Н.] Путешествие учеников Переяславского духовного училища в г. Киев на поклонение его святыням // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 21. – 1896. – С. 641–645.
26. Ульяновський В. Славний для всіх часів чоловік. – Острог, 2009. – 168 с.

27. Уставщиков Н. Из дневника семинариста... // Енисейские ЕВ. Отд. неоф. – № 11. – 1909. – С. 27–35.

28. Чеберда К. Образовательная экскурсия в г. Киев и Чернигов церковно-приходской школы х. Верескунов, Прилуцкого уезда // Полтавские ЕВ. Отд. неоф. – № 24. – 1903. – С. 1031–1036.

29. Щеглова А. Поездка в Киев и Чернигов воспитанниц Богословской церковно-учительской школы // Тульские ЕВ. Отд. неоф. – № 1. – 1904. – С. 396–408.

Оксана Ставнюк (м. Київ)

Історико-топографічні нариси М. І. Петрова як путівник по Давньому Києву

Після тривалого періоду позиціонування М. І. Петрова (24.04.1840–20.06.1921) як, головним чином, літературознавця, що було типовим для довідкових видань радянської доби, сьогодні він усе частіше характеризується і як українознавець, археолог, історик мистецтва і музеєзнавець, дослідник матеріальної і духовної культури України, як ентузіаст археологічних, етнографічних, краєзнавчих (у сучасному розумінні цього терміну) студій. Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, до створення якого він активно долучився і який він, фактично, перетворив на один із провідних центрів музейництва рубежу ХІХ–ХХ ст., став одним із центрів координації краєзнавчих студій на теренах сучасної України і далеко за її межами. Водночас, Церковно-історичне та археологічне товариство, незмінним секретарем якого він був упродовж майже всього часу існування цього товариства, стало тим інструментом, за допомогою якого організовувалися і координувалися зусилля краєзнавців-аматорів тих часів.

Важливе місце у діяльності М. І. Петрова посідали його особисті пошуки, збирання й вивчення пам'яток історії та культури України. Особливу увагу він приділяв історії Києва, стану збереження його історико-культурних пам'яток. Тому ця праця вченого, в основі якої ґрунтовний аналіз археологічного матеріалу та документів XIV–XVII ст. актуальна для науковців та краєзнавців. «Нариси» є унікальним дослідженням, де він звів в одне ціле здобуті розрізненні матеріали та дослідження з топографії стародавнього Києва, а також розробив та представив загальну схему топографії міста, що дає можливість відтворити загальну історико-топографічну картину стародавнього міста Києва.

«Історико-топографічні нариси древнього Києва» (в оригіналі: «Историко-топографические очерки древнего Киева») були видрукувані російською мовою в типографії Імператорського Університету Св. Володимира у 1897 році, неодноразово привертали увагу істориків XX століття, залишаються невичерпаним джерелом інформації для дослідників ще й сьогодні.

Сам вчений писав про те, що «Нариси» є продовженням досліджень М. В. Закревського «Описание Киева», М. М. Захарченка «Київ тепер і раніше», І. Лучицького «Київ у 1766 році», В. Б. Антоновича «Археологічна карта Київської губернії» – він тільки узагальнив ці праці, доповнивши їх історичними свідченнями та власними висновками. Сама праця складається з підрозділів – «Вступ», «Щекавиця», «Плоска частина, Оболонь», «Печерськ», «Старе місто», «Поділ», «Деякі заміські пам'ятники и святині». У цих розділах дослідник наводить етимологічні пояснення назв територій, описує їхню локалізацію, розташовані там архітектурні пам'ятки та історію їх появи. Аналізує він, крім цього, походження та національний склад населення Києва того часу. Невід'ємною частиною цієї праці є унікальний план стародавнього Києва 1638 року, достовірність якого

стала об'єктом дискусії з іншими видатними вченими – С. Т. Голубевим та В. Г. Ляскоронським. І сьогодні це картографічне джерело має високий науковий потенціал, хоча й викликає дискусії і потребує подальшого вивчення.

Перший розділ дослідження присвячений урочищам Щекавицької групи – Городу Щека, Жидівському городу, з їх пам'ятками, серед яких: Спаська церква давньої великокнязівської кладки (зруйнована у 1585 році), Вознесенська церква, церква Св. Іоанна, церква Св. Сімеона, Літній палац митрополитів київських. Особливу увагу у цьому розділі присвячено урочищу «Олегова Могила», яке знаходилося в межах сьогоднішніх Львівської площі та Сінного ринку. Поміщено тут і опис Копиріва кінця – місце знаходження якого було предметом гострих дискусій між М. Берлинським, Г. Лебединським, М. Закревським та іншими вченими. Згідно аналізу і висновків М. Петрова, ця місцевість також знаходилась неподалік Львівської та Сінної вулиці, на північній частині Ярославового Валу.

Із «Нарисів» дізнаємось і про географічні межі Щекавиці. У давньому Києві під такою назвою розумілася вся Щекавицька гора з прилеглою Кудрявською долиною, що розташувалися між Юрковицею і Глибочицею. Головною спорудою цієї території того часу Петров визначав кам'яну церкву в ім'я Всіх Святих.

Наступний розділ «Нарисів» М. І. Петров присвятив плоскій частині міста – Оболоні, яка з'єднувалась з високими нагірними укріпленнями ярами і долинами Глибочиці і Юрковиці.

На підставі досліджених матеріалів (головним чином, чисельних скарбів) М. І. Петров доходить висновку, що давнє населення цієї місцевості перебувало у торгових стосунках з греко-римським світом та Візантією, а пізніше – зі Скандинавією та східними мусульманськими країнами.

Серед споруд вчений виділяє великий земляний вал, який мав оборонні функції, кам'яну церкву Миколи Іордан-

ського, а також церкви Введенську, Царе-Костянтинівську та Іллінську. У цьому розділі наводяться й історичні факти, які безпосередньо пов'язані зі вказаними пам'ятками.

Третій розділ «Нарисів» присвячений Печерську. У дослідженні вчений окреслює географічні межі Печерської височини, привертає увагу до того, що місцевість мала велику кількість первісних печер, за зразком яких вибудовували свої печери перші християнські подвижники. Автор здійснює аналіз складу населення та його діяльності, приділяє увагу описам Лаврської та Нікольської слободи, Печерської лаври, Пустино-Нікольського монастиря з Аскольдовою Могилою, Вознесенського жіночого монастиря, Печерської фортеці, інших пам'яток.

У четвертому розділі знаходимо інформацію про старе місто, розташоване на Андріївській горі та її околицях. Вчений наводить інформацію про головні вулиці цієї місцевості, відомі зараз як вулиці Велика Житомирська та Володимирська, про устрій «Ярославового міста» і його населення, про історичні події, які стали причиною зміни зовнішнього вигляду міста. У цьому розділі автор окремо відзначає Золоті ворота, Георгіївську та Катерининську церкви, Золотоверхо-Михайлівську церкву, Ірининський та Дмитрієвський монастирі, Михайлівський район старого міста, зупиняється на описі Боричевого узвозу, Перунового пагорбу та Княжих дворів. Спеціальна увага тут приділена церквам Андріївській та Десятинній, Феодорівському монастирю, церкві Св. Василя на Великому Ярославовому дворі та Новому дворі. Особливо детально автор описує Києво-Софіївський Собор – його історію, оздоблення, мозаїки та унікальні розписи.

П'ятий розділ «Нарисів» присвячений вивченню Подолу. Як і в попередніх розділах, М. І. Петров розпочинає з опису географічного положення району та його населення. Далі, і теж досить детально, він описує Бернардинський

костьол, кам'яну церкву Богородиці Пирогощі, церкви Успенську та Борисоглібську, Добронікольську, Василівську козацьку, Вірменську, інші пам'ятки. Найважливішими пам'ятками давнього Подолу, поряд з уже названими, вчений вважав:

- Замкову (Флорівську) гору
- Хрещатицьке джерело
- Борисоглібську церкву
- Різдво-Предтеченську церкву
- Успенський собор
- Новгородську Божницю (Михайлівська церква)
- Флоровській жіночий монастир
- Притиско-Миколаївську церкву
- Церкву Воскресіння Христового
- Набережно-Миколаївську церкву
- Христоріздвяну церкву
- Афанасієвську церкву
- Добро-Миколаївську церкву
- Вірменську церкву
- Покровську православну церкву
- Кафедральний костьол
- Василівську козацьку церкву
- Воздвиженську церкву на Кожум'яках
- Богоявленський Братський монастир
- Єзуїтський та Бернардинський костьоли
- Іллінську церкву
- Свято-Духівську церкву
- Ратушу
- Сампсоніївський фонтан
- Петропавлівську семінарську церкву
- Церкву Пресвятої Богородиці
- Грецький монастир

Петров здійснив детальний огляд історії, місцезнаходження та опис усіх названих об'єктів, що, без сумніву, становить величезний інтерес для істориків-краєзнавців і професійних екскурсоводів ще й сьогодні.

Джерела та література

Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К., 1897.

Петров Н. И. Ученые труды по исследованию новооткрытых в Киеве Зверинецких пещер Эртеля и Каманина // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – 1918. – Т. 23. – Кн. 1.

Гаврилюк С. В. Становлення й розвиток історичного пам'яткознавства Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.) Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2003.

Горбик В. О. Петров Микола Іванович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8 : Па-Прик. – С. 191.

Івакін Г. Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. (історико-топографічні нариси). – К., 1996. – 272 с.

Панчук О. Заснування Церковно-археологічних музеїв при духовних академіях і у єпархіях в Україні: ідея, витоки, роль М. І. Петрова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2016. – Вип. 4. – С. 41–44.

Попельницька О. План Києва 1638 р. як джерело з історичної топографії // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2005. – № 12. – С. 328–342.

Редин Е. К. Профессор Н. И. Петров: По поводу исполнившегося тридцатилетия его ученой деятельности. «Археологическая летопись Юго-Западной России». – 1904. – № 4-5.

Сохань С. В. Микола Петров: життя серед книг і рукописів. – К., 2015.

Ульяновський Василь, Панчук Оксана. Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер'єрах // Петров Микола. Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновський, І. Карсим. – К.: Либідь, 2003. – С. 5–67.

Студентські екскурсії в Київському інституті народної освіти

Київський інститут народної освіти постав у 1920 р. на хвилі революційних реформ радянської влади і на ціле десятиліття став одним із провідних вищих педагогічних навчальних закладів України. Він став платформою цілої низки освітніх нововведень, але при цьому значною мірою успадкував педагогічний досвід своїх попередників, славетних освітніх центрів дореволюційного Києва – Університету св. Володимира, Київських Вищих жіночих курсів, Учительського, Фребелівського, Географічного інститутів, Тимчасових педагогічних курсів.

Радянської влада, керівництво Наркомату освіти УСРР планували цілковито змінити зміст і структуру організації освіти республіки. У вищій школі, приміром, наполегливо просувалась ідея впровадження новітніх методів освітньої роботи – лабораторного, бригадного, безперервної виробничої практики. Досить модним на початку ХХ ст. був і екскурсійний метод навчання.

Такий підхід, звичайно, не був унікальним. Ще на початку ХХ ст. у навчальних закладах Російської імперії була запроваджена практика освітніх екскурсій, щоправда існувала вона переважно у стінах середньої школи. В Київському університеті навчальні студентські екскурсії започаткував проф. А. Прахов, який протягом 1887–1897 рр. очолював кафедру теорії і історії мистецтва. Традиційним цей метод був і в освітній роботі його наступника, проф. Г. Павлуцького, який здійснював зі студентами планові обстеження київських пам'яток, систематичні екскурсії по Києву та поза його межами. Це давало можливість не тільки постійно доповнювати курси лекцій з історії віт-

чизняного мистецтва, але й вивчати її на оригіналах. Згодом, у добу Української держави досвід подібних практичних занять був використаний історично-екскурсійною секцією при просвітній комісії Українського Державного університету в Києві: в липні 1918 року для підготовки керівників історичними екскурсіями по Україні були відкриті спеціальні курси, де викладали проф. Г. Павлуцький, В. Прокопович, Ф. Ернст, Д. Щербаківський, В. Козловська, М. Біляшівський, А. Грабар та ін. [1; 6, с. 187]. У зв'язку з цими екскурсіями проходили краєзнавчі дослідження, що сполучали архівно-бібліотечні студії з дослідженням природи.

Сучасні російські історики педагогіки твердять, що на початку 1920-х рр. було вироблено навіть екскурсійний метод навчання. За словами його фундатора – одного з керівників петроградського екскурсійного інституту проф. І. Гревса, екскурсійна практика мала стати обов'язковою частиною освітньої програми підготовки фахівців (особливо істориків) у вищих навчальних закладах [1; 5].

Нагадаємо, що протягом 1920-х рр. у радянській країні велися активні пошуки шляхів, методів і форм найбільш повного забезпечення єдності освіти і виховання. Екскурсії у цьому контексті мали сприяти реалізації одного з головних завдань педагогіки – забезпечити зв'язок школи з життям [3, с. 59]. Відповідно до Кодексу законів про народну освіту УСРР 1922 р. екскурсії визнавались одним з основних напрямів політичної освіти і виховання трудящих мас. Їх мета полягала у тому, щоб через безпосереднє наочне ознайомлення і самодіяльне дослідження вивчити сучасний стан держави в господарсько-економічному, соціально-побутовому та ідеологічному її проявах, виявити невикористаний природничий фонд країни з метою розширення її експлуатаційних можливостей і підвищення продуктивності народного господарства [4, с. 175].

Умовно студентські екскурсії в КІНО поділяємо на освітньо-ознайомчі (здійснювались під час канікул) та практичні (відбувались на певне виробництво під час проходження навчальної дисципліни). Екскурсії першої групи, зазвичай, здійснювались невеликими групами по території України. Наприклад, у першому півріччі 1924 р. в інституті були заплановані наступні подорожі: до Державного степового заповідника Асканії Нової (на 18 днів, група 11 осіб), на Поділля (тривалістю 15 днів, група 10 осіб), на Полісся (тривалість 15 днів, група 9 осіб), до Канева (10 днів, 20 осіб). Для студентів природничих відділень передбачались екскурсії по Криму для ознайомлення з фауною безхребетних Чорного моря, з флорою і фауною південного узбережжя Криму, для вивчення геофізичного життя гірського узбережжя Чорного моря, а також збору необхідних матеріалів для практичних занять. Шість студентів-біологів також планувалося відрядити у гідробіологічну екскурсію по Дніпру. Оскільки вона мала навчально-практичний характер і ставила за мету дослідження флори і фауни Дніпра на різних ділянках його течії, тривалість її встановлювалася у 2,5 місяці [7, арк. 254-255]. Для студентів старших курсів готувались подорожі до Москви і Ленінграду. Загалом за останній квартал 1924 р. – початок 1925 р. здійснено шість віддалених подорожей і 32 місцевого характеру [9, арк. 305].

Продовжувалась активна екскурсійна робота і в наступні роки. У квітні 1928 р. були заплановані подорож до Ленінграду для студентів технознавчого відділу факультету соціального виховання, історики мали відвідати Кам'янець-Подільський або Чернігів, територію колишньої Запорізької Січі, для біологів та геологів передбачались експедиції до заповідника Асканія-Нова, Дніпрельстану та дніпровських порогів, студенти-геологи також мали побувати у Москві і на Кавказі. Наступного року до вище зазначених напрямів

додали подорожі до столиці республіки Харкова, Мінська, удосконалили спеціалізацію екскурсій.

Держава забезпечувала студентів пільговими екскурсійними квитками – так званими літерами. Вони розподілялись Головпрофосвітою і покривали 50% або 75% вартості проїзду. Наприклад, для Київського ІНО у першому півріччі 1924 р. було надано 70 таких квитків. Водночас, представники НКО зауважували, що оскільки кількість літерів є обмеженою, перевагу слід надати подорожам студентів випускників до педагогічних установ РСФСР [7, арк. 122-123]. Розуміючи безумовну користь навчальних екскурсій та враховуючи вкрай обмежене державне фінансування наукової роботи вузу, дирекція Київського ІНО вирішила не відмовлятися від даного виду навчання, а здійснювати освітні подорожі за рахунок спеціальних коштів (частина платні за навчання). У подальшому в бюджеті ІНО була запроваджена спеціальна стаття видатків – екскурсії. Звичайно, значно легше було організувати і провести екскурсії по Києву або на його околиці. Тож, у 1928/29 н.р. місцеві екскурсії охопили 225 чол., наступного року їх відвідали вже більше половини студентів інституту – 1314 ос. [2, с. 2].

Екскурсії практичного характеру, як правило, були безкоштовними і відбувались у межах міста. Приміром, 1925 р. у зв'язку із введенням до навчального плану факультетів ІНО курсів із вивчення сучасної техніки, планувалися виїзні лекції для студентів I і II курсів на міський водогін, центральну електростанцію, до трамвайних майстерень, на радіо, судноремонтний завод тощо [9, арк. 102-115]. Подібні екскурсії реалізовувались і відповідно до спеціалізації. Зокрема, під час зимових канікул 1925/26 н.р. студенти хімічного циклу мали можливість ознайомитись з роботою цукроварні в м. Городище [10, арк. 68]. У червні 1928 р. слухачі ботанічного відділу відвідали Сирецький та Голошівський ліси.

Таким чином, протягом другої половини 1920-х рр. у Київському ІНО була налагоджена планова екскурсійна робота. Студенти I і II курсів упродовж начального року здійснювали короточасні ознайомчі екскурсії околицями Києва. Для студентів старших курсів різних відділів у період весняних і літніх канікул планувались регулярні педагогічні екскурсії до Москви і Ленінграду, природничі та біологічні навчальні експедиції на південь України, Кавказ і до Криму. Основна частина коштів на їх проведення надавалась державою. Екскурсійні групи нараховували 25-40 осіб, при відборі кандидатів перевагу надавали студентам-стипендіатам [11, арк. 35]. Водночас бачимо, що екскурсіями було охоплено незначну частину студентів, оскільки загальне число учнів становило, приміром, на вересень 1925 р. 1538 ос. [8, арк. 591].

Тривалість подорожей становила один-два тижні, при чому екскурсанти отримували добові у розмірі 2-3 крб. Окремо оплачувалась робота керівника групи. По завершенні екскурсій останні звітували Правлінню ІНО і майже одностайно визнавали їх позитивне значення для навчальної роботи вузу.

Джерела та література

1. Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст [Електронний ресурс]. Київ: Інститут історії України НАН України, 2006. 286 с. Режим доступу: <http://www.s-bilokin.name/Personalia/Ernst/UkrainianState.html> (дата звернення: 19.03.2019).
2. Більше уваги культуроті // Кузня освіти. 1930. 1 листопада (№ 2 (17)). – С. 2.
3. Колосова Е. М. Инновационные идеи педагогики 1920-х гг. // Вестник Герценовского университета. – 2011. – № 4 (90). – С. 56–59. [Електронна версія]. Режим доступу: http://www.herzen.spb.ru/img/files/uchsovet/W_4_kn_12.pdf (дата звернення: 18.03.2019).

4. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: в 2 т. Т. 1. 1917 – червень 1941 рр.: збірник документів / Редкол.: Відп. ред. О. І. Євсєєв. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 883 с.

5. Личко А. Концепция экскурсий И. М. Гревса [Електронний ресурс]. Режим доступу: kogni.narod.ru/lychko.htm (дата звернення: 18.03.2019).

6. Сторчай О. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924 рр.). Київ: ІЦЕк⁰, 2009. – 335 с.

7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 166 (Народний комісаріат освіти УРСР). Оп. 4. Спр. 619. 387 арк.

8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 289. 711 арк.

9. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 5. Спр. 566. 891 арк.

10. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 404. 97 арк.

11. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 947. 386 арк.

Сергій Вакулишин (м. Київ)

Авторська пішохідна екскурсія в позашкіллі (з київського досвіду середини 1980-х – середини 1990-х років)

1982 року я закінчив курси екскурсоводів Київського бюро подорожей та екскурсій. Екскурсоводом не працював, а одержані знання використав у своєму позашкільному закладі. Власне, на курси йшов саме з метою вдосконалення краєзнавчої роботи з дітьми.

Посвідчення екскурсовода давало право входу до читальної зали відомчої бібліотеки, що містилася на першому поверсі «замку» (Ярославів Вал, 1). Тож я опрацював кілька

методичних розробок пішохідних екскурсій. Згодом адаптував їх для школярів й упровадив у гурткову роботу.

Досі пам'ятаю настанови нашої кураторки на курсах. «Спершу буде важко. Проведіть десять екскурсій, – одинадцята пройде легко і радісно». (Пересвідчувався в цьому щоразу, коли переступав «ювілейний» поріг тієї чи іншої екскурсії.) «Екскурсовод-початківець каже своїй групі все, що знає. Молодий практикуючий екскурсовод каже те, що потрібно казати. Досвідчений екскурсовод каже те, без чого не можна обійтися».

Паралельно з поглибленим вивченням Києва я захопився минувшиною західного адміністративного району (тоді – Ленінградського). 1983 року, з нагоди 10-річчя його утворення, підготував і провів дитяче «піонерське свято» в Будинку культури екскаваторобудівників.

Але такі формальні заходи не приносили внутрішнього задоволення. Вже наступного року я розробив свою першу авторську пішохідну екскурсію. Назвав її цілком у дусі того часу: «Ленінградський район: сторінки ратної і трудової слави». Це стало своєрідним підсумком вивчення комплексу історичних пам'яток та пам'ятних місць Святошина: командного пункту «Київського укріпленого району», іспанського дитячого будинку кінця 30-х років, надгробку прославленого санінструктора 1943 року Феодори Пушиної, меморіальної дошки «партизанській школі», садиби щойно померлого Олега Антонова тощо.

Ця екскурсія геть порушила канони протяжності (4,5 км!), але попри це стала хітом найближчих років. Учителі, а тим паче діти й гадки не мали, що їх оточує цікавуша минувшина! Засновниця шкільного музею, відповідальна за виховну роботу 200-ї школи Оксана Рокицька прохала дозволу автора на передрук методичної розробки святошинської екскурсії (осінь 1985 року): «Багатьох учителів я вже зацікавила цією екскурсією. Наприкінці лис-

топада в нашому музеї будуть усі екскурсоводи міського екскурсбюро. Я хотіла би показати їм цю екскурсію і зацікавити їх».

Представників тодішніх «будинків піонерів» часто ви-кликали на всілякі наради в рамках Всесоюзної акції «Летопись Великой Отечественной». Невгамовні колишні фронтовики саме захопилися ідеєю «поясу слави» вздовж Ірпеня. Тож коли дізнавалися, в який спосіб я пропагую військово-історичні знання, обурювалися і вимагали негайно виводити маси школярів на міфічний «пояс»...

Другу авторську екскурсію було базовано на визначних пам'ятках історичного осердя міста, перелік яких затвердив «Спутник» – комсомольське Бюро міжнародного молодіжного туризму. Перший варіант передбачав пересування Володимирською, від Центральної наукової бібліотеки до пам'ятника Хмельницькому. Невдовзі початок екскурсії було пересунуто до паркового фасаду червоного корпусу Університету, а після огляду пам'ятника Шевченкові ми відхилялися на вулицю музеїв – Терещенківську. В остаточному варіанті ми спускалися на провулок Шевченка і завершували екскурсію на величній «площі Жовтневої революції». З початком державної незалежності було внесено останню корективу: перед парком Шевченка ми оглядали «латинський квартал» з його головною перлиною – будинком Грушевського.

1985 року народилася перша «повноцінна» за всіма параметрами (оптимальна протяжність, самотутні об'єкти показу, вигідні ракурси огляду, логічні переходи) екскурсія – «Вулицями Старого Міста». Найпривабливіше в ній, на моє переконання, – десяток поворотів жвавими вулицями й затишними провулками, від Львівської до Софіївської площі. Саме це кружляння інтригує групу, підтримує сталий інтерес до архітектурних пам'яток та історичних подій. Власне, термін «туризм» і походить, як відомо, від латинського «tornus» (рух по колу).

Дозріванню цієї екскурсії чимало допомогла кіноповість Івана Драча «Київська фантазія на тему дикої троянди – шипшини», видана незадовго перед тим «Молоддю». Тіні членів родини Миколи Лисенка у вечірньому вікні будинку на Рейтарській – це пречудова творча знахідка!.. Крім цього українського композитора, героями екскурсії є Леся Українка – нічний творець зворушливих поезій, Ігор Сікорський – одержимий винахідник гелікоптера, Михайл Булгаков – початкуючий прозаїк, що на руках вносить молоду дружину... ось цими сходами, Пьотр Столипін – прем'єр-міністр Російської імперії, чиї останні години життя пройшли... ось у цій лікарні.

Іншими авторськими розробками 1985–89 рр. стали: «Архітектурні перлини Подолу» – панорама яскравої творчості Шеделея, Григоровича-Барського та Меленського, «Про що розповідає Фундуклеївська вулиця» – калейдоскоп маловідомих подій, «Хрещатик: погляд крізь сторіччя» з початковим оглядом одноіменного урочища, «Шулявка і ХХ сторіччя» з провідною авіаційною підтемою.

З'ясуємо тепер, чи потрібно було розробляти авторські екскурсії, адже міське бюро подорожей та екскурсій пропонувало різноманітний готовий продукт. Потрібно – тому, що, по-перше, з понад 60-ти екскурсій Бюро пішохідними були тільки вісім (відкинувши рафіновано-ідеологічні, виходимо на реальну кількість – шість), по-друге, розділ «Екскурсії для школярів» офіційного переліку Бюро не пропонував ані жодної культурологічної екскурсії, ані жодної пішохідної. Отже, тривалий час моя педагогічна творчість була своєрідною лабораторією екскурсоведення.

Наприкінці 80-х я став туристом: до цього підштовхнув атлас туриста «Київ», виданий київськими фахівцями під егідою московського «ГУГК». Попри недоліки у відображенні лісових околиць (занадто крупний масштаб, звичні для СРСР спотворення, позначення оздоровниць на місці

військових баз), атлас давав загальне уявлення про терен. Його наполегливе вивчення, любительське картографування незабаром уможливили розробку кількох прогулянкових походів.

Уже 1990 року перші групи підлітків оглянули історичні пам'ятки Голосіївського лісу, наступного року – Святошинського та Дарницького лісопаркових господарств. Кожен із чотирьох маршрутів мав протяжність від 9-ти до 12-ти кілометрів, на долаття яких витрачали 3-4 години. На відміну від міських екскурсій, де половину часу витрачають на зупинки для огляду визначних місць, головним на лісових прогулянках є швидкий рух (15 хвилин на кілометр), отже – оздоровлення дітей.

Творчість позашкільного педагога іноді виливається в новачі, які до нестями захоплюють вихованців. Так сталося навесні 1992 року, коли наступна лісова прогулянка стала оригінальним підсумковим заняттям гуртка. Огляд дотів Конча-Заспи, романтичний сам по собі, був останньою ланкою пригод того дня. З річкового вокзалу теплоходом до зупинки «Козинка» (рухлива панорама міста!). Перехід до лісу по дамбі «Канівського моря» (ранковий галас пташиного заповідника!). Лотерея призив на узліссі («валюта» – зароблені протягом навчального року інтелектуальні бали). Зустріч на променаді живого класика – мешканця письменницької Конча-Озерної. Самостійний крос трьома мікрогрупами до початкової точки екскурсії, за врученими схемами відмінних маршрутів (по дорозі – гасіння лісової пожежі власними синтетичними куртками).

Наступного року відбулася прем'єра змагань школярів на рафінованому урбаністичному матеріалі. Неабияке здивування викликало в мене повідомлення І. Максимової та Н. Авельцевої про рік перших у Києві змагань з міського орієнтування – начебто 2009-й (Позашкілля. – 2013. – № 6. – С. 13 вкладки.) Насмілюсь відновити історичну справедли-

вість. Одразу уточню, що обидві успішні прем'єри змагань, розроблених мною, відбулися не як окремо взяті заходи, а в рамках циклу ігор-вікторин старшокласників Дарницького (1993) та Святошинського (1994) районів столиці.

Наведу загальну характеристику маршруту змагань. Контрольна довжина – 4,5 км. Маршрут поділено на 4 дистанції. Команди мали пройти 10 вулиць, 20 перехресть, дві площі, відшукати 27 будинків та 8 меморіальних дощок.

Учасники для проходження кожної дистанції отримували докладний текст, за яким і належало орієнтуватися. Послідовність дій команди після старту була така: знайомство з текстом, прибуття до інспектора першої дистанції, вступ у контакт з інспектором за допомогою пароля, здача йому тексту першої дистанції, одержання тексту другої дистанції і т. д. Нижче наведено уривок тексту однієї з дистанцій.

«...На протилежному боці – балконні решітки “модерн”. Далі на відстані, що дорівнює 5 секундам довготи, – барельєф на тему сільської праці. Напрямок руху від останнього – в бік Черепанової гори. Повз горельєф: човен під вітрилами (на одному боці), – та будинок № 27 (на протилежному) подальший рух лежить до барельєфів на теми античності, до яких від “човна” – один стадій. Від найближчого перехрестя – поворот на північ. На відстані одного кейбла від перехрестя – зображення лаврового вінка, накинутого на бандуру. Майже навпроти – портал «модерн» із гірляндами з дубового листя. Далі на відстані 6 гномонів – будинок, фасади якого зроблено в мавританському стилі. Кінець дистанції – біля входу в цей будинок».

Тексти містять невживані в наш час міри довжини, запозичені з різних історичних епох. Це, за нашим задумом, має підтримувати належний тонус учасників змагань, яким дозволено користуватися будь-якими довідниками. Цікаво те, що учасники-індивідуали 1993 року та старшокласники в

складі команд 1994 року витратили на успішне проходження всього маршруту однаковий час – близько 2 год. 20 хв.

Наші змагання ми присвятили дню народження Гоголя. Проведення таких змагань саме наприпочатку квітня є доречним тому, що, по-перше, надворі вже не холодно (це важливо для тривалого перебування просто неба), і по-друге, фасади будинків ще не затуляють крони дерев.

У ті роки відбулася прем'єра авторської пішохідної екскурсії «По некрополю Байкового кладовища». На ній побували старшокласники школи, що розташована на вулиці Литвиненко-Вольгемут. Мене вразив епізод, пов'язаний з оглядом художнього надгробку Марії Іванівни. «Ой, та це, виявляється, жінка!» – вигукнула одна з учениць...

Авторський екскурсійний «репертуар» було задіяно перш за все у гуртковій роботі. З часом почали надходити додаткові замовлення від різних київських учителів, гостей нашого позашкільного закладу та оргкомітетів всеукраїнських педагогічних форумів.

Кількість проведених до 1996 року авторських пішохідних екскурсій становила: Святошин – 77, Хрещатик – 43, Старокиївський район (об'єкти «Супутника») – 27, Фундуклеївська – 24, перлини Подолу – 19, Старе Місто – 13, Шулявка – 13, Байкове – 8. Разом – 224. За той самий час відбулося 67 екскурсій за адаптованими розробками Бюро подорожей та екскурсій: прадавні пагорби, стародавня столиця, вулиці Подолу, Липки (в офіційних переліках помилково – Печерськ), Центральний парк.

Розробка, апробація та регулярне проведення авторських пішохідних екскурсій залишили яскравий слід в моїй педагогічній творчості 80-х – 90-х років – часу реалізації реформи радянського шкільництва, горбачовської «перестройки» та перших років державної незалежності України.

З досвіду підготовки екскурсоводів та екскурсійної діяльності в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка на початку 2000-х років

На початку 2000-х років на підготовчому факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка нетривалий період діяли курси підготовки екскурсоводів. Ініціаторами і безпосередніми організаторами курсів були викладачі кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету, яка заснована у 1995 році. Потрібно зазначити, що в 1990-ті рр. кафедра етнології та краєзнавства мала дві спеціалізації: «етнологія» та «краєзнавство» і, відповідно, навчалися дві групи студентів. Викладався комплекс краєзнавчих, пам'яткознавчих та туризмознавчих дисциплін. Так, в кінці 90-х років читались курси і спецкурси: «Основи екскурсознавства» (доц. Гончаров О. П.), «Організація туристсько-краєзнавчих подорожей», «Основи туристичного менеджменту та маркетингу», «Природні та історико-культурні ресурси туризму в Україні» тощо (доц. Попович С. І.), «Історія вулиць Києва» (доц. Калінцев Ю. О.), «Історичні та пам'ятні місця в Україні» (доц. Гончаров О. П.) та ін. На жаль, зі спеціалізації «краєзнавство» було здійснено лише один випуск студентів і в подальшому вона була ліквідована. У тодішнього керівництва історичного факультету (декан А. Г. Слюсаренко, заст. декана В. М. Павленко), після того, як у 90-ті роки не вдалося відкрити спеціальність «туризмознавство» («краєзнавство та туризмознавство»), були наміри відкрити спеціальність чи спеціалізацію, пов'язану з підготовкою екскурсаводів, але це виявилось неможливим, оскільки цей

напрямок належав до номенклатури робітничих професій. Залишався один шлях – через Управління профтехосвіти та підготовчий факультет університету.

Курси організовувалися на комерційній основі, за незначну плату, оскільки були зорієнтовані в основному на студентську молодь. Ідею підтримала декан підготовчого факультету Т. В. Табенська і всіляко сприяла впровадженню її в життя. Адміністративна робота з керівництва курсами зосереджувалася на підготовчому факультеті. Розпочалася підготовка навчального плану, яким передбачалося викладання двох предметів: «Основи екскурсознавства» (канд. істор. наук, доцент О. П. Гончаров) та «Історія та історико-культурні пам'ятки Києва» (канд. істор. наук, доцент К. О. Третяк). Повний курс теоретичного навчання складав 124 год., виробничого – 262 год. Значну консультативну допомогу організаторам курсів надало керівництво Інституту туризму ФПУ в особі проректора С. І. Поповича та керівництво Київського університету туризму, економіки і права. Згодом була отримана ліцензія на освітню діяльність з цього напрямку терміном на три роки.

З вересня розпочиналася рекламна кампанія. Було розроблено рекламний лист, який поширювався на факультетах Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Контингент слухачів складали переважно студенти історичного і, особливо, філологічного факультетів. Студенти-філологи, котрі вивчали іноземні мови, були зацікавлені в отриманні відповідних знань, щоб їх у подальшому використовувати при ознайомлюванні іноземних гостей з історією та пам'ятками столиці України.

Набір слухачів починав здійснюватися з жовтня місяця. У жовтому корпусі університету (бульвар Тараса Шевченка, 14) для цієї роботи керівництвом підготовчого факультету була виділена кімната зі стаціонарним телефоном. Оскільки основним контингентом слухачів курсів були студенти, то

враховувалася специфіка їхнього навчання. Теоретичні заняття на курсах відбувалися в лютому–квітні. Після основного набору здійснювалися також додаткові набори слухачів із числа студентів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету університету, які, навчаючись на кафедрі, прослухали теоретичні предмети, що викладались на курсах, і бажали отримати практику проведення екскурсій та свідоцтво екскурсовода.

Слухачі курсів поділялися на дві академічні групи. Лекційні та семінарські заняття проводилися в аудиторіях історичного факультету, закріплених за кафедрою етнології та краєзнавства, з використанням технічних засобів навчання – проектора тощо. Особливо це важливо було для курсу «Історія та історико-культурні пам'ятки Києва». Потрібно зазначити, що К. О. Третяк, котрий викладав цей курс, є фахівцем у даному напрямі, оскільки незадовго до відкриття курсів екскурсоводів видав книгу, присвячену київським пам'яткам архітектури, які не збереглися до нашого часу [1] та захистив кандидатську дисертацію з історії забудови та архітектури Києва [2]. В період викладання на курсах К. Третяк здійснив друге видання згаданої вище книги [3]. 2004 року він видав довідник, присвячений культовим, цивільним, інженерним, фортифікаційним спорудам та пам'ятникам Києва, зруйнованим протягом XVIII–XXI ст. [4]. І вже зовсім нещодавно К.О. Третяк опублікував і вперше презентував у виступі на VII (звітно-виборчій) конференції Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України книгу, де зібрані матеріали авторського дослідження щодо перебудов і реконструкцій споруд Києва протягом останніх століть [5].

З настанням весни й, відповідно, сприятливих погодних умов, організовувалися навчальні й пробні пішохідні екскурсії по Києву. Основою для розробки пішохідних маршрутів та оглядової автобусної екскурсії по місту була

підготовлена викладачами і студентами кафедри етнології та краєзнавства брошура [6]. На її основі було розроблено автобусну оглядову екскурсію по Києву та п'ять базових пішохідних маршрутів: «Вулицею Володимирською та давньою столицею Київської Русі», «Минуле й сучасне Андріївського узвозу та Подолу», «Вулицями Липок», «Істори́ко-архітектурні пам'ятки Печерська», «Придніпровськими парками Києва». На базі цих маршрутів в подальшому розроблялись окремі пішохідні екскурсії.

Кожен студент міг обрати пішохідний маршрут із числа запропонованих, котрий був йому до вподоби. Відповідно до цього студенти поділялися на підгрупи. Кожен слухач повинен був оволодіти матеріалом і провести пробні та залікову екскурсію на своєму маршруті. Вся група була в якості екскурсантів. Таким чином забезпечувалося ознайомлення кожного слухача з різними маршрутами. Це, як правило, відбувалося у вихідні дні, по суботах. Після здачі залікових екскурсій з метою отримання екскурсійної практики слухачі курсів з дозволу деканату історичного факультету у вересні проводили екскурсії центральною частиною Києва для академічних груп першого курсу факультету. Потрібно зауважити, що оскільки на курси екскурсодів йшли переважно кращі студенти, які успішно оволодівали знаннями й уміннями, необхідними для проведення екскурсій, то студенти першого курсу часто були здивовані, коли довідувалися, що екскурсію їм проводив не професійний екскурсод, а слухач курсів – студент чи студентка.

Цікавим був досвід співпраці з Печерською районною державною адміністрацією м. Києва. Бажаючи дати слухачам та випускникам курсів практику проведення екскурсій, а також певний заробіток, організатори курсів відшукували відповідні можливості. Так, довідавшись, що деякі райони столиці (Печерський та Московський) невдовзі святкуватимуть ювілеї, через посередництво Київської міської орга-

нізації Демократичної партії України (ДемПУ) районним адміністраціям було запропоновано включити до плану заходів в рамках святкувань проведення краєзнавчих екскурсій для учнів шкіл. У березні 2001 року відповідні листи від Київської міської організації та районних організацій ДемПУ були направлені на адресу райдержадміністрацій.

Підтримала пропозицію Печерська районна держадміністрація. Між Київською міською організацією ДемПУ і Печерським районним відділом освіти у травні 2001 р. було укладено «Договір про співробітництво в ознайомленні учнів закладів освіти Печерського району міста Києва з історико-культурною спадщиною району в рамках святкування 80-річчя органів самоврядування на Печерську», котрий передбачав проведення 177 краєзнавчих екскурсій (для учнів 5-11 класів усіх закладів освіти району) за такими маршрутами: «Історико-архітектурні пам'ятки Печерська» (з відвідуванням Києво-Печерської лаври), «Вулицями Липок» (з відвідуванням Музею історії Києва), «Придніпровськими парками Києва». Потрібно зазначити, що керівники курсів були дещо збентежені, оскільки на таку значну кількість екскурсій аж ніяк не сподівалися. До того ж у студентів розпочиналася сесія. Деякі з них відмовилися проводити екскурсії посилаючись на зайнятість, необхідність написання курсових робіт тощо. Але більшість слухачів та випускників курсів включилася в цю акцію й успішно впоралася з проведенням екскурсій. В результаті кожен з них отримав значний практичний досвід, а також, як для студента, непогану на той час матеріальну винагороду за свою працю – від 100 до 130 грн.

Після оволодіння методикою проведення пішохідної екскурсії проводилася навчальна автобусна оглядова екскурсія «Київ – столиця України». Для цього використовувався обладнаний мікрофоном автобус марки «Богдан» підготовчого факультету. Студенти по черзі практикувалися

на маршруті. Для слухачів курсів проводилися також оз-
найомлювальні замські екскурсії – до Переяслава-Хмель-
ницького, Чернігова, Умані. Лише після успішного скла-
дання іспитів із теоретичних предметів, здачі залікових
екскурсій, як пішохідної, так і автобусної, та відповідної
практики надавалася професія екскурсовод і видавалося
свідоцтво встановленого зразка. Фактично підготовка сту-
дента-екскурсовода на курсах тривала майже цілий рік,
враховуючи те, що під час сесій і канікул заняття не про-
водилися, хоча офіційно термін навчання на курсах складав
шість місяців.

З метою подальшого удосконалення практики прове-
діння екскурсій випускниками курсів і, по можливості,
надання певного заробітку, відбувалася співпраця з Цент-
ром розвитку університетської освіти (ТОВ «УНІСЕРВ»),
який у 2000 році отримав ліцензію Державного комітету з
туризму на туристично-екскурсійну діяльність. Було ство-
рено декілька методичних секцій, які займалися розробкою
нових екскурсійних маршрутів, зразків реклами, що поши-
рювалася на факультетах Київського національного універ-
ситету імені Тараса Шевченка та серед інших закладів
вищої освіти, і не тільки столиці, а також шкіл Києва.
Відповідно, контингентом екскурсантів були переважно
студенти та учні. Пішохідні та автобусні екскурсії по Києву,
автобусні до Чернігова, Умані (дендропарк «Софіївка»),
залізничним транспортом до Кам'янця-Подільського та ін.
проводились, як правило, у вихідні дні. Спочатку екскурсії
проводили викладачі курсів, а згодом до цієї роботи до-
лучилися й кращі випускники курсів. Звісно, робота з
молоддю має певну специфіку, оскільки молоді люди іноді
схильні до порушень дисципліни. З метою уникнення
небажаних інцидентів та дотримання правил безпеки, були
розроблені правила поведінки під час автобусних і пішо-
хідних екскурсій, які доводились екскурсантам перед почат-
ком екскурсії.

Викладачі та слухачі курсів підготовки екскурсоводів отримали також певний досвід роботи і з іноземцями (учнями та науковцями), які приїздили до університету. Так, у вересні–жовтні 2000 року слухачі курсів екскурсоводів забезпечили проведення циклу екскурсій по Києву за програмою інтенсивних короткотермінових курсів підготовчого факультету університету для учнів-слухачів із Швейцарії. У травні 2003 року викладачі та слухачі курсів розробили програму дводенного екскурсійного маршруту «Мальовнича Полтавщина» і здійснили екскурсійне обслуговування для учасників Українсько-фінського симпозіуму «Історико-етнологічні дослідження: стан і перспективи розвитку».

На жаль, термін роботи курсів підготовки екскурсоводів та проведення цілеспрямованої екскурсійної діяльності на підготовчому факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка був нетривалим. Всього за три роки роботи курсів на них навчалось понад 70 осіб. Свідectво екскурсовода отримали понад 50 слухачів. Здійснено чотири набори слухачів. Перший набір склав 32 особи, другий – 20, третій і четвертий – по 12 осіб. Зменшення упродовж років кількості слухачів курсів пояснюється тим, що контингент слухачів із року в рік набирався практично із одного середовища – студентів історичного та філологічного факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Після закінчення дії ліцензії діяльність курсів не була поновлена з різних причин. Дещо довше тривала екскурсійна робота, оскільки у 2003 році отримана нова ліцензія на туристично-екскурсійну діяльність. Потрібно зазначити, що висвітлена нами діяльність є лише певним фрагментом і нею не вичерпувалась екскурсійна робота зі студентами університету, позаяк викладачі різних факультетів і кафедр самотійно, використовуючи різні можливості, щорічно здійснювали і продовжують здійснювати значну екскурсійну роботу.

Не дивлячись на недовготривалість існування курсів підготовки екскурсководів та екскурсійної діяльності на підготовчому факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка, все ж це зіграло певну роль в активізації екскурсійної роботи з молоддю в той період, а викладачам дало цінний досвід, який використовувався у навчальному процесі в наступні роки.

Враховуючи висвітлений досвід та перспективи розвитку туристично-екскурсійної галузі в країні, мабуть, варто було б поновити в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (і, можливо, створити в інших університетах) курси підготовки екскурсководів на громадських або комерційних засадах та заснувати інші студентські туристсько-екскурсійні структури, що значно активізувало б туристсько-екскурсійну роботу в закладах освіти.

Джерела та література

1. Третяк К. О. Київ : Путівник по зруйнованому місту. – К. : Редакційно-видавничий центр «Київський університет», 1998. – 159 с.
2. Третяк К. О. Історія забудови та архітектури Києва наприкінці XIX – початку XX століть. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. істор. наук. – Київ, 1999. – 20 с.
3. Третяк К. О. Київ : Путівник по зруйнованому місту. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 200 с.
4. Третяк К. О. Втрачені споруди та па'мятники Києва : Довідник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 248 с.
5. Третяк К. Мінливе обличчя міста, або доля київських фасадів. – К. : Парлам. вид-во, 2018. – 536 с.
6. Вулицями Києва: Матеріали для проведення оглядової екскурсії по місту. (Матеріали підготували: доц. О. П. Гончаров, доц. Ю. О. Калінцев, Н. Г. Клименко, Т. О. Міхновська, М. Б. Парахіна, О. Ю. Таран, Ю. М. Трухан, О. А. Сміхульська). – К., 1998. – 46 с.

Захоплюючі Екскурсії

До ваших послуг:

- зручний автобус на 20 місць;
- ерудовані екскурсоводи зі знанням української, російської, англійської, німецької, іспанської та інших мов;
- різноманітні маршрути по Києву, подорожі до інших міст України;
- розміщення туристів у комфортабельних номерах за помірними цінами.

Відкрийте для себе чарівність Києва та України

ТОВ "УНІСЕРВ"

Київ, вул. Васильківська, 36, тел. 221-02-47, тел./факс 263-12-08

Ліцензія Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України №04475

**ЦЕНТР СПРИЯННЯ РОЗВИТКОВІ
УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ НАУКИ ТА ОСВІТИ
"УНІСЕРВ"**

(Ліцензія Державного комітету молодіжної політики, спорту і туризму України №04475)

пропонує екскурсійні маршрути по Києву

"Київ — столиця України"	3-4 год.
"Вулицею Володимирської та давньою столицею Київської Русі"	2 год.
"Стародавній Київ"	2 год.
"Християнські святині Києва"	3 год.
"Володимирська гірка"	1 год. 30 хв.
"Минуле і сучасне Андріївського узвозу і Подолу"	2 год. 30 хв.
"Андріївський узвіз"	1 год. 30 хв.
"Вулицями Подолу"	2 год.
"Хрещатик — головна вулиця столиці"	1 год. 30 хв.
"Київ наприкінці XIX — початку XX ст."	3 год.
"Липки — адміністративно-урядовий центр України"	2 год.
"Історико-архітектурні пам'ятки Печерська" (з відвідуванням Києво-Печерської лаври)	3 год.
"Придніпровськими парками Києва"	2 год. 30 хв.
"Парк Слави, Аскольдова могила та Маріїнський парк"	2 год.
"Київський національний університет імені Тараса Шевченка — провідний ВУЗ України"	2 год.

**МИ РОЗРОБИМО ТЕМАТИЧНІ МАРШРУТИ ЗА
ВАШИМ БАЖАННЯМ**

Дизайн та друк типографії Київського національного університету імені Тараса Шевченка
тел.224-01-05, тел./факс 234-22-90

Група студентів – слухачів курсів підготовки екскурсоводів
(2000 р.)

Екскурсія до Чернігова (вересень 2002 р.)

Музей історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка та його внесок у розвиток екскурсійно-туристичної справи

Чимало суттєвих перетворень у всіх сферах життя зазнало українське суспільство за роки незалежності. Докорінна зміна культурних та освітніх процесів об'єктивно зумовила перегляд прийнятних до того часу форм та напрямів музейної роботи. Особливо гостро торкнулися ці зміни саме культурно-просвітницької роботи музеїв, яка є невід'ємною складовою екскурсійно-туристичної справи.

Останніми роками, у зв'язку з розвитком комунікаційних технологій, музеї отримали можливість суттєво розширити аудиторію своїх відвідувачів [4, с. 163-165]. Важливою формою виховання та освіти широких верств населення стали інтерактивні екскурсії та лекції з використанням всесвітньої мережі Internet. Це серйозно урізноманітнює музейну комунікацію, а межі музейного простору сягнули інших континентів [9, с. 322].

Сьогодні сфера культурно-просвітницької роботи музеїв розглядається лише в нерозривному зв'язку з усіма іншими напрямками роботи музеїв в загальній системі культурних та освітніх установ.

До низки музеїв Києва, які охоче відвідують наші співвітчизники та громадяни різних країн світу, безперечно належать і музеї при вищих закладах освіти.

Одним з них є Музей історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Він розпочав свою діяльність з фотодокументальної виставки, яка була розгорнута у 1966 році в головному (червоному) корпусі універ-

ситету (вул. Володимирська, 60). У результаті тривалої роботи по збору матеріалів та комплектації фондів для відвідувачів була відкрита експозиція Музею у 1978 році [7, с. 186].

Сучасна експозиція Музею поділена на тематичні розділи, які висвітлюють історію заснування, становлення та діяльність Київського університету від 1834 року до сьогодення.

Нині Музей виріс до значного структурного підрозділу університету та став складовим елементом системи науково-освітньої діяльності. Його метою є формування та збереження державної частини Музейного фонду України, забезпечення науково-навчального процесу в університеті, проведення профорієнтаційної роботи, наукових пошуків у галузі архівознавства, джерелознавства та музеєзнавства, дослідження процесу розвитку науки і музейної справи в університеті [8, с. 120-124].

Основними напрямками роботи Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка є еккурсійна, виставкова, науково-дослідницька, культурно-просвітницька та патріотично-виховна діяльність.

Музей користується неабияким попитом серед широкої аудиторії. Протягом року Музей відвідує від 10 до 12 тисяч осіб. Постійними відвідувачами Музею зазвичай є школярі, студенти та викладачі різних навчальних закладів України, учасники міжнародних конференцій, форумів і круглих столів, серед яких делегації з Австрії, Франції, Німеччини, Англії, США, Польщі, Болгарії, Китаю, Литви, Білорусії та інших країн світу.

Музеєм історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, окрім основної оглядової екскурсії по власній стаціонарній експозиції, для відвідувачів було розроблено низку тематичних екскурсій-лекцій з різними маршрутами. Деякі з них користуються особливою популярністю, а саме:

– «Коридорами головного корпусу університету», екскурсійний маршрут якої знайомить відвідувачів з історією будівництва червоного корпусу університету, розповідає про таємниці окремих аудиторій, а також міфи та легенди, що народилися ще у XIX столітті;

– «Фондові колекції університетських музеїв у науково-навчальному процесі», яка передбачає знайомство екскурсантів з науковими колекціями фондів різних музеїв університету, обґрунтовує їх застосування у наукових дослідженнях;

– «Експозиційна робота музеїв університету як складова культурно-просвітницької діяльності», маршрут якої простягається між експозиціями відразу кількох музеїв університету, що особливо приваблює відвідувачів;

– «Історія Латинського кварталу», яка розповідає про історичну місцевість в Києві, розташовану навколо головного корпусу університету. Маршрут цієї екскурсії починається в парку імені Тараса Шевченка та доходить до таких сучасних вулиць, як Саксаганського, Паньківська, Велика Васильківська, Терещенківська та бульвар Тараса Шевченка.

В процесі розробки сьогодні ще кілька тематичних екскурсій-лекцій англійською мовою для іноземних гостей, які відвідують Музей.

Надзвичайно важливо залучати до екскурсійно-туристичної діяльності студентську молодь. З цією метою періодично створюється група позаштатних громадських екскурсоводів зі студентів історичного факультету для допомоги Музею в екскурсійній діяльності.

На базі Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка зазвичай проходить щорічна музейна практика для студентів різних навчальних закладів України [6, с. 70-74]. В системі підготовки фахівців

історичного профілю у вищих навчальних закладах музейна практика займає достатньо помітне місце [14, с. 4-7].

Багаторічна музейна практика яскраво свідчить, що особливу увагу всім музеям в екскурсійно-туристичній діяльності слід присвячувати рекламі, популяризації музеїв, музейному менеджментові в умовах ринкової економіки [1; 9].

Крім того, подвижникам музейної справи слід зосередитися на методиці використання інтегрованих даних педагогіки, психології, соціології та інших наук для максимально повноцінного використання музейних засобів для впливу на всю структуру інтелектуальних та емоційних потреб сучасної людини [10, с. 40-48].

Необхідно визначити коло рекомендованої літератури, котра включає нормативне законодавство, підручники, навчально-методичні посібники, монографії, статті, публікації у періодичних виданнях, які дають уявлення про екскурсійно-туристичну роботу музеїв [11, с. 8-15; 12; 13; 15].

До основних завдань музейників нині належить детальне вивчення всіх існуючих у сучасному світі форм, видів та напрямів культурно-просвітницької роботи музеїв, музейної педагогіки, розгляд найбільш типових прикладів з вітчизняної минувшини та сучасних досягнень, які можуть слугувати зразками для здійснення екскурсійно-туристичної справи на належному рівні [2; 3, с. 48-52].

Таким чином, історико-культурний туризм є дуже важливим напрямом взаємозв'язків між країнами. Необхідно цей напрям залучати до наукових досліджень, популяризувати, вивести на високий європейський рівень, надалі постійно розвивати [5, с. 135-147]. Важливу роль в цьому процесі відіграють саме музеї, які виконують високу місію утвердження національної гідності та самоусвідомлення українцями своєї ідентичності [9, с. 323].

Отже, важливе місце в роботі Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка займає найбільш специфічна форма музейної комунікації – екскурсійна робота з різними категоріями відвідувачів в ході ознайомлення з експозиціями, виставками та туристичними маршрутами. Цій діяльності Музей присвятив лівову частку своєї роботи та зробив вагомий внесок у розвиток екскурсійно-туристичної справи.

Джерела та література:

1. Бабенко О. Короткий словник музейних термінів. – Кіровоград, 2001. – 120 с.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія : посібник. – Львів, 2005. – 632 с.
3. Валенкевич О. Становлення та розвиток музейної педагогіки // Проблеми освіти : наук. метод. зб.; Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України – К., 2015. – Вип. 85.
4. Гайда Л. О. Музей і відвідувач. (Соціально-психологічні дослідження в музеї) // Музей на межі тисячоліть. – Дніпропетровськ, 1999.
5. Кепін Д. Історія формування музейництва як наукової дисципліни у Європі // Праці центру пам'яткознавства. – К., 2003. – Вип. 5.
6. Ключко Ю. Сучасні освітні практики музеїв України // Агора. – 2015. – Вип. 14.
7. Круглова Л. Експозиція музейна // Історія в термінах і поняттях: довідник: Навч. посіб. – Вишгород. – 2014.
8. Круглова Л. Становлення та розвиток Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка (до 40-річчя діяльності Музею) // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 56. – К., 2018.
9. Маньковська Р. Музеї України у суспільно-історичних викликах ХХ – початку ХХІ століть. – Львів, 2016. – 408 с.
10. Мєро Ф. Музеї та суспільство // Народна творчість та етнографія. – 2006. – № 6.

11. Про внесення змін до Закону України «Про музеї та музейну справу»: Закон України від 5 листопада 2009 р. № 1709-VI // Офіційний вісник України. – 2009. – № 92.

12. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство. Навчальний посібник. – К., 2008. – 428 с.

13. Салата О. Основи музеєзнавства : навч.-метод. посібник. – Вінниця, 2015. – 164 с.

14. Синявська Л., Силка О. Музейна практика : навчально-методичний посібник для студентів III курсу напрямку підготовки 6.020302 Історія. – Черкаси, 2017. – 96 с.

15. Якубовський В. І. Музеєзнавство. Навчальний посібник-практикум. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 272 с.

**РЕЛІГІЙНИЙ, ЕТНІЧНИЙ
ТА ВІЙСЬКОВО-ІСТОРИЧНИЙ
СКЛАДНИКИ УКРАЇНСЬКОГО
ТА ЗАРУБІЖНОГО ТУРИЗМУ**

Розвиток релігійного туризму в Україні: проблеми та перспективи

Релігійний туризм відіграє велику роль в системі міжнародного і внутрішнього туризму. Люди відправляються в паломницькі та екскурсійні поїздки по святих місцях і релігійних центрах. Вони прагнуть взяти участь в релігійних церемоніях, помолитися, зробити жертвопринесення. Релігія впливає на формування самосвідомості і стереотипів поведінки людей. Вона виступає елементом суспільної системи і в багатьох випадках – одним з найважливіших.

Релігійний туризм є складовою частиною сучасної індустрії туризму. Собори, мечеті, культові музеї і духовні центри – це туристичні об'єкти, які користуються зростаючим попитом. Пам'ятники релігії, історії та культури представляють вагомe мотивування для відвідування того чи іншого регіону або міста. Експерти ВТО виділяють релігійний туризм як один з найперспективніших напрямків туризму ХХІ ст. Така тенденція пов'язана зі зростаючими потребами сучасної людини в більш глибокому ознайомленні зі світовими релігіями, з розширенням знання про особливості релігійного життя окремих країн і регіонів, а також з бажанням більш повного духовного збагачення за допомогою подібних подорожей. Сьогодні географія подорожей з релігійними цілями розширюється швидше, ніж будь-яка інша.

Нині сформовані туристичні структури, які займаються організацією релігійних подорожей прочан та екскурсантів, інколи навіть спеціалізуючись на наданні послуг саме у сфері релігійного туризму. В Україні нараховується близько 130 паломницьких відділів, служб, агентств, фірм. Географія пропонованих ними маршрутів охоплює всю територію

України та усі країни Європи і Близького Сходу. Виходить, що в Україні частка релігійного туризму в загальному туристичному потоці навряд перевищує 8–10%, але швидше за все – вона нижча. Тобто, рівень розвитку релігійного туризму в Україні як мінімум в два рази нижче, ніж у середньому в світі [1, с. 340].

Віруючих та прочан приваблюють тури, організовані паломницькими відділами християнських церков. Різноманітністю та комбінованістю пропозицій приваблюють туристів пропозиції з релігійного туризму від туристичних фірм та туроператорів. Так, ТОВ «Відвідай» пропонує широкий спектр туристичних продуктів, зокрема й релігійних подорожей на свята. Пропозиції представлені переважно містами: Львів, Івано-Франківськ та Тернопіль [2]. Одна з програм цієї турфірми пропонує відвідати 10 ікон Львова: ікону з частинкою мощів Святителя Макарія, митрополита Київського (Свято-Покровський кафедральний собор ПЦУ), ікону з частинкою мощів Святої Велико-мучениці Варвари (Свято-Покровський кафедральний собор ПЦУ), список чудотворної ікони Львівської Богородиці «Одигитрія» (Свято-Покровський кафедральний собор ПЦУ), список чудотворної ікони Божої Матері «Годувальниця» (Свято-Покровський кафедральний собор ПЦУ), ікону Пресвятої Богородиці з мощами 4-ох святих (Західне Поділля, XVIII ст.), ікону Пресвятої Богородиці «Знамення» (Центральна Україна, XVIII ст.) (Свято-Покровський кафедральний собор ПЦУ), дерев'янську чудотворну ікону Божої Матері (Церква св. Андрія УГКЦ), Кам'янецьку чудотворну ікону Матері Божої (Вірменський кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці), чудотворну ікону Пресвятої Богородиці (Княжа церква Святого отця Миколая-Чудотворця УПЦ КП) та ікону отця Миколая-Чудотворця (Княжа церква Святого отця Миколая-Чудотворця УПЦ КП).

Популярними залишаються релігійні тури та паломництва організовані українськими православними церквами.

Так, діяльність паломницьких служб Української православної церкви регулюється «Положенням про паломництво і паломницькі служби Української православної церкви». Серед основних напрямків і маршрутів паломництв українські церкви пропонують як внутрішні, так і міжнародні релігійні подорожі. Так, Паломницький Центр УПЦ (МП) пропонує паломницькі поїздки Європою, Близьким Сходом та Малою Азією, Північною Америкою. Особливою популярністю користуються маршрути, куди включено відвідування українських лавр. УПЦ КП не має централізованої системи з організації паломництв. Однак такі центри є в окремих її єпархіях.

Для організації паломництв прихожан УГКЦ існують численні паломницькі центри. Однак, виходячи з інформації на офіційному сайті УГКЦ, у неї відсутні спеціальні органи, відповідальні за питання паломництва, а самі центри не об'єднані в єдину централізовану структуру. Паломницькі центри УГКЦ пропонують різноманітні напрямки паломницьких поїздок. У структурі РКЦ в Україні відсутні спеціальні органи, що відповідають за паломництва. Цими питаннями займаються на регіональному та парафіяльному рівні.

Отже, на українському туристичному ринку присутні пропозиції турфірм та українських церков з організації релігійних турів та паломницьких поїздок. Туристичні фірми роблять більший акцент на фестивалі та супутні пропозиції, цікаві широкому колу туристів, тоді як церкви пропонують для віруючих оптимальні умови для здійснення релігійних ритуалів. Українська православна церква має найбільш централізовану структуру з організації релігійного туризму. Вона орієнтована як на зовнішній, так і на внутрішній туризм. Основні місцеві святині знаходяться під управлінням УПЦ МП. Інші організовують в основному зовнішній туризм релігійної тематики. Внутрішній релігій-

ний туризм зачіпає всі регіони України, зокрема і Західну Україну. Проте турфірми зосереджують увагу на найбільших містах, тоді як церкви організовують тури до найбільш відомих святинь християнства, це, зокрема, лаври та найбільші храми.

Джерела та література

1. Географія релігій: навчальний посібник / С. В. Павлов, К. В. Мезенцев, О. О. Любіцева. – К.: АртЕК, 1998. – 504 с.
2. Сайт ТОВ «Відвідай». – Режим доступу: <https://vidviday.ua/>

Тетяна Курінна (м. Черкаси)

Житіє святого Данила Кушніра

Влітку 2016 року виповнилося 250 років з дня смерті мліївського святого Данила Кушніра. В другій половині XVIII століття православ'ю України загрожувала небезпека з боку унії. Православні храми силою оберталися на уніатські, а людей примушували приймати чужу віру. Не минула ця гірка чаша і Млієва. Передчуваючи загрозу – бути насильно обернутими в унію, православні Успенської та Свято-Троїцької церков у знаменитому Мотронинському монастирі, котрий на той час очолював Ігумен Мельхіседек, дали обітницю Богу залишатися вірними православ'ю.

1766 р. на початку Великого Посту, Мліївські церкви Успенська і Свято-Троїцька, були насильно обертнені на уніатські. В той же час православні відмовилися приймати чужу віру. Парафіяни Успенської церкви звернулися до

протопопа Василя Гдешицького з проханням перейти до православної Переяславської єпархії, яка міцно стояла за Православ'я завдяки непохитному у вірі єпископу Гервасію [1, арк. 241-244]. Але В. Гдешицький відмовився це зробити, «ще старанності приклав, щоб і парафіян со своєї унії обернути... православну віру ганьбив і ображав...». Тому парафіяни вирішили не допустити Гдешицького до церкви. Вони забрали в нього одяг, книги, посуд церковний, а церкву закрили та одночасно написали про це єпископу Гервасію у Переяслав.

Староста Успенської церкви Данило Кушнір захищав православ'я. Він нічого не крав, проте бездушний, безжалісливий протопіп Гдешицький послав наклеп на побожну людину своєму батькові – Смілянському протопопу Опанасу Гдешицькому. Далі відбувся арешт його губернатором Вонжем. Данило Кушнір ішов хрест на хрест. У відповідь на несправедливість зросло невдоволення людей.

Губернатор Вонж (Вента) арештував Данила Кушніра і тримав у похмурій темниці Смілянського замку наприкінці березня чи квітні 1766 р. [2, с. 7]. У Вільшані стояло 10 тис. польське військо, яке було там розквартироване. Зроблено поміст для страти. Із усієї Черкащини зігнано людей (тоді Черкащина входила до Київської губернії). Про страшну подію страти безневинного старости Д. Кушніра писав історик Д. І. Яворницький в праці «Із української старовини» та згадувалося в хрестоматії з історії Черкащини «Рідний наш край» [2, с. 7].

Як згадував мліївський історик, дослідник Коліївщини, краєзнавець Прокіп Михайлович Крижанівський у радянські часи про Кушніра забороняли писати, зокрема, коли П. М. Крижанівський із сином Олегом писали «Історію Млієва» у відомій колективній праці «Історія міст і сіл Української РСР: Черкаська область». П. М. Крижанівський радив шукати істину правди про Кушніра у науковій біб-

ліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка, що по вулиці Володимирській.

Населення усіяко намагалось визволити ревнителя православної віри. Пропонували Опанасу Гдешицькому викуп. Народ благав відпустити Кушніра і зібрав для цього гроші, але перед ним було поставлено умову: «Якщо до унії пристане, і відпущений буде; а якщо ні, то покараний буде на смерть». Але Кушнір відмовився сповідуватися в уніата сказавши при тому: «Я вас уніатів відкидаю, вчення вашого й сповідання слухати не хочу, а ви робіть зі мною, що хочете» [2, с. 8]. «Не просіть за мене більше. Я готовий за віру православну й померти, а до унії приставати не хочу».

Тоді Гдешицькі, за згодою губернатора, відправили Д. Кушніра у Вільшану з таким вироком: «Руки йому коноплею обмотати, смолою облити, вогнем палити». Деякі військові радили цього не робити, але Опанас Гдешицький «певнив на хибні представлення свого сина». На очах людей відбувалося страшне покарання [3]. Кат пік Кушніру вогнем руки. З обгорілими руками, терплячи нелюдські муки, але нескорений і непохитний, чекаючи смерті, Данило звернувся до народу: «Православні християни! Не віруйте ви уніатам, вони прокляті й віра їх проклята» [4, с. 4]. Навіть серце ката здригнулося та пройнялося співчуттям до мученика. Він підійшов до Данила і, зав'язуючи йому очі, сказав: «Не бійся, діду! Бог з тобою». А Кушнір відповів: «Я не боюся, а ти роби, що тобі звеліли». Відрубавши Данилу голову, кат настромив її на палю й прибив великим цвяхом. Підійшовши до Гдешицького, обтер свої руки об його одяг і сказав: «Заплати мені за роботу». Той вийняв з кишені гроші й заплатив. А тіло Кушніра примусив спалити. Люди викопали ямку, попіл та рештки кісточок загребли туди. Навіть той уніат, що мав сповідати Данила, говорив, що «Напрасно сему человеку таковое мучительство причинили» [2, с. 8].

Так помер Данило Кушнір 29 липня в день суботній 1766 року, за новим стилем 11 серпня 1766 р. [5, с. 73-76]. 24 квітня 2018 року Митрополит Канівський і Черкаський Софроній відмітив, що після цих подій не залишилось жодного уніатського храму і священника на Україні. *Україна залишилась православною!*

Але навіть і після цього не заспокоївся Василь Гдешицький, прийшов до жінки Кушніра і вимагав 8 рублів на сорокоуст. На що вона відповіла: «Сорокоуст ваш за душу страченого мого чоловіка буде не приємний Богу, а якщо безневинно його замучили, то більше вже вам нічого роботи, а якщо хочете, то візьміть ще і мене» [2, с. 9]. Почувши про це домагання, генеральний регіментар Вороніч сказав: «Руки його Василеві, в крові невинного цього мученика омочені» [4, с. 4]. Голова Данила Кушніра залишалася на палі від Великого посту до останніх чисел вересня, поки її вночі не викрали православні.

Є ще версія місцевого історика, краєзнавця П. М. Крижанівського, що голова Кушніра знаходиться в центрі села, на присадибній ділянці Бугайових, неподалік Мліївської середньої школи № 2. Це хата колишнього дядка, яка дивом вціліла. Поряд з центральною дорогою (нині вул. Шевченка) була церква і церковне кладовище!!! Тож варто було б провести археологічні розкопки у вказаному місці.

На могилі було встановлено великий дерев'яний хрест на підмурку з цегли, що простояв до 1930-х років, коли знову почалися гоніння на віру.

Ім'я Данила Кушніра є легендарним в історії нашого краю. Данило Кушнір захищав православ'я в Україні і завжди залишався в пам'яті людей, які віддавали йому шану за вірність Богу, за мужність і нескоренність. Мліївчани за свій кошт найняли автора, що на основі архівних матеріалів у 1864 р. написав невеличку книжечку «Данило Кушнір». Також замовили художнику зобразити його на іконі.

У 1920-х роках пропонували зарахувати титаря до лику святих. Це стало реальним лише у 1996 р. День вшанування пам'яті Данила Кушніра – 11 серпня [3, с. 8-9].

Як пророчо відмітили під час святкування 250-річчя з Дня смерті і мученицького подвигу Данила Кушніра у серпні 2016 року у Млієві Митрополит Канівський і Черкаський Софроній, що свято є знаковим, воно вплине не лише на Черкащину, а й на всю Україну. Митрополитом Канівським і Черкаським Софронієм освячено пам'ятник Даниїлу Мліївському, побудованого на кошти мліївського мецената Олександра Єпіфанова. За визначенням Владики Софронія на таких як О. Єпіфанов тримається Україна. 2016 року, під час цього святкування, Митрополит Канівський і Черкаський Софроній вручили, зокрема мліївчанам Олександру Єпіфанову, Віктору Осовітньому та ін., ордени святого мученика Даниїла Мліївського. Церковним орденом пізніше нагороджено і Тетяну Курінну. Ще 2013 року Митрополит Канівський і Черкаський Софроній зазначили, що Курінна багато зробила для вивчення історії Млієва [2, с. 55]. Популярні дослідження відомої мліївчанки є вагомим внеском у краєзнавство та історію України [7, с. 98-99], інші науки.

Восени 2016 року Митрополит Канівський і Черкаський Софроній освятили пам'ятник мученицької страти Д. Кушніра в Городищі біля Михайлівського храму. Жителі Вільшани не захотіли мати пам'ятник у своєму селі. Тому відбулося відкриття пам'ятника біля Михайлівського храму. Скульптор пам'ятників у Городищі і Млієві В. Товстоп'ят.

Про життя Данила Кушніра, події Коліївщини у Вільшані, Млієві, Городищі й на терені сучасної Черкащини, історіографію тематики, святкування 250-річчя з Дня смерті і мученицького подвигу Данила Кушніра влітку 2016 р., світлина пам'ятників св. Даниїла Мліївського у Млієві, Городищі, Мліївської Успенської церкви, відомих особистос-

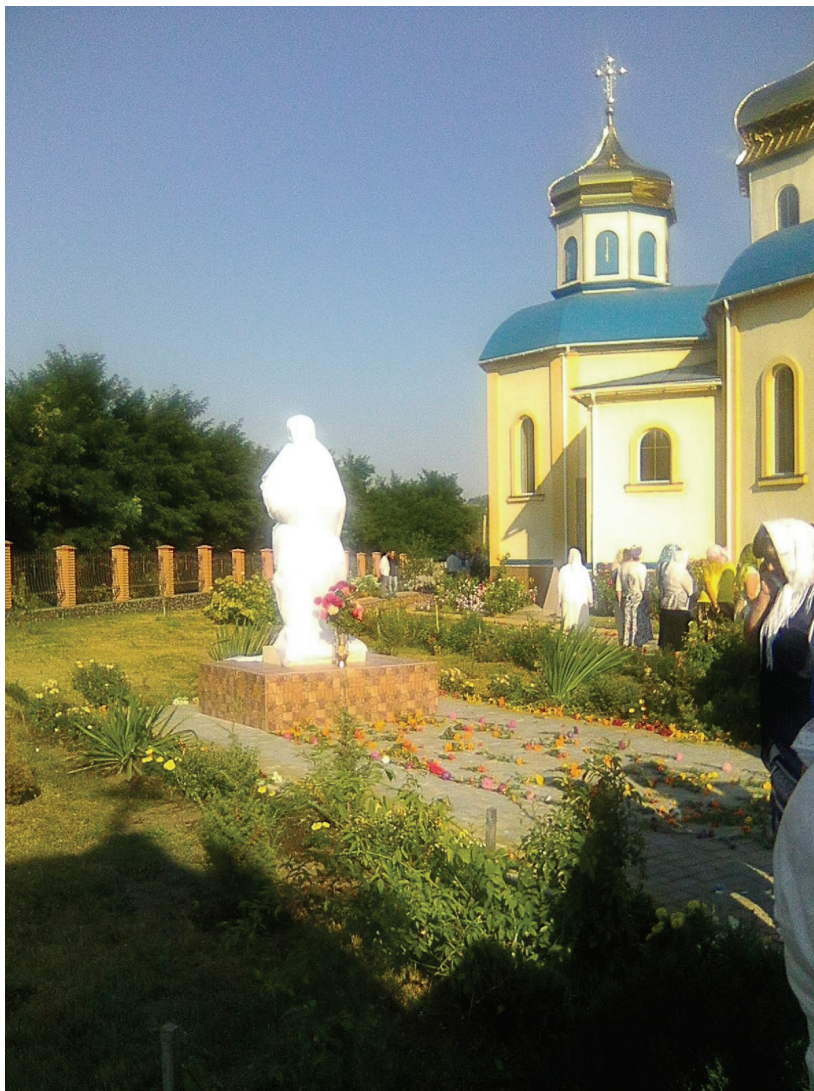
тей краю і України можна можна довідатися з нової книги «Данило Кушнір». У 2017 році ця праця поповнила куточок музею історії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Із вказаним закладом пов'язано наше навчання на істаці у 1978–1983 рр. і робота. До 95-річчя комунального вищого навчального закладу «Корсунь-Шевченківського педагогічного коледжу ім. Т. Г. Шевченка» бібліотекою коледжу була підготовлена виставка «Нехай слава твоя в учнях множитися роками». Центральне місце у виставці серед книг, фото, матеріалів займала вказана праця про Кушніра.

Книга видана за підтримки протоієрея Успенської церкви Михайла Негера і депутата Городищенської райради Віктора Осовітнього. В цій праці вказано, що за однією із версій Данило Кушнір проживав під горою Могилою на кутку Високе Загребелля. Митрополит Канівський і Черкаський Софроній зазначили, що на горі Могила був монастир. Ці історичні місця, зокрема, гору Могилу будуть відвідувати туристи, гості краю.

Джерела та література

1. Черкаський обласний державний архів. – Фонд Юрія Храбана 5624. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 241–244.
2. Курінна Т. М. Данило Кушнір. – Корсунь-Шевченківський, 2017. – 95 с., іл.
3. Історія міст і сіл Української РСР: Черкаська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1972. – 630 с.
4. Курінна Т. М. Мученик за віру православну // Наша віра. – 2001. – № 5. – С. 4.
5. Курінна Т. М. Мученик за віру православну. Жигало Б. // Городищина православна. – Городище: Видання Городищенського благочиння Черкаської єпархії УПЦ, 2003. – С. 73–76.
6. Кінько А. Нескорений Мліївський титар // Людина і світ. – 1989. – № 3. – С. 8–9.

7. Щербина М. Курінна Тетяна Миколаївна. Краєзнавці Черкащини: бібліогр. довід. упоряд В. М. Мельниченко і Г. М. Голиш. – Черкаси, «Вертикаль», 2016. – С. 98–99.

Пам'ятник Данилу Кушніру в с. Мліїв

«Місця сили» сучасних язичників (рідновірів) України

Різновидами релігійного туризму є туризм езотеричний та сакральний. Метою езотеричного є розширення своїх світоглядних горизонтів, певні філософські пошуки. Сакральний туризм надає можливість людині, що відвідала певні місця, встановити чи відновити духовний зв'язок з уявним потойбіччям, непізнаним світом. Такі різновиди туризму популярні в середовищі сучасних українських язичників (рідновірів). Говорячи про «місце сили», згадаю слова Громоваці Бердник: «Місце сили – це місце, де сходяться два світи: наш земний і той Горний світ, інший, тонкий, у якому живуть боги, духи, космічні сили, у якому зароджуються події та явища». На її думку, є два типи таких місць: природні місця, позначені певними геологічними особливостями (розломи, каньйони); та священні (намолені, сакральні), що мають рукотворне походження [3]. Таке розуміння «місця сили» як потужної концентрації енергії притаманне й язичницькому/рідновірському світорозумінню: «Насправді, вся Земля має певну силу, але природний ландшафт не рівномірний, тому в різних місцях концентруються сили різних стихій. Там, де ці сили сходяться, і утворюються так звані «місця сили»» [1]. Такі місця також, з точки зору сучасних язичників (рідновірів), надихають людину до творення, підживлюють життєві сили: «Місця сили у моєму розумінні [*Світовита Пашика, очільника Руського Православного Кола – О. С.*], – це місця, наділені Божою силою. Коли ви приходите в таке місце, ви маєте відчутти величний простір. Ми є частиною Всесвіту й повинні знайти своє місце в ньому. Коли людина виходить на це місце, вона бачить красу, певні особливості, які її приваблюють і

надихають, дають сили творити. Після відвідування таких місць будь-яка робота йде з натхненням, людина розуміє, що вона допомагає творити світ» [7].

«Місця сили» для сучасних язичників (рідновірів) є важливою складовою в усвідомленні свого релігійно-світоглядного вибору. Вони також сприяють комунікаційним зв'язкам, відчуттю причетності до першовитоків, міфологічному світорозумінню [9, с. 196-226]. Загалом «місця сили» для сучасних язичників (рідновірів) виконують низку важливих функцій, характерних для релігійного туризму [2, с. 41-42]. Відвідування «місць сили» сприяє:

- інтеграції (об'єднанню людей за релігійно-світоглядними переконаннями та орієнтирами);
- комунікації (спілкування з однодумцями, дискусії, лекції, диспути, обмін враженнями);
- регуляції (відповідна поведінка в «місцях сили», підготовка до їх відвідування);
- формуванню світогляду (уявлення про свою картину світу, пояснення питань буття людини, її місця у Всесвіті, життєвої місії);
- духовному просвітництву (релігійні практики, знайомство з основами віровчення);
- рекреації (фізичне та духовне оздоровлення);
- формуванню певних естетичних вподобань.

«Місця сили» різняться за походженням та смисловим навантаженням. Це можуть бути як пам'ятки матеріальної культури, так і природнього походження. Вони є як загальновідомими (гора Богит, острів Хортиця, Кам'яна Могила), так і непримітними сторонньому оку. Часто «місця сили» мають індивідуальний характер. Наприклад, дерево, камінь, водойма, біля яких людина відчувається особливо, зливається з Природою.

З поширенням Інтернет та, особливо, соціальних мереж, у середовищі сучасних язичників (рідновірів) набуває обер-

тів популяризація «місць сили» шляхом розміщення фото- та відеоматеріалів про відвідування таких місць, опис своїх вражень, гуртування однодумців задля майбутніх подорожей тощо. Наприклад, на сайті «Спадщина Предків. Культурно-історичний портал» є розділ «Святилища і місця сили України». Його контент сформований на основі експедицій та подорожей, здійснених авторами сайту задля просвітницької мети. Тут знаходимо чимало інформації про Кам'яну Могилу (Запорізька область), храмовий комплекс в Буші (Вінницька область), Тустань (Львівська область), Знесіння (Львів), кургани, печери, скелі в різних куточках України [8].

Прикметно, що сучасні язичники (рідновіри) для позначення «місць сили» часто використовують свої назви, часто відмінні від загальноприйнятих. Наприклад, частина регіонального ландшафтного парку «Знесіння» у Львові, неподалік від Музею народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» – це Світовидове (Святовитове) поле. Реконструкція капища, відтворена В. Хвойкою в 1907–1908 рр. біля Національного музею історії України в Києві на вулиці Володимирській, 2, для сучасних язичників (рідновірів) – капище Сварога, капище Рода, капище Кия, – залежно від теологічних концепцій. Скульний храм на території Державного історико-культурного заповідника «Буша» – храм Миробога або язичницький храм [5, с. 30-31; 11]. Кам'яна Могила неподалік Мелітополя для багатьох сповідників сучасного язичництва є доісторичним храмовим комплексом, колискою людської цивілізації [6]. Також є низка регіональних археологічних та природних пам'яток, які для сучасних язичників (рідновірів) мають сакральне значення. Зазвичай, це курганні комплекси, залишки древніх городищ, оборонних валів, камені, печери, водойми, ліси.

В Україні набув популярності «зелений туризм». В рідновірському середовищі такий напрям туризму має своє-

рідне «обличчя». Йдеться про створення екопростору з етно-конфесійним забарвленням. Такі еко-простори не є закритими, «клубами за інтересами». Швидше навпаки, сучасні язичники відкриті для суспільства, для демонстрації своїх поглядів та переконань, не стільки через суто релігійні практики, скільки через етнофестивалі, святкування традиційних українських свят, толоки, вечорниці тощо. Як приклад, можна навести діяльність родинного центру «Тетерівський кіш» у Житомирській області та етно-простору «Хутір в очереті» в Одеській області [10; 4].

«Місця сили» для сучасних язичників (рідновірів) – це не тільки місця для проведення обрядів, спілкування, оздоровлення, пошуку відповідей на питання теології та світогляду, але й свого роду праця. Йдеться про підтримання таких місць в належному стані (прибирання сміття після «туристів», очищення від сухостою тощо), проведення археологічних, лінгвістичних, етнографічних досліджень.

Джерела та література

1. «Місця сили» в язичницькій традиції. Інтерв'ю очільниці язичницької громади «Джерело життя» М. Чепурної / Інститут нелінійної географії. Сакральна топографія Середньої Наддніпряни. 7 лютого 2013. URL: <https://arttemenos.wordpress.com/2013/02/07/%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%86%D1%8F-%D1%81%D0%B8%D0%BB%D0%B8-%D0%B2-%D1%8F%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D1%86%D1%96%D1%97/>

2. Божук Т. Поняття, функції та завдання релігійного туризму // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2010. – Вип. 38. – С. 37–44.

3. Гардимер Д. Мандри місцями сили: у пошуках себе / Opinion. Так думає Україна. 10 березня 2019. URL: https://opinionua.com/2019/03/10/mandri-miscyami-sili-u-poshukax-sebe/?fbclid=IwAR3373FEOx2ZVHvfqcHds7XSgBWpCRXKuwW_zBvPiTlmmqaJFMdscZkzZLU

4. Етно-простір «Хутір в очереті». URL: <https://www.facebook.com/hhhutir/>

5. Лозко Г. Храм Миробога в Буші // Сварог. – 2006. – № 19-20. – С. 30–33.

6. Маліновська О. В українських степах зберігається таємниця Шумерського царства / Vlasno, 12 березня 2018. URL: <http://vlasno.info/spetsproekti/2/tourism/item/23220-doistorychne-sviatylyshche-kamiana-moh?fbclid=IwAR24hCQD58sX79e8fHeEgAjpLET25SE2S14R2nVDXenJRUIrCKaihVmvhog>

7. Розиган О. Хранителька енергії поколінь // Вісник рідновіра, 2018. – 27 серпня URL: <http://ridnovir.in.ua/index.php/ridna-vira/253-khranytelka-enerhii-pokolin>

8. Святинища і місця сили України / Спадщина Предків. Культурно-історичний портал. URL: <http://spadok.org.ua/svyatylyscha/blog>

9. Сморгевская О., Шиженский Р. Современное язычество в религиозно-культурной жизни: исторические очерки. – Йошкар-Ола: Историко-литературный музей финно-угорских народов имени Валентина Колумба, 2010. – 304 с.

10. Тетерівський Кіш. URL: <https://www.facebook.com/pages/category/Community/%D0%A2%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%BA%D1%96%D1%88-305880926236175/>

11. Шипіт В. Буша. Український, язичницький, дохристиянський храмовий комплекс / Коло Волхвів. URL: <http://kolovolhviv.top/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F/%D0%B1%D1%83%D1%88%D0%B0-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D1%8F%D0%B7%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D1%85%D1%80%D0%B8%D1%81/>

Об'єкти релігійного туризму та їх роль у формуванні релігійного світогляду дитини (на матеріалах міста Києва)

Однією із підвалин процесу формування дитини як майбутньої особистості та повноцінного члена суспільства є релігійне виховання, яке стоїть на одному рівні з інтелектуальним (розумовим) та фізичним розвитком дитини. Воно дає відчуття цілісності індивіду [10, с. 363]. Релігійне виховання – це пізнання світогляду людини на основі Божого закону, від якого дуже сильно залежить виховання, розвиток волі і характеру дитини [9].

Найпершими «вчителями» віри для дітей стають їх батьки. Саме сім'я закладає моральні і духовні цінності, за якими живуть батько і матір у повсякденному житті. Вони передають свій досвід спілкування між собою та оточенням і, таким чином, формують певний фундамент щодо світогляду та характеру дитини [9]. Однак, в наш час сім'я вже майже не є духовним організмом – це скоріше побутова і соціально-психологічна організація, яка ознайомлює дитину з релігією, а не навчає її життю за релігійними канонами. Той духовний вплив, який раніше був властивим сім'ї, нині зустрічається дуже рідко, через що батьки починають втрачати в очах дітей свою роль «провідників» по заплутаному світу релігійних історій та канонів. З цим пов'язані основні причини труднощів релігійного виховання в сім'ї нашого часу.

В даній статті ми розглядаємо релігійне виховання крізь призму християнського православного віровчення. Воно починається з перших днів життя дитини і триває до останніх днів існування людини.

Характерним є те, що молоді студентські сім'ї вважають, що саме в родині дитина повинна отримати хоча б базові уявлення про релігію, яку вони сповідують. Батьки повинні пояснювати дитині хоча б елементарні релігійні правила як, наприклад, те, що на свята не можна різати чи шити; на основі біблійних історій пояснювати, що таке добро і зло; привчати до морально-етичних цінностей та норм поведінки в суспільстві. Так, саме за допомогою релігії можна в доступній формі пояснити дітям всі ці речі [2, с. 10].

Як зазначалося вище, для дитини її батьки є найкращим прикладом для наслідування. Дитина повністю покладається на опіку і заступництво матері і батька від усіх небезпек. Вона беззастережно вірить своїм батькам. Тому релігійні переконання і приклад релігійного життя батька і матері неодмінно передаються дитині [9]. Відповідно, якщо батьки дітей були виховані за принципом дотримання релігійних норм та обрядів, то існує дуже велика вірогідність того, що свою дитину молоді батьки теж будуть виховувати за церковними канонами. За даними опитування, що було проведено серед сучасних молодих сімей, дитину слід змалечку привчати дотримуватись релігійних традицій, пояснювати значення всіх свят. Одна частина молодих пар зазначає, що в наш час серед батьків нерідко існує такий підхід, коли вони просто змушують дитину виконувати певні речі, бо «так треба», не пояснюючи їй нічого. То на практиці малеча не розуміє ні що вона святкує, ні що це означає. Тому дитині потрібно з раннього дитинства пояснювати, що таке Різдво, що таке Великдень, як ці свята історично склалися і яке їх значення для християн. Тільки за такого підходу до релігійного виховання діти будуть отримувати уявлення про віру [2, с. 11].

З іншого боку, студентські сім'ї зазначали і про негативний вплив, який може здійснювати церква на розвиток

дитини. Так, одне молоде подружжя зазначило, що їм відомий приклад сім'ї, в якій батьки були дуже віруючими людьми і виховували своїх дітей виключно за тими канонічними нормами, які диктує християнське віровчення. Однак, дітям такі захоплення релігією не подобалися і в більш дорослому віці вони намагалися пояснити це. Діти, на ґрунті конфлікту з батьками, почали вживати алкогольні напої, проводити час із людьми з сумнівною репутацією, нанесли на шкіру татуювання. Як наслідок, у віці 19 років діти посварилися з батьками і на сьогоднішній день вони майже не підтримують з ними зв'язок [2, с. 10]. Подібний приклад наочно демонструє те, що насильно нав'язувати дітям релігійне виховання шкідливо, оскільки може призвести до серйозного конфлікту між поколіннями родини.

Такими чином, виникає запитання, чи треба давати право дитині у більш дорослому віці можливість самостійно обирати віру, яку вона хоче сповідувати і до якої вона найбільш схильна? Що цікаво, половина з опитаних студентських сімей відповіли, що дитина повинна мати право самостійно обирати, яку релігію сповідувати [3, с. 8]. На думку ж іншої частини, батьки можуть самостійно обрати, якої віри буде їхня дитина, і, відповідно, за такими канонами її і виховувати [7, с. 10]. Аргументують вони свою позицію тим, що батьки є головними в родині, а дитина – плід їхнього кохання, тому у релігійних справах вони повинні вирішувати, що і як вона буде сповідувати [8, с. 4].

В контексті цього виникає наступне питання – чи будуть батьки, як цього вимагають звичаї, хрестити своїх дітей змалечку? Більшість студентських пар відповіли, що будуть це робити, оскільки якщо вся родина сповідує православ'я, то й дитина відповідно до них теж буде належати до цієї конфесії [5, с. 8]. З іншого ж боку мала місце також думка про те, що у католиків набагато краще пристосований обряд хрещення до нинішніх реалій, ніж у

православних, оскільки в перших є традиція миропомазання, коли людина у зрілому віці підтверджує вибір своїх батьків про її приналежність до католицької віри. Якщо ж вона не згідна з їхнім вибором, то не проводить цей обряд і, таким чином, може змінити свою віру. Однак, значна частина студентських сімей зазначили, що, оскільки у православних немає такої практики, то доведеться хрестити дитину змалечку за тими канонами, які характерні для московського чи київського патріархатів [1, с. 6].

Були й такі батьки, які категорично виступали проти того, щоб хрестити свою дитину змалечку, так як, на їхню думку, кожна людина повинна робити самостійний вибір того, у що їй вірити. Однак, паралельно з цим були наведені розповіді про те, що старше покоління родини (бабусі, дідусі) постійно наполягало на тому, що за всіма канонами і звичаями треба хрестити дитину у немовлячому віці. Наприклад, має місце історія, що такий тиск з боку старшого покоління призвів до негативних наслідків – чоловік таємно охрестив дитину і поставив матір перед цим фактом [2, с. 11]. Знову ж таки, в цьому випадку бачимо впливову роль бабусь і дідусів на виховання дитини і водночас результат неузгодженої думки батьків стосовно питання релігійного виховання дитини, що негативно відображається на всіх членах великої родини.

Завершує питання про вибір дитиною своєї релігійної приналежності думка молодих сімей про те, що дитину потрібно обов'язково хрестити змалечку, однак, у випадку, коли дитина у зрілому віці захоче змінити свою віру, батьки повинні прийняти її рішення і ніяким чином не намагатися перешкоджати її вибору [4, с. 8].

Дотичним до питання вибору релігії є запитання про ініціювання батьками поглибленого вивчення християнських догм. Закладом, де дитина може отримати такі знання, є недільна школа. На думку сучасних молодих сімей, відвіду-

вання недільної школи є абсолютно зайвим аспектом у релігійному вихованні дітей, оскільки це може змалечку розвинути в них занадто великий потяг до церковних вчень [4, с. 9]. З іншого ж боку, дитина сама повинна прийняти рішення про те, чи буде їй цікаво відвідувати подібні заклади, однак зробити вона це може не раніше, ніж досягне підліткового віку [6, с. 11].

Також не можна забувати про те, що значний вплив на релігійне виховання дитини складає атмосфера, яка панує в сім'ї. Моральні і духовні цінності, якими живуть батьки у повсякденному житті завжди мають вплив на світогляд і характер дитини. «Очевидно, що сучасні студентські квартири, де не вшановуються ікони, де їх немає взагалі, не матимуть впливу на формування християнського світогляду, не кажучи вже про різні вечірки і гостини, на яких старші не стримуються ні в поведінці, ні в розмовах. Хоч діти малі і, здавалося б, нічого не розуміють, але все, що вони чують і бачать, сильно відображається на їхньому вихованні» [9].

Отже, можна зробити висновки, що незважаючи на відсутність попереднього досвіду батьківства, молоді студенти-батьки повинні докласти всіх можливих зусиль для релігійного виховання дітей. Різні світогляди батьків по-різному впливають на дітей, тому треба спиратися на середовище та суспільство, не забуваючи про часові та просторові рамки, в яких існує і живе сім'я. За даними опитування сучасних студентських родин можемо бачити, що у процесі виховання дітей вони здебільшого дотримуються тих традиційних норм, які були сформовані багатовіковими уявленнями українців і які з плином часу зазнали трансформації.

Джерела та література

1. Архів кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КЕКІФ). – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 21. – Арк. 6.
2. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 23. – Арк. 11.
3. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 25. – Арк. 8.
4. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 26. – Арк. 9.
5. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 27. – Арк. 8.
6. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 29. – Арк. 11.
7. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 31. – Арк. 10.
8. Архів КЕКІФ. – Ф. 40. – П. 2. – Од. зб. 33. – Арк. 4.
9. Релігійне виховання починається в родині [Електронний ресурс] / [Авт. тексту: О. Головіна], – Режим доступу: http://churchs.kiev.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1753:2011-09-08-15-24-58&catid=77:2011-08-30-13-38-08&Itemid=6
10. Шнейдер Л. Б. Семейная психология: Учебное пособие для вузов. 2-е изд. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2006. – 768 с.

Андрій Зубко (м. Київ)

Християнські пам'ятки країн Сходу

Християнські пам'ятки, розташовані на території країн Близького Сходу, пов'язані з історією християнства – однією з основних світових релігій. Саме тут християнство виникло і пройшло процес становлення.

Християнські споруди – храми, каплиці, монастирі, крім свого головного релігійного значення, мають також значну історико-культурну цінність. Тому вони викликають цікавість у істориків, архівістів, мистецтвознавців і просто любителів старовини.

Перші християнські громади тривалий час перебували у підпіллі. В III ст. в Олександрії Єгипетській вже існували особливі молитовні будинки, де були християнські зображення на стінах і особливих дошках [1, с 366].

Етнічний склад прибічників християнства декілька разів докорінним чином мінявся. Спочатку воно розповсюдилось серед євреїв Палестини і середземноморської діаспори. Потім отримало велику кількість неофітів із інших народів. Прибічники апостола Павла оголосили, що християнство відокремилось від іудаїзму і єврейські релігійні обряди виконувати не обов'язково.

В IV–VII ст. християнство стає державною релігією Римської імперії на просторі від Атлантики до Месопотамії і від Британських островів до Ефіопії. 11 травня 330 р. на берегах Босфору імператор Константин урочисто оголосив своєю столицею Константинополь замість Риму. В IV ст. християнська церква перетворилася в сильну організацію, котра охопила всю територію імперії [2, с. 290]. В 313 р. Константин Міланським едиктом затвердив християнство як державну релігію: у прийнятті Константином християнства слід бачити головну причину того, що він створив нову столицю на Сході [3, с. 57].

Особливо активними в прийнятті християнства спочатку були народи Східного Середземномор'я – сирійці, копти (християни Єгипту), еллінізовані народи Малої Азії. Але вже з VII ст. сирійсько-палестинські, єгипетські, північноафриканські землі, а з XV ст. і Мала Азія з Константинополем переходять під владу мусульман [4, с. 599].

В IV ст., після запровадження християнства як державної релігії імперії, візантійська влада приймає рішення про конкретну локалізацію місць, пов'язаних з появою християнства – на підставі усної традиції і власних міркувань. Насамперед це стосується місць, пов'язаних з пророком Мойсеєм, місць народження і хрещення Ісуса Христа, діяннями апостолів і святих.

Для організації паломництва в ці місця візантійська влада почала будувати там церковні споруди – храми, монастирі, каплиці. Особливо відзначився цим імператор Юстиніан: «Ніколи мистецтво не було більш різноманітним, більш досконалим, більш вільним;... церкви типу св. Софії, побудованої Анфімієм Тральським і Ісидором Мілетським в 532–537 рр.; завдяки своєму оригінальному плану, легкій, сміливій і достеменно розрахованій структурі, майстерному вирішенню завдань рівноваги, гармонійному поєднанню частин цей храм до цього часу залишається неперевершеним шедевром візантійського мистецтва.» [5, с. 42-43]

Християнські архітектурні пам'ятки Близького Сходу і Північної Африки відображають державну політику Візантії в галузі релігії з 11 травня 330 р. до 29 травня 1453 р., коли Константинополь був захоплений турками. Імперія народилася з Константинополем і зникла разом з ним [6, с. 7].

Подальша доля місць паломництва і архітектурних пам'яток пов'язана з діяльністю християнських громад – спадку Візантії.

Візантійська влада ототожнила «Господню гору», де Мойсей отримав Скрижалі Заповіту, з горою Джебель Муса (Мойсеева гора), хоч дехто вважає, що це гора Джебель Халал на півночі Сінайського півострова.

В 337 р. за наказом візантійської імператриці Єлени, матері Константина, на місці, де за переказами росла Неопалима Купина, була збудована каплиця. В 527 р. імператор Юстиніан заснував тут монастир св. Катерини.

В VIII ст. візантійський імператор Лев III наказав знищити всі культові зображення. В результаті до нашого часу дійшли лише 25 найдавніших ікон IV–VII ст., виконаних технікою розпису восковими фарбами. Зараз біля 20 з них зберігається в Галереї ікон монастиря св. Катерини. В 1845 р. цей монастир відвідав відомий діяч російської православної церкви, сходознавець Порфирій Успенський [7, с. 308].

Ченці монастиря подарували йому 4 ікони VI–VII ст. В 1865 р. по закінченню своєї місії в Палестині, Порфирій Успенський отримав призначення в Київ в Михайлівський Золотоверхий монастир. Йому він подарував ці ікони. В даний час вони експонуються в київському музеї Богдана і Варвари Ханенків.

В IV–VI ст. візантійці ототожнили гору Небо на терені сучасної Йорданії з другою «горою Мойсея», з якої він вперше побачив «Землю Обітовану». Тут вони збудували церкву і каплицю Св. Діви. Напольні мозаїки цих споруд дійшли до нашого часу.

На лівому березі ріки Йордан, теж на території сучасної Йорданії, візантійці визначили місце хрещення Ісуса Христа, хоч були і є інші точки зору.

Тричі розливи Йордану зносили церковні споруди на місці, котре зветься Ваді Харар, і кожен раз візантійці їх відбудовували. Вони вважали, що хрещення пророка відбулося саме тут. Поруч знаходиться джерело Іонна Хрестителя.

В Дамаску, на місці, де був раніше храм Юпітера, в IV ст. візантійці збудували церкву св. Іоанна, оскільки за переказами цар Ірод відіслав голову Іоанна Хрестителя правителю Дамаска. В 635 р. храм був захоплений мусульманами, котрі перебудували його в мечеть, витративши на це десять років і мільйон золотих динарів. Зараз в мечеті Омейядів (друга за значенням в ісламі після мечеті в Мецці) стоїть мавзолей, прикрашений золотом, в якому знаходиться голова Іоанна Хрестителя.

В Дамаску, в каплиці св. Ананії (збереглася донині), був охрещений апостол Павло. Рятуючись від переслідувань римської влади, вночі апостол Павло був спущений в корзині з міських воріт, котрі носять зараз його ім'я (збереглися донині). В 56 км від Дамаску, на висоті 1500 м, в місті Маалула в V ст. був заснований жіночий монастир св. Теклі.

В Маалулі і досі говорять на арамейській мові – мові Ісуса Христа.

На півночі Сирії знаходиться монастир св. Симеона Стовпника. В V ст. Аскет-чернець Симеон сидів тут на стовпі 40 років. В кінці V ст. за наказом імператора Зенона збудований монастир, величні руїни якого збереглися до нашого часу. Біля монастиря знаходяться будинки для паломників, збудовані в V–VI ст.

Св. Георгія Победоносця (Юрія Змієборця) житійна література представляє сучасником римського імператора Діоклетіана (284–305), уродженцем східної Малої Азії (Каппадокії) або сусідніх лівано-палестинських земель [8, с. 274].

На півночі Сирії є монастир св. Георгія, перший поверх якого відноситься до IV ст., другий до XII ст., третій – до сучасності. В Йорданії, в місті Мадаба, яке звуть «містом мозаїк», є церква св. Георгія VI ст., підлога якої прикрашена мозаїчною картою «Святої Землі».

На сході Малої Азії збереглося десятки підземних церков X–XI ст., прикрашених розписом. На заході Малої Азії є місця, пов'язані з Дівою Марією (Ефес) і св. Миколаєм Мірлікійським. В Константинополі (сучасний Стамбул) є церква св. Георгія XIX ст. – резиденція патріарха Константинопольського. В місті збереглося понад 20 церковних споруд візантійського часу [9, с. 224].

Біля берегів Малої Азії є острів Патмос, де в I ст. певний час жив євангеліст Іоанн (Іоанн Богослов). В XI ст. візантійці збудували тут монастир св. Іоанна. На території Північної Африки місто Сук-Ахрас (античний Тагаст) є батьківщиною Августа Блаженного. Там досі збереглися оливи – нащадки тих, які він колись посадив.

Підсумуємо. Територія Близького Сходу, Малої Азії, Північної Африки пов'язана з історією першого християнства. В даній статті привернуто увагу до християнських пам'яток, менш загальновідомих, ніж ті, що знаходяться в Віфліємі, Єрусалимі, Назареті.

Джерела та література

1. История древнего мира: Часть II. Греция и Рим. – М.: Просвещение, 1982. – 432 с.
2. Ковалёв С. И. История античного общества: Эллинизм, Рим. – Л.: Соцэкгиз, 1936. – 318 с.
3. Кулаковский Ю. А. История Византии. Т. 1: 395–518 годы. 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Алетейя, 2003. – 492 с.
4. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. – М.: Советская энциклопедия, 1992. – Т. 2. – 719 с.
5. Диль Ш. История Византийской империи. – М.: Госиноздат, 1948. – 160 с.
6. Курбатов Г. Л. История Византии (от античности к феодализму). Учеб пособие для студ. ист. ф-тов вузов. – М.: Высшая школа, 1984. – 207 с.
7. Марков С. Н. Вечные следы. – М.: Молодая гвардия, 1973. – 496 с.
8. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х т. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – Т. 1. – 671 с.
9. Петросян Ю. А. Древний город на берегах Босфора. – М.: Наука, 1986. – 240 с.

Світлана Бабушко (м. Київ), Сергій Попович (м. Київ)

Етно-туристична пропозиція в Україні

Нині туризм – одна із економічних галузей, що найбільш динамічно розвиваються, і разом з іншими супутніми галузями дає до 10% світового ВВП; кожне десяте робоче місце пов'язане з туристичною індустрією; 7% світового експорту становлять надходження від туризму [1]. Особливого розвитку набуває сталий туризм, який визначають як розвиток, що забезпечує визначений тип рівноваги, баланс між його соціально-економічними та природними складо-

вими [2, с. 55]. Оптимальне використання ресурсів навколишнього середовища, підтримка соціально-культурних особливостей туристичних DESTИНАЦІЙ та спільнот, які там проживають, можуть ефективно досягатися й завдяки етно-туризму.

Оскільки етно-туризм – відносно новий вид спеціалізованого туризму, чіткого визначення цього явища у науковій літературі поки що не існує, так як і єдиного написання терміну: окремо (етно туризм) чи через дефіс (етно-туризм) чи разом (етнотуризм). Проте у зарубіжній науковій літературі прийнято вважати, що етно-туризм – це поїздки, подорожі, екскурсії, в яких увагу туристів більше акцентовано на виробі людини, ніж на природу, та які спрямовано на надання туристам можливості самим спробувати життя місцевого населення [3, с. 11]. Вітчизняні науковці розуміють етно-туризм як такий вид поїздок, під час яких туристи вивчають певну етнічну групу населення, її життя, особливості культури, побутові моменти тощо. Його мета – не лише збагачення духовної культури, але водночас і виховання у молодого покоління національної самосвідомості, самоідентифікації. В рамках етнічного туризму можливе відвідування місць, де проживали предки або самі туристи, які виїхали з цих територій чи яких було примусово виселено. Відтак, етно-туризм ще називають «ностальгічним» [4].

Етно-туризм базується на бажанні туристів досліджувати культурну спадщину, мову та звичаї окремих етнічних громад. У підсумку, етно-туризм сприяє збереженню культурної ідентичності місцевих громад і максимізує їхні економічні та соціальні вигоди без чи, принаймні, з мінімальним рівнем негативного впливу на навколишнє середовище. Розвиток етно-туризму сприяє зростанню зайнятості місцевого населення та відновленню економіки сільських районів, заохочує розвиток малих і середніх підприємств та розвиток економічної діяльності країни загалом. Розвиток

цього виду туризму дозволяє місцевим громадам генерувати значні доходи, які, зазвичай, використовуються для майбутнього поліпшення якості життя місцевих жителів (через розвиток освіти, послуги охорони здоров'я тощо). Серед переваг етно-туризму варто назвати також сприяння збереженню місцевих ремесл, ремісничих навичок, мистецьких подій та ін. Безпосередній контакт туристів з місцевим населенням сприяє кращому розумінню та посиленню зв'язків між представниками різних культур чи різних етнічних груп.

Отже, переваги розвитку етно-туризму очевидні: економічні, фінансові, соціальні, культурні, які в комплексі уможливають сталий розвиток громади й місцевості, де проживають її члени.

Етно-туризм в Україні переважно представлено через діяльність етнографічних музейних комплексів, де туристи у невимушеному форматі можуть пізнати справжню українську культуру (речі господарського вжитку, автентичний одяг, зразки народного мистецтва минулих століть, фольклор). В Україні існує понад 10 музеїв під відкритим небом, так звані «скансени». Найвідоміші з них – Національний музей народної архітектури та побуту в Києві «Пирогів», Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини (Переяслав-Хмельницький), комплекс «Мамаєва Слобода» у Києві, Музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» у Львові та ін.

Іншим прикладом етно-туризму є так звані «етно-села», що набувають все більшої популярності у всьому світі. Цей термін означає «невеличкі, сільські туристичні дестинації, які ніби пробуджують до життя давно-минулі часи та пропонують гостям шанс спробувати тогочасне життя, побут, традиції» [5].

Варто зауважити, що такі села з'являються завдяки ініціативі окремих людей, які організували їх як приватні

підприємства. Іншими словами, це – фінансові проекти. На відміну від європейських країн, де такий бізнес є популярним, і завдяки якому з'явилися етно-села для туристів, в Україні поки що популярні окремі етно-хати, що називаються «агросадибами».

Як свідчить аналіз інтернет-ресурсів, в Україні згадується єдине етно-село – «Дивосвіт», яке знаходиться у с. Червонокозацьке Вольнянського району Запорізької області. Це – інтерактивний, творчий і водночас соціальний проект з відродження українського села. Реконструйовано, відроджено та підготовлено для прийому гостей дві селянські садиби в українському стилі, притаманному цій місцевості. На території села розміщено землянку, сім альтанок у різних архітектурних стилях, властивих народам, що проживають у Запорізькій області, ставок, дитячий майданчик, юрта, мангальний комплекс. Етно-село приваблює любителів зеленого туризму, які можуть відчувати себе близькими до природи і побачити етнічну культуру запорізького краю. В селі постійно живуть «ремісники» і проводять майстер-класи із землеробства, покосу, в'язання снопів, гончарної справи, вишивки, кулінарії, ткацтва та плетіння.

Агросадиби, натомість, є досить популярними і численними у всіх куточках України. Одна із найвідоміших – Соколинний хутір, розташований на березі р. Смож у с. Петрушівка на Чернігівщині неподалік палацово-паркового комплексу «Качанівка». Комплекс надає послуги зеленого туризму. Проте туристи можуть долучитися і до культури й побуту українського народу через різноманітні активності, що пропонуються на хуторі: ковальство, гончарство, карбування монет, козацькі забави та ін.

Аналіз наявної етно-пропозиції в Україні свідчить, що цей вид туризму все ще перебуває на початковому етапі свого розвитку. Пропозиція переважно базується на традиційній українській кухні, багатих та різноманітних природ-

них ресурсах, традиціях та звичаях українського народу. Туристи в Україні можуть пізнати справжнє життя і побут українців завдяки окремим можливостям. У наявних етно-селах та агросадибах можуть зайнятися такими видами активностей, як катанням на конях, човнах, велосипедах, стрільбою з лука, рафтингом та ін. Проте пріоритетними видами діяльності в етно-туризмі все ж таки мають бути специфічні види діяльності, властиві корінному населенню.

Необхідно зазначити також відсутність вибору, оскільки пропозиція етно-туризму в Україні є не дуже чисельною та диверсифікованою, носить сезонний характер, що обмежує його переваги. Варто згадати й те, що регіональна культура, мистецтво і традиції не завжди включені до цієї пропозиції. Загалом, у всіх етно-туристичних пропозиціях акцентується загальноукраїнська культура й лише в окремих випадках пріоритетним є місцевий колорит.

Така ж ситуація спостерігається і з природними, кліматичними та історичними особливостями місць, що використовуються в етно-туризмі. У пропозиції відсутні чіткі регіональні особливості, що вирізняють одне місце від іншого. Нарешті, в етно-туризмі поки що поза увагою залишаються традиційні стилі будівництва та їх інкорпорування в природній ландшафт місцевості.

З огляду на викладе вище, для розвитку етно-туризму необхідно здійснити цілу низку заходів, серед яких підвищення рівня спілкування туристів з місцевим населенням, яке проживає поблизу етно-сіл. Для цього доцільно організувати тематичні та фольклорні вечори, оригінальні музичні події, майстер-класи з місцевих ремесл чи приготування страв місцевої кухні. Ці заходи покращать наявну пропозицію та забезпечать більше задоволення туристів.

Розвитку етно-туризму також можуть сприяти різні заходи з просування його іміджу. Нині реклама діючих етно-сіл, агросадиб переважно зводиться до наявності їхньої

веб-сторінки, як свідчить аналіз інтернет-ресурсів, та співпраці з окремими турагенціями. Доцільно було б розширювати рекламну діяльність з популяризації вітчизняних етно-пропозицій й іншими засобами. Таке розширення сприятиме переходу етно-туризму в Україні на новий щабель розвитку.

Крім того, пропонуючи етно-послуги туристам, громади мають відповідально ставитися до своїх природних та історико-культурних ресурсів; систематично здійснювати моніторинг та оцінювання впливу етно-туризму на навколишнє середовище. Для цього громаді необхідно отримувати належну підтримку урядових структур у питаннях планування, створення й надання привабливої етно-туристичної пропозиції.

Зазначені рекомендації не вичерпують усіх можливостей подальшого розвитку етно-туризму в Україні. Звернення до зарубіжного досвіду етно-сіл та втілення їх прогресивних ідей також сприятимуть популяризації етно-туризму в Україні, отриманню економічних і фінансових переваг, зростанню рівня соціальної відповідальності й дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

Джерела та література

1. UNWTO Tourism Highlights. 2018 Edition. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>
2. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: монографія, вид. 2-ге перероб. та доп. – К.: Вид-во КНТЕУ, 2009. – 463 с.
3. Bolnik S. Promoting the Culture Sector through Job Creation and Small Enterprise Development in SADC Countries: The Ethno-tourism Industry. SEED Working Paper. No 50. Geneva: International Labour Office. 2003. 79 p.
4. Кулаковська І. М. Розвиток етнічного туризму на Житомирщині // Актуальні питання культурології. Вип. 12. – 2012. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vdakk/2012_3/26.pdf

5. Nikolic I. Ethno Tourism Offers a Window into Traditional Serbis. BalkanInsight. 2016. URL: <https://balkaninsight.com/2016/06/26/ethno-tourism-offers-a-window-into-traditional-serbia-06-13-2016/>

Наталія Громова (м. Київ)

Етнотуризм у Карпатах

Готельний бізнес в Карпатах особливо стрімко почав розвиватися з початку ХХІ століття. Тут постійно будуються нові готелі, і особливо багато невеличких приватних садиб, де гостям пропонується буквально 2-4 кімнати. Часто на їхній території взагалі нема ніяких розваг, тільки альтанки і мангали, іноді лазні та чани. Натомість люди, що приїжджають подихати чистим карпатським повітрям і помилуватися красою гір, хочуть ще цікаво і наповнено провести час, повернутися додому з яскравими враженнями. Моря в Карпатах нема, басейни собі можуть дозволити тільки великі готелі, не у всіх туристів є бажання (і фізична спроможність) підніматися високо в гори – тому великим попитом у туристів в Карпатах користується музеї і різноманітні установи з локальним колоритом – гуцульським або бойківським. Важливо зазначити, що Революція Гідності 2013–2014 року та наступна за нею військова агресія Росії проти України дуже підняли національну свідомість українців. І в тому числі посприяли пробудженню інтересу до порівняно добре збереженої архаїчної культури етнографічних груп українців – бойків і гуцулів, а відтак, розвитку етнотуризму у Карпатах.

Говорячи про етнографічний туризм, варто передовсім згадати про **етнографічні музеї** – більші (скансени) і менші

(що складаються буквально з 1 кімнати, де викладено кілька десятків експонатів). Однією із найвідоміших таких установ є музей під відкритим небом «Старе село» у Колочаві Міжгірського району Закарпатської обл. «Старе село» – перший сільський музей архітектури та побуту на Закарпатті, він налічує майже два десятки будівель та допоміжних господарських споруд. У скансені представлені пам'ятки культури різних часів та різних верств населення як за соціальним статусом (бідняки, середняки), так і за видом діяльності (вівчарі, лісоруби, мірошники, швеці) [1]. Тут можна не тільки дізнатися про традиційний побут місцевих жителів XVIII–XX століття, але й відгуляти весілля. Навесні, коли сходить сніг, територія музею вкривається фіолетовим морем крокусів (наукова назва – Шафран Гейфелів) – і побачити це природне диво, так звану «долину Крокусів», також запрошують туристів з усіх куточків України.

Найбільше музеїв у столиці Гуцульщини – Верховині. Це Музей гуцульського побуту, етнографії та музичних інструментів Романа Кумлика, Меморіальний музей Петра Шекерика-Доникова, Хата-музей фільму «Тіні забутих предків», Музей гуцульського побуту та мистецтва «У трембітаря», Музей «Гуцульщина», Музей ліжникарства, Галерія гуцульських традицій та обрядів, Музей вишивки Галинки Верховинки та ін. В Музеї гуцульської магії розповідають про способи боротьби з духами, що населяють гори, ліси, річки та озера, про магичні знаки та предмети, про людей з надприродними властивостями (мольфарів), способи гуцульської народної медицини [2].

Також музеї з етнографічним спрямуванням є і в інших гуцульських селах і містах: Музей «Звичаєвої символіки Гуцульщини» в с. Микуличин, Музей «Українська старовина» в Яремче, Етнографічний музей старожитностей Гуцульщини та музей «Гуцульська гражда» у Криворівні, Музей Олекси Довбуша у Космачі, Музей гуцульської різьби Юрія Павловича у Рахові та ін.

Для зацікавлення відвідувачів в музеях проводяться різні заходи. Наприклад, в Косівській етногалереї та у Музеї мистецтва та побуту Гуцульщини у Косові когось із групи екскурсантів поступово одягають у гуцульський стрій, одночасно пояснюючи, як називається та чи інша деталь одягу, як її правильно одягати, з якого матеріалу вона зроблена, яке її функціональне призначення та яку символіку мають нанесені на ній візерунки.

Демонстрація відвідувачам процесу виготовлення традиційних ремісничих виробів (майстер-класи) – ще одна родзинка карпатського етнотуризму. Можна побачити (а часто й самому спробувати), як виготовляють килими, одяг, музичні інструменти, бочки, глечики, підкови тощо. У кузні музею «Старе село» в Колочаві можна власноруч викувати монету з емблемою Колочави або музею. У Музеї-сироварні (Хата-стая) у Верховині на очах відвідувачів готують овечий сир.

Серед інших ремесел найцікавіше, на наш погляд, демонструється туристам ліжникарство у селі Яворові Косівського р-ну Івано-Франківської обл. Ліжники – ткані вироби з овечої вовни, зазвичай із візерунком, які мають пухнастий ворс з одного або двох боків, ними накривають ліжка, лави, вкриваються взимку. В Яворові працюють близько 60 майстринь, які постійно виготовляють ліжники для продажу і кілька з них показують процес виробництва туристам. Коли ліжник готовий, його віддають у валило – на ріці зроблений ківш, куди вода спадає під тиском. Там ліжник переться під тиском протічної води і збігається в середньому на 50 см у ширину [3]. Для любителів екзотики ліжники виймають і гостей пускають скупатися у цьому «гуцульському джакузі» з дуже холодною протічною водою.

В Косові щосуботи, а в Коломиї – щочетверга збирається великий базар, де продаються вишиванки, намисто, скриньки, кераміка та інші створені сучасними майстрами

вироби гуцульського мистецтва [4]. Придбати традиційні гуцульські вироби можна й безпосередньо у майстрів, які активно і успішно (судячи з відгуків) рекламують свій крам у соціальних мережах. Так, Богдан Петричук із села Бабин біля Косова вишиває і продає гуцульські сорочки, Тарас Дзвінчук із села Космача на Косівщині – автентичні гуцульські постולי (шкіряне взуття) [5].

Гуцули ревно тримаються *обрядів* і звичаїв своїх предків, викоренити їх не вдалося й радянській владі. А в роки незалежності України традиційна гуцульська обрядовість, не скована тенетами заборон, отримала нове життя і незмінно викликає неабияке зацікавлення відвідувачів цього краю. Адже на великі свята (Різдво і Великдень) гуцули вибираються у свій колоритний одяг, який є тут практично у кожного члена родини, навіть наймолодшого. Зазвичай народна культура на має на меті зацікавити сторонніх людей (не її носіїв, не місцевих жителів), але саме інтерес туристів і навіть телеканалів спонукав гуцулів перетворити свої обрядові дійства на своєрідні шоу. Передовсім варто згадати різдвяне колядування у Верховині і Криворівні. Найбільш видовищним є «плес» навколо церкви колядницьких ватаг, яких у цих населених пунктах кілька десятків. Під час плесу усі ватаги одночасно обходять церкву за рухом сонця і колядують кожен свою колядку (не разом, але на одну й ту саму мелодію). Побачити це дійство щороку спеціально з'їжджаються дуже багато відпочиваючих та журналістів.

Ще вищий інтерес туристів і журналістів викликає обряд Маланка у буковинській частині Гуцульщини – у Красноільську і Вашківцях, що проходить увечері напередодні Василя (13 січня). Знаючи, що їх знову приїдуть знімати на відео і потім показувати по телевізору, місцеві жителі виготовляють і вибирають все більш чудернацькі і вибагливі костюми як традиційних для цього свята і регіону персонажів (ведмеді, цигани, жиди, Васили, Маланки тощо), так і

нові, цікаві туристам – політиків, діячів шоу-бізнесу, героїв кінофільмів тощо. Тобто Красноільська і Вашківська Маланки, як і жанр анекдоту, швидко реагують на потреби сьогодення. Та все ж найбільш цікавими залишаються традиційні костюми ведмедів, які роблять із соломи і які важать близько 40 кг – вони настільки важкі, що періодичним «ведмедем» періодично доводиться відпочивати, лежачи на землі. Гучні гуляння в Красноільську розпочинаються ще від самісінького ранку – перевдягнені маланкарі ходять від хати до хати. У кожному дворі за спів і танці вимагають із господаря гроші, утім це не рятує його від жартівливих стусанів. Після того, як учасники обійдуть усі обійстя та привітають господарів з Новим роком, на центральній вулиці збирається чисельна карнавальна процесія, у якій беруть участь близько тисячі мешканців села [6].

Через тиждень після Паски на вихідних у гуцульському селі Космачі з 2007 року щороку проходить великий етнофестиваль «Великдень у Космачі» за участі фольклорних колективів, народних майстрів (передовсім писанкарів) та всіх бажаючих. Його метою є популяризація етнотрадицій, відродження місцевого мистецтва та ремесел. Організатори свята пригощають гостей стравами автентичної гуцульської кухні. Родзинкою свята є запалення космацької ватри [7].

Щорічний вигін овець на полонину або «Весняний полонинський хід» на початку травня у низці закарпатських сіл (Синевирі Міжгірського р-ну, Горінчово Хустського р-ну, Ділове Тячівський р-ну та ін.) також перетворився на яскраве видовище для туристів. Вівчарство є одним з основних господарських занять жителів Карпат, а вівці – символом достатку для місцевих жителів. Це дійство називають «мішанням» – від дієслова «змішувати». Одного дня овець і кіз зганяли в єдину громадську отару і там визначали міру надоїв молока від кожної вівці і кози, щоби після віддати його газді у вигляді величезного будза сиру. Подекуди

«мішання» називали ще й святом міри. Свято склалося на основі давніх традицій жителів Карпат (гуцулів, бойків), згідно з якими вигін худоби на літування проводився урочисто, з магічними обрядами, піснями й танцями. Метою було очистити свійських тварин від усього злого, а те зло примусити увійти в якийсь сторонній предмет. Використовували різні засоби очищення: вогонь, свячену воду, молитви, замовляння, биття тварин гілкою свяченої верби тощо. Зараз магічні обряди не проводяться, оскільки віра в їх силу втрачена. Яскравими атрибутами проводів отар є токан з бринзою (овечий сир) та вурдою (овечий tvorog) – їх можна скуштувати прямо на святі, карпатські музика (зокрема, трембіти) й танці, ігри, змагання навколо величезного багаття [8].

Саме випасання овець на полонинах також стало туристичною послугою. Гіди приводять гостей познайомитися з особливостями чабанського побуту, взяти участь в майстер-класі з виготовлення бринзи та вурди, погладити маленьких овечок і подоїти дорослих, купити додому екологічно чисті карпатські продукти.

Під час походів у гори у супроводі місцевих екскурсоводів від них можна почути цікаві місцеві топонімічні легенди про походження назв карпатських гір річок, озер, урочищ та інших природних пам'яток (таких як озера Синевир та Марічейка, гори Вухатий камінь і Писаний камінь, гори Шаян, Шаяниха і Шаянчик, водоспади Гуркало, Шипіт та Дівочі сльози тощо), а також дізнатися багату місцеву історію, закарбовану у історико-героїчних переказах (про скелі Довбуша, гору Маківку тощо). Ще загадковими легендами славляться замки Закарпаття – Ужгородський, Невицький, Мукачівський (Паланок), Вишківський, Хустський, Сент-Міклош у Чинадієво, замок Шенборна в селі Карпати та ін. Від більшості з них на сьогодні залишилися самі руїни.

В ресторанах і кафе туристам пропонують гуцульські, бойківські і закарпатські страви (банаш, лиганці, бограч, юшка з грибами тощо).

В силу історичних особливостей (територією Гуцульщини здавна проходили торгівельні шляхи) у гуцулів торгівельна жилка розвинена значно краще, ніж у бойків, тож комерціалізувати свою традиційну культуру вони почали раніше за бойків.

Відродженню, збереженню, розвитку та популяризації духовної і матеріальної культури бойків в останні роки активно сприяє львівське наукове товариство «Бойківщина». Члени товариства разом із викладачами Львівського університету імені Івана Франка в ході польових експедицій вивчають обрядовість, пісенний і музичний фольклор, традиційну кухню бойків і відтворюють їх на своїх заходах у Львові, Дрогобичі, Славському (Сколівський р-н Львівської обл). Зокрема, проводять колядування, розколяду, Пущення (Масницю) – все це з живою музикою, співом, танцюванням коломийок, в старовинному бойківському одязі. А також проводять майстер-класи із виготовлення бойківського одягу, страв тощо.

В с. Урич Сколівського району є скелі, на яких у IX–XVI ст. була наскельна фортеця-град і митниця Тустань. В наш час в перші вихідні серпня там проводиться фестиваль історичної реконструкції «Ту Стань!». Лицарські бої, бугурти, стрільби з луків та арбалетів, нічний штурм фортеці, катання на конях та екскурсії давніми скелями – чудова нагода для відвідувачів поринути в атмосферу українського середньовіччя. [9]

Тож туристи в Карпатах мають багато різних можливостей дізнатися про колоритну культуру бойків і гуцулів і зануритися в неї.

Джерела та література

1. Відкрий для себе Колочаву! Музей третій – скансен «Старе село». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kolochava.com/ua/selo-10-muzeiv/stare-selo.html>
2. 12 унікальних музеїв України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vidviday.ua/blog/muzei-verkhovyny>
3. <https://ukrainer.net/karpatskyj-lizhnyk/>
4. Дзеркало медіа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dzerkalo.media/vyshyvanyj-raj-kolomyjskyj-gynok-vyshyvanok-z-rokamy-ne-vtrachaye-populyarnosti-foto-video/>
5. Лазоришин І. Пошиття автентичного гуцульського взуття відроджується і збагачується модними віяннями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://galychyna.if.ua/analytic/poshittya-avtentichnogo-gutsulskogo-vzuttya-vidrodzhuyetsya-i-zbagachuyetsya-modnimi-viyannami/>
6. ТОП – 10 найцікавіших сіл у Карпатах. Куди поїхати? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://chas.cv.ua/health/55261-топ-10-найцікавіших-сіл-у-карпатах-куди.html>
7. Етнофестиваль «Великдень у Космачі» 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ua/eventPage/2110_etnofestival-pasha-v-kosmache-2018.htm
8. Копча В. Проводи на полонину: Як в карпатах хранят колоритные традиции овцеводства. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zak.depo.ua/ukr/zak/provodi-na-poloninu-yak-u-karpatah-zberigayut-koloritni-tradiciyi-vivcharstva-20180505769502>
9. <http://tustan.ua/tustan-2014/>

Олег Купчик (м. Київ)

«Азербайджанці Києва» як перспективний екскурсійний маршрут міста

Попри те, що діяльність у Києві грузин і вірмен достатньо висвітлена, по їх історичних місцях розроблені

екскурсійні маршрути, громадсько-політична активність у місті азербайджанців залишилися поза увагою істориків і краєзнавців.

Через відсутність власних вищих навчальних закладів азербайджанська молодь була вимушена на початку ХХ ст. вступати на навчання до вузів інших регіонів Російської імперії. В Україні вона охоче вступала до вузів Києва, а саме Університету Св. Володимира, Київського політехнічного інституту, Київського комерційного інституту. В університеті для навчання обирали юридичний та медичний факультети, в комерційному інституті – економічне відділення. Окремі азербайджанські дівчата навчались на медичному відділенні Київських вищих жіночих курсів. По закінченні навчання реалізовували себе у приватній медичній і юридичній практиці, комерції, бо державна і військова служба для азербайджанців-мусульман в імперії була заборонена.

Якщо впродовж 1901–1904 рр. у київських вузах навчалось лише кілька азербайджанців, то під час революційних подій 1905–1907 рр. азербайджанська молодь почала активніше вступати на навчання до них. Відтепер в університеті й інститутах міста щороку навчалось кілька десятків азербайджанців. До Лютневої революції 1917 р. у них навчалось загалом близько 200 азербайджанців.

Здебільшого це були вихідці із знатних (беки) і соціально забезпечених (міщан, які володіли нерухомістю, мусульманського духовенства, службовців органів місцевого самоврядування) сімей. Прикметно, що навчались цілі азербайджанські родини, рідні й двоюрідні брати та сестри (Ахундови, Талишинські, Везірови, Алієви, Міртагієви). Хоча деякі навчались успішно, більшість були «трієчниками». Причинами навчальної неуспішності й частой академічної заборгованості була «мовна проблема», а саме: недостатнє володіння російською мовою, складна адаптація в «чужому» для них краї.

Багато студентів-азербайджанців часто відраховувались з київських вузів через академічну заборгованість, деякі – через несплату за навчання. Ці відрахування і поновлення часто повторювались. Тому весь час навчання у них замість встановлених п'яти років охоплював сім років. Деякі закінчували вузи вже у радянський період, на початку 1920-х років. Деякі отримували в університеті й інститутах стипендії і грошову допомогу. Були й такі, яким навчання оплачували заможні азербайджанці чи органи місцевого самоврядування (Бакинська міська управа). Були й такі, які не закінчили навчання і не отримали такої бажаної вищої освіти й диплому [З. с. 43].

Студенти-азербайджанці складали незначну, порівняно із загальною чисельністю студентства у місті, кількість. Проте більшість із них не залишились осторонь студентської боротьби. Під час студентського страйку 1900–1901 рр. в Університеті Св. Володимира серед затриманих було 8 мусульман. А під час студентських заворушень 1907 р. серед заарештованих студентів було 42 кавказці. Разом зі студентами євреями-іудеями, поляками-римо-католиками, вони вимагали відмінити: «процентну норму» при вступі до вузу для абітурієнтів-неправославних, заборону на державну і військову службу, вимагали права на власні середні й вищі навчальні заклади.

«Закинуті» долею на навчання до далекого й маловідомого їм Києва, студенти-азербайджанці не «загубились» серед студентської корпорації міста. При комерційному інституті 25 жовтня 1909 р. вони заснували «Закавказьке земляцтво». В Університеті Св. Володимира в грудні 1911 р. організували «Товариство взаємодопомоги студентів-мусульман», до якого увійшли майже усі студенти-мусульмани університету. Керівну роль у товаристві відігравали Ш. Рустамбеков, Ф. Ордубатський, А. Талишинський.

Взимку 1913 р. студенти-азербайджанці, які навчались у київських вузах, ініціювали створення «Загальноросійської

організації студентів-мусульман». Вони створили організаційну комісію (А. Талишинський, Ш. Рустамбеков, Ю. Везіров, У. Ахтямова, Х. Єнікеев, Ф. Ордубатський, А. Алібеков). Ця комісія скликала на 17 квітня 1913 р. підготовче засідання, на яке запросила представників студентських мусульманських корпорацій інших вузів імперії.

Це підготовче засідання розпочалось о сьомій годині вечора на орендованій курсисткою Київських вищих жіночих курсів Сони-ханум Ахундовою квартирі за адресою **вул. Назарівська, 15, кв. 7** (будівля збереглась донині). Окрім неї зібралось ще п'ятнадцять осіб, а саме Умма Гульсум Ахтямова (курсистка Київських вищих жіночих курсів), Мір Абдульфат хан Талишинський (студент медичного факультету Університету Св. Володимира), Шафій-бек Рустамбеков (студент юридичного факультету Університету Св. Володимира), Фіруз-бек Ордубатський (студент медичного факультету Університету Св. Володимира), Гусейн-бек Ахундов (студент Київського політехнічного інституту), Халіл-Улла Єнікеев (студент медичного факультету Університету Св. Володимира), Джаміль-бек Везіров (студент Київського політехнічного інституту), Алі-бек Алібеков (студент медичного факультету Університету Св. Володимира), Ширін-бек Сафаралібеков (студент юридичного факультету Харківського університету), Абдульфат хан Насірбеков (студент Новоросійського університету), Наджиб Курбан-Галієв (студент юридичного факультету Петербурзького університету), Мір Ягуб Мехтієв (студент Петербурзького політехнічного інституту), Мухамед Карімов (студент Московського комерційного інституту), Абубакір Імамбаєв (студент юридичного факультету Казанського університету), Галімзан Ібрагімов (татарин, в Києві займався приватною педагогічною практикою).

Після оголошення початку підготовчого засідання виступили голова оргкомітету А. Талишинський, потім Ш. Са-

фаралібеков. Потім А. Талишинський зачитав порядок денний. Опісля відбулись вибори президії зібрання: головою обрали М. Карімова, його заступниками Х. Єнікєєва і Н. Курбан-Галієва, а делегати студентських мусульманських земляцтв надали свої повноваження. Але зачитати доповіді студенти уже не встигли, бо «нагрянули» співробітники поліції й «охранки», які очевидно мали інформацію про засідання. Їх цікавило головне, чи мала організація політичний характер?

В «охранки» на цей момент були відомості, що студент Х. Єнікєєв і педагог Г. Ібрагімов намагались створити у місті «інтернаціональну соціалістичну організацію студентів-мусульман». Під час обшуку в затриманих студентів вилучили заборонену революційну літературу, агітаційні листівки.

Самі студенти під час допиту плутались у показаннях. Одні стверджували, що питання про політичну діяльність взагалі не порушувалось, організація мала бути виключно культурно-просвітницькою. І ставила собі завданнями: розвивати національну мову, літературу та культуру, створити власну середню і вищу школу, сприяти підготовці для них вчителів і викладачів, за допомогою заможних мусульман створити грошовий фонд для оплати навчання студентів-мусульман, друкувати навчальну і популярну літературу.

Інші учасники засідання визнали наявність політичної складової у його роботі. Треті свідчили, що «нічого не бачили і не знають». Але слідство встановило, що під час попереднього засідання питання про політичну діяльність організації, в умовах нового революційного піднесення в країні, все ж таки порушувалось.

Слідчі встановили, що ініціаторами політичної складової в діяльності «Всеросійської організації студентів-мусульман» були педагог Г. Ібрагімов і студент Х. Єнікєєв. Вони сформулювали питання (про ставлення до мусульман-

ського духовенства, мусульманської фракції Державної Думи, інших національностей, російського уряду, політичної боротьби, форм і умов об'єднання і спільної роботи з російськими революційними партіями), які спробували «провести» через засідання.

Очевидно, що з питання політичної складової в діяльності організації відбулись гострі дискусії під час підготовки попереднього зібрання 16 квітня (на квартирі У. Ахтямової), зранку (на квартирі Ф. Ордубацького) та вдень (на квартирі Дж. Везірова) 17 квітня. Більшість студентів не бажаючи «займатись політикою» чи побоюючись за це кримінального переслідування, заперечили доцільність політичної роботи. Тому під час денного 17 квітня засідання на квартирі Дж. Везірова більшість не підтримала пропозиції включити обговорення питання про політичну складову діяльності до порядку денного. Про це свідчив протокол цього денного засідання і те, що «політичне питання» було закреслене у порядку денному протоколу підготовчого зібрання увечері цього ж 17 квітня 1913 р.

«Політичне питання» третім значилось також у проєкті програми запланованого на січень 1914 р. в Києві Всеросійського з'їзду студентів-мусульман. Цей проєкт програми для обговорення надали делегатам попереднього зібрання. Поліція вилучила його як речовий доказ, але «політичне питання» у програмі на цей момент так само було уже закреслене. Проте заарештовані студенти були відрховані з вузів і весь час слідства, а саме два місяці (до червня 1913 р.) пробули у в'язниці [4, с. 41-60].

В роки Української національно-демократичної революції між Гетьманатом П. Скоропадського й Азербайджанською Демократичною Республікою 20 липня 1918 р. встановлено офіційні відносини. Колишні студенти-азербайджанці, які залишились в Україні, 10 жовтня 1918 р. створили «Комісаріат Азербайджану на Україні», який

знаходився за адресою **Прозорівська, 15, кв. 1** (нині вул. Еспланадна, біля станції метро Палац спорту, будівля, на жаль, не збереглась). Спочатку він функціонував як орган національного самоврядування з правом «захищати права й інтереси азербайджанців». Згодом отримав від уряду АДР право представляти його в Україні офіційно.

В статусі «комісара» представництво очолював Дж. Садихов (раніше навчався на медичному факультеті Університету Св. Володимира, потім в Київському політехнічному інституті). Його помічником працював Ю. Салехов. Секретарями були Дж. Міртагієв (навчались на медичному факультеті Університету Св. Володимира) і Дж. Гамзаєв (навчався на юридичному факультеті Університету Св. Володимира). Дипкур'ерами працювали М. Султанов (навчався на медичному факультеті Університету Св. Володимира) і А. Султанов (закінчив Московський університет).

З метою розвитку політичних відносин уряд АДР 1 листопада 1918 р. призначив послом в Україну Ю. Везірова. В 1910–1915 рр. він навчався на юридичному факультеті Університету Св. Володимира. В роки Першої світової війни разом з майбутніми міністром закордонних справ Української Держави Д. Дорошенком (1918 р.) і Головою Надзвичайної дипломатичної місії УНР на Кавказі І. Красковським (1919 р.) працював у Галичині в земстві Південно-Західного фронту.

Очевидно, що в студентські роки познайомився з роботами українського професора історії і політичного діяча М. Грушевського. Роботи письменника і громадського діяча Ю. Везірова «Азербайджанська автономія», «Хто ми і чого хочемо» за назвою дуже схожі з роботами М. Грушевського «Якої ми хочемо автономії і федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть».

Захоплення більшовиками Києва взимку 1918 р. унеможливило прибуття Ю. Везірова. Зрештою його призначили послом АДР у Туреччині [1, с. 88-102; 2, с. 75-87].

Врешті опісля утворення в 1919 р. Бакинського державного університету азербайджанська молодь до київських вузів майже не вступала. Попри це, чимало їх «дореволюційних» випускників обійняли керівні посади в АДР, АЗСРР, стали відомими політиками, громадськими діячами, науковцями, письменниками, освітянами, медиками.

Прикметно, що донині у місті збереглись будівлі, де у гімназійні роки навчався Джеліл Садихов (приватна гімназія В'ячеслава Петра, сьогодні **вул. Володимирська, 16**), у студентські роки проживали: відомі азербайджанські медики, доктори медичних наук, професори Сона-ханум Ахундова (**Назарівська, 15**) і Мір Абдульфат Талишинський (**Рейтарська, 17**), лікар Іса Алібеков (вул. Столипінська, 32, сьогодні **вул. Олеса Гончара, 32а**), політичний і державний діяч Шафі Рустамбеков (**вул. Пушкінська, 31**).

Таким чином, азербайджанці стали невід'ємним складником життя Києва в першій декаді ХХ ст. В місті донині збереглись місця їх історичної пам'яті. Вони пов'язані з діяльністю в 1900–1917 рр. студентів-азербайджанців, роботою в 1918–1919 рр. азербайджанських дипломатів.

Тому перспективним є створення у місті екскурсійного маршруту «Азербайджанці Києва». Упевнений, що настав час вшанувати їх у вигляді пам'ятних таблиць.

У свою чергу, ще потребують встановлення місця проживання у Києві видатного азербайджанського хірурга, академіка М. Топчібашева, відомих археолога й етнографа А. Алекперова, історика Джевада Рафібекова, політичних і державних діячів Г. Мусабекова, А. Макінського, Н.-М. Шахсуварова, А. Наріманбекова, М. Рафієва і А. Шамхорського, медиків А. Кязімова, Дж. Лемберанського, Г. Талишханова, діяча кіно Ш. Махмудбекова та ін.

Джерела та література

1. Гасымлы М. Дж., Купчик О. Р., Дамиров А. У. Украинско-азербайджанские политические отношения: история и современность. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2012. – 160 с.

2. Гасымлы М. Дж., Купчик О. Р., Дамиров А. У. Украинско-азербайджанские политические отношения: история и современность. – Изд. 2-е, исп. и доп. – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2014. – 160 с.

3. Купчик О. Р. Азербайджанці у м. Києві в 1900–1919 рр. // XIX Сходознавчі читання А. Кримського: Тези доповідей міжнародної наукової конференції (16-17 жовтня 2015 р.) / Інститут сходознавства ім. Агатангела Кримського НАН України. – К., 2015. – С. 43–44.

4. Купчик О. Р., Дамиров А. У. Студенты-азербайджанцы города Киева в общественно-политической жизни Украины (1900–1917 гг.). – К.: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2013. – 160 с.

Григорій Казьмирчук (м. Київ)

Пам'ятники і пам'ятні місця декабристів в Україні як об'єкт історико-культурного туризму

Наближаються 194 роковини повстань декабристів у Санкт-Петербурзі (14 грудня 1825 р.) і Чернігівського піхотного полку в районі м. Василькова на Київщині (29 грудня 1825 – 3 січня 1826 р.), які привернули увагу громадськості і, зокрема, вчених до проблеми перебування їх в українських губерніях царської Росії. «Споборники святої волі» підчас військової служби часто жили в населених пунктах України, а дехто й народився, або батьки мали маєтки тут. Метою тез є бажання представити місця пам'яті декабрист-

ського руху, звести до єдиного реєстру більшість виявлених населених пунктів, де проживали або служили декабристи, щоб мати повну уяву про їхнє перебування в українських землях. Цей матеріал допоможе краєзнавцям, вченим-декабристознавцям, пересічним шанувальникам вітчизняної історії краще орієнтуватися в евристичному пошуку конкретних матеріалів про життя й діяльність декабристів, привернути увагу до цих подій, як до об'єкту історико-культурного туризму.

Для дослідження населених пунктів України потрібно часто користуватися їхніми описами, які трапляються в джерелах, або були виявлені у літературі XIX ст. Деякі місця пам'яті у роки радянської влади було перейменовано, інші взагалі зникли з мапи України. При розробці маршрутів історико-культурного туризму декабристознавчими місцями слід користуватися наявним напрацюваннями попередників [11, 12]: буклетами, описами фондів краєзнавчих музеїв [7, 10], архівними документами [8], які фрагментарно описували архітектурні споруди, населені пункти, місця пам'яті про декабристів. Найбільш інформативними є матеріали місцевих газет [3, 6, 9] та праці Г. Д. Казьмирчука і його учнів (В. Дмитрієва, О. Каревіна, А. Сілкіна та ін.), присвячених краєзнавчому декабристознавству [1, 2, 4, 5].

Список

населених пунктів України, де бували декабристи

1. Ахтырка, Сум. обл.	8. Брусилов, Жит. обл.
2. Александрия, Киров. обл.	9. Бровары, Киев. обл.
3. Аккерман, Одес. обл.	10. Богуслав, Киев. обл.
4. Ахмечеть, Крым	11. Браилов, Вин. обл.
5. Бакумовка, Полт. обл.	12. Брацлав, Вин. обл.
6. Барановка, Новоград-Волын.	13. Борисполь, Киев. обл.
7. Батурин	14. Боромля, Сум. обл.
	15. Борсуковцы, Хм. обл.

16. Большая Бакумовка,
Полт. обл.
17. Богодаровка (Первое
Мая), *Днеп. обл.*
18. Бовтышка, *Киров. обл.*
19. Березевка, *Киров. обл.*
20. Бердычев, *Жит. обл.*
21. Белоречица, *Чер. обл.*
22. Белая Церковь,
Киев. обл.
23. Балабановка, *Ник. губ.*
24. Балабановка, *Вин. обл.*
25. Бакумовка, *Полт. обл.*
26. Бугаевка (Большая
Бугаевка), *Киев. губ.*
27. Буймир, *Сум. обл.*
28. Богополье, *Подол. губ.*
29. Бахчисарай, *Крым*
30. Бышов, *Киев. губ.*
31. Вчерайше, *Жит. обл.*
32. Вороньки, *Черниг. обл.*
33. Волокитино, *Сум. обл.*
34. Володарка, *Киев. обл.*
35. Водяно-Лорино,
Ник. обл.
36. Винница
37. Викнено, *Харк. обл.*
38. Верх-Бородинце (бл.
Старокостянтин)
39. Васильков, *Киев. обл.*
40. Великая Салтановка,
Киев. губ.
41. Велика Обуховка,
Полт. обл.
42. Вета (Вита Почтовая),
Киев. обл.
43. Вюнище
44. Гадяч, *Полт. обл.*
45. Гавронщина, *Киев. обл.*
46. Гайсин, *Вин. обл.*
47. Галициновка
48. Городечне, *Хм. обл.*
49. Германовка, *Киев. обл.*
50. Галайки, *Киев. обл.*
51. Гоноратка (Оноратка),
Вин. обл.
52. Глухов, *Сум. обл.*
53. Гребенки, *Киев. обл.*
54. Городок, *Львов. обл.*
55. Диканька, *Полт. обл.*
56. Дашев, *Вин. обл.*
57. Даньковка, *Вин. обл.*
58. Евпатория
59. Еникале, *Крым*
60. Жорнище, *Вин. обл.*
61. Житомир
62. Животовка, *Вин. обл.*
63. Животов, *Вин. обл.*
64. Звернигородка, *Черкас. обл.*
65. Златополь (Гуляй Поле),
Киров. обл.
66. Илинцы, *Вин. обл.*
67. Иванковцы, *Хм. обл.*
68. Иккерман, *Крым*
69. Изюм, *Харк. обл.*
70. Кагарлык, *Киев. обл.*
71. Кропивная, *Вин. обл.*

72. Козлов, *Крым*
73. Каменка, *Харк. обл.*
74. Каменка, *Черкас. обл.*
75. Красная Каменка,
Киров. обл.
76. Кременець
77. Кальник, *Вин. обл.*
78. Купченцы, *Вин. обл.*
79. Красная Каменка,
Киров. обл.
80. Куньев
81. Кузьмин, *Хмел. обл.*
82. Крылов (Светловодск),
Черкас. обл.
83. Кременчуг, *Полт. обл.*
84. Красилов, *Хм. обл.*
85. Коростень, *Жит. обл.*
86. Ковалевка, *Киев. губ.*
87. Королевка, *Киев. обл.*
88. Корсунь, *Черкас. обл.*
89. Корец, *Ров. обл.*
90. Комсомольское
(Махновка), *Вин. обл.*
91. Козацкое (Казацьке),
Хер. обл.
92. Кобеляки, *Полт. обл.*
93. Клепики, *Жит. обл.*
94. Клебань, *Вин. обл.*
95. Кировоград
(Елизаветград)
96. Кирнасивка, *Вин. обл.*
97. Кикова, *Жит. обл.*
98. Киев
99. Кибинцы, *Полт. обл.*
100. Килия, *Од. обл.*
101. Керчь
102. Кануны, *Жит. обл.*
103. Камянец-Подольский,
Хм. обл.
104. Лютенка, *Полт. обл.*
105. Любомль, *Вол. обл.*
106. Люблинец, *Вол. обл.*
107. Любар, *Жит. обл.*
108. Лубны, *Полт. обл.*
109. Локачи, *Вол. обл.*
110. Лохвица, *Полт. обл.*
111. Литин, *Вин. обл.*
112. Липовому, *Черниг. обл.*
113. Липовка, *Киев. обл.*
114. Липовец, *Вин. обл.*
115. Левково (Левков),
Жит. обл.
116. Лещин, *Жит. обл.*
117. Летичев, *Вин. обл.*
118. Ладыжин, *Вин. обл.*
119. Мал. Будища,
Полт. обл.
120. Марьяновка, *Киев. губ.*
121. Межеречье *Вол. обл.*
122. Новая Кропивная
123. Малая Салтановка,
Киев. губ.
124. Мытница, *Киев. обл.*
125. Мотовиловка, *Киев. обл.*
126. Монастырские
Будища, *Полт. обл.*
127. Могилев-Подольский,
Вин. обл.

128. Млинище, <i>Жит. обл.</i>	152. Острог
129. Мицаловка, <i>Черк. обл.</i>	153. Одесса
130. Михнеевка (Михновка),
<i>Пол. обл.</i>	154. Овруч, <i>Жит. обл.</i>
131. Миргород, <i>Полт. обл.</i>	155. Обуховка, <i>Полт. обл.</i>
132. Мирополь, <i>Жит. обл.</i>	156. Пески, <i>Жит. обл.</i>
133. Мазененцы (Мазенцы),
<i>Киев. обл.</i>	157. Пятка (Пятна),
<i>Жит. обл.</i>
134. Меджибож	158. Провалы, <i>Хм. обл.</i>
135. Межиречье	159. Прилуки,
<i>Чернигов. обл.</i>
136. Матусово, <i>Киров. обл.</i>	160. Полтава
137. Манжеля, <i>Полт. обл.</i>	161. Пологи, <i>Киев. обл.</i>
138. Малая Виска,
<i>Киров. обл.</i>	162. Полошки,
<i>Чернигов. обл.</i>
139. Мал. Бугаевка,
<i>Киев. обл.</i>	163. Подвысокое, <i>Киров.</i>
<i>обл.</i>
140. Новоград-Волынский,
<i>Жит. обл.</i>	164. Погребисьце, <i>Вин. обл.</i>
141. Новомиргород,
<i>Киров. обл.</i>	165. Плисецкое, <i>Киев. обл.</i>
142. Никитовка, <i>Сум. обл.</i>	166. Полевое, <i>Вин. обл.</i>
143. Нижняя Кропивная,
<i>Вин. обл.</i>	167. Поповка, <i>Полт. обл.</i>
144. Немиров, <i>Вин. обл.</i>	168. Черкасы
145. Нежин, <i>Черниг. обл.</i>	169. Писаревка, <i>Полт. обл.</i>
146. Новые Санжары,
<i>Полт. обл.</i>	170. Пиков, <i>Вин. обл.</i>
147. Николаев	171. Паляничинцы,
<i>Киев. обл.</i>
148. Новая Прага,
<i>Киров. обл.</i>	172. Переходовка, <i>Чернигов.</i>
<i>обл.</i>
149. Очаков, <i>Никол. обл.</i>	173. Пастырское
<i>Черкас. обл.</i>
150. Острожок, <i>Жит. обл.</i>	174. Переяслав, <i>Киев. губ.</i>
151. Острожаны,
<i>Черкас. обл.</i>	175. Паволоч, <i>Жит. обл.</i>
	176. Понуровка, <i>Сум. обл.</i>
	177. Полонное
	178. Ряжев, <i>Киев. обл.</i>

179. Рожев (Рошов),
Жит. обл.
180. Ромны, *Сум. обл.*
181. Ровно
182. Ржищев, *Киев. обл.*
183. Ракитное, *Киев. губ.*
184. Решетиловка, *Полт. обл.*
185. Розумовка, *Киров. обл.*
186. Радомышль, *Жит. обл.*
187. Романов, *Вол. губ.*
188. Романивка
189. Саблы, *Крым*
190. Саки, *Крым*
191. Сумы
192. Староселье, *Жит. обл.*
193. Старокостянтинов,
Хм. обл.
194. Ставище, *Киев. обл.*
195. Сосница *Чернигов. обл.*
196. Смолдырев, *Жит. обл.*
197. Смела, *Черк. обл.*
198. Слоут, *Черн. обл.*
199. Славянск, *Дон. обл.*
200. Славяногорск, *Дон. обл.*
201. Сквиря, *Киев. обл.*
202. Семиполки, *Киев. обл.*
203. Севастополь
204. Санжары, *Полт. обл.*
205. Самгородок, *Вин. обл.*
206. Савинцы, *Полт. обл.*
207. Савница, *Харк. обл.*
208. Серединна Слобода
(Вынницкие Ставы),
Киев. губ.
209. Снитынка (Большая
Снитинка), *Киев. обл.*
210. Секиринцы,
Черкас. обл.
211. Славута
212. Столбин, *Полт. обл.*
213. Симферополь
214. Турбайцы, *Полт. обл.*
215. Тульчин, *Вин. обл.*
216. Троянов, *Жит. обл.*
217. Трилеса, *Киев. обл.*
218. Тетиев, *Киев. обл.*
219. Теофиполь, *Хм. обл.*
220. Типлинка, *Харк. обл.*
221. Телешовка, *Киев. обл.*
222. Телепино, *Черк. обл.*
223. Тараща, *Киев. обл.*
224. Трушки, *Киев. обл.*
225. Тишовка (Тишивка)
226. Тимчиха, *Полт. обл.*
227. Умань, *Черк. обл.*
228. Ушица, *Хм. обл.*
229. Устиновка, *Киев. обл.*
230. Фастов, *Киев. обл.*
231. Феодосия, *Крым.*
232. Хрустово, *Вин. обл.*
233. Хмельник *Вин. обл.*
234. Хомутец, *Полт. обл.*
235. Херсон
236. Харьков
237. Хотень, *Сум. обл.*
238. Чугуев, *Харк. обл.*
239. Черняхов, *Житом. обл.*
240. Чернигов

241. Черепин, <i>Черк. обл.</i>	246. Яновка (Ивановка),
<i>Киров. обл.</i>
242. Шумское	
243. Штеповка, <i>Сум. обл.</i>	247. Яструбинцы, <i>Вин. обл.</i>
244. Юрчик, <i>Черк. обл.</i>	248. Ярмолинцы, <i>Хм. обл.</i>
245. Яготин, <i>Києв. обл.</i>	

Об'єктом туризму можуть бути практично всі названі у списку населені пункти, де проживали, або бували проїздом декабристи. В них є пам'ятники архітектури, житлові споруди (напр. будинок, в якому народилися брати О. і В. Поджіо у м. Миколаєві, або будинок батьків братів М. і С. Муравйових-Апостолів у с. Хомутець), господарські споруди (млин в м. Кам'янці), палаци (Потоцьких в м. Тульчині та м. Дашеві) та ландшафтні утворення (парк «Софіївка» в м. Умані та «Хороше» в Тульчині), колекційний матеріал музеїв. Щоправда, вони знаходяться в різному стані: напівзруйновані, або реставровані сучасниками, або ж зруйновані (будинок П. Пестеля у м. Тульчині та економічні споруди с. Кальник), де відбулася зустріч декабриста-іуди Аркадія Майборода з ген. А. Чернишовим). Це перша, найцінніша група місць пам'яті про декабристів.

До другої – віднесемо меморіальні дошки на будівлях, пам'ятники (скульптурна група «Декабристи» у м. Кам'янці) і пам'ятні знаки, які увічнюють ті, чи інші події життєдіяльності «апостолів правди». Архітектурна й культурна цінність їхня різна. Радянські ширпотребовські пам'ятні знаки звичайно не відповідають у повній мірі величі вчинків декабристів, але з іншого боку нагадують суспільству про них, загострюють (позитивні/негативні) емоційні почуття, маєтки батьків та самих декабристів (Богодарівка, Бовтишка, Кам'янка та ін). Спеціальних історико-туристичних маршрутів, присвячених декабристам в Україні немає.

Відтворити єдиний повноцінний екскурсійний маршрут пам'ятними місцями декабристів в Україні тезово прак-

тично неможливо. У наступних статтях зробимо спробу накреслити такий маршрут у Київській губернії (у територіальних межах сучасної області), де відбувалися визначні таємні та військові декабристські дієства.

Джерела та література

1. Казьмирчук Г. Д. Декабристи на Волині // Казьмирчук Г. Вибрані твори. – Т. І. Декабристи в Україні. – К.: Київ. нац. унів-т імені Тараса Шевченка, 2012. – С. 104–125.
2. Казьмирчук Г. Д. Декабристи на Житомирщині // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. унів-т імені Тараса Шевченка, 2013. – Т. 7. – С. 271–289.
3. Казьмирчук Г. Д. Декабристи в Іллінцях // Трудова слава (Іллінці). – 1975. – 11 березня.
4. Казьмирчук Г. Д. Декабристи на Київщині // Там само. – С. 29–51.
5. Казьмирчук Г. Д. Декабристы на Винничине. – Винница: Винницкая областная организация о-ва «Знание», 1986. – 33 с.
6. Казьмирчук Г. Д. Навіки в народній пам'яті // Сільські вісті. – 1975. – 13 грудня.
7. Копайгородська О. І., М. І. Недобій. Тульчинський краєзнавчий музей. Путівник. – Одеса, 1969. – 52 с.
8. Листи П. Х. Граббе до П. Г. Галагана / підготували до друку Г. Д. Казьмирчук, В. С. Дмитрієв // Декабристи в Україні: дослідження й матеріали. – К.: Ін-т іст. України НАН України; Київ. нац. унів-т імені Тараса Шевченка. 2003. – Т. 3. – С. 236–244.
9. Підласко Т. Немеркнутий слід // Зоря комунізму (Тульчин). – 1980. – 23, 25, 30 вересня, 1, 4, 7, 11, 14 жовтня.
10. Підласко Т. Тульчин: Путівник. – Одеса: Маяк, 1976. – 47 с.
11. Савичев Н. П. Первые благовестители свободы. – К.: Политиздат Украины, 1990. – 244 с. та ін.
12. Сергієнко Г. Я. Декабристи і Шевченко. Вид. 2-е. – К.: Дніпро, 1983. – 188 с.

Лисогірський форт – забута сторінка воєнної історії Києва

Важливу роль у відтворенні історичної пам'яті суспільства, відродженні національної свідомості українського народу, забезпеченні наступності поколінь, вихованні відповідних військових кадрів, здатних захистити незалежність держави, відіграє воєнно-історична наука. Вивчення воєнної історії набуває великого значення у теперішній час, коли Україна розбудовує та захищає свою державність.

Значну частину історичних джерел воєнно-історичної науки становлять історико-культурні об'єкти – пам'ятки воєнної історії. Пам'ятні місця боїв та укріплення, руїни фортець та оборонні споруди у багатьох випадках виступають єдиними свідками минулих подій, яким належить чільне місце у відтворенні історичної пам'яті народу [6, с. 4, 159].

Неповторний ландшафт Києва та його оригінальні пам'ятки культури є окрасою столиці, своєрідним літописом історичного життя міста й зберігають пам'ять про часи його слави й величчя, в т.ч. меморіально-військового характеру. Своєрідним науковим реєстром нерухомих пам'яток столиці виступає «Звід пам'яток історії та культури України» (том 1 «Київ») [1], у якому вміщені й пам'ятки воєнної історії України.

Загалом, вивчення військової історії Києва має давню традицію. Цінним матеріалом для таких досліджень є візантійські писемні джерела стосовно історії та військової справи слов'ян та народів, з якими доводилося їм воювати. Першими давньоруськими авторами, що зверталися до цього питання, були сучасники й очевидці подій – літописці. У той час військовому чиннику в житті давньоруського

суспільства надавалася дуже велика роль. Це було не копіюванням звичок і традицій інших народів та держав, а необхідністю тогочасного існування. Саме так можна було вижити в оточенні племен і держав, що хотіли підкорити або ж взагалі знищити слов'янські племена і Давньоруську державу загалом [3, с. 3-4].

Згадки про перші київські укріплення відносяться до кінця VI – початку VII ст. Вони склались з валів та ровів, оточуючих «місто Кия» площею близько 1,5 га на Старо-київській горі [3; 7]. У X–XI ст. зводяться укріплення Верхнього міста, які перетворили Київ у велику фортецю площею близько 150 га, в середині якої опинились міста Володимира та Ярослава.

В період князювання Володимира (980–1015) в систему цих оборонних споруд увійшли і більш ранні укріплення навколо Київського городища. Нові фортечні вали були зведені на основі цегли-сирцю. Тоді ж були побудовані Софійські ворота – ймовірно перша кам'яна фортифікаційна споруда Києва.

При Ярославі Мудрому (1018–1054) роботи зі зведення нової фортеці почалися в 1037 році, при цьому укріплення «Міста Володимира» були збережені й утворили внутрішню оборонну лінію. Крім укріплень Верхнього міста в Києві були зведені укріплення на Подолі, торговому та ремісничому центрі стародавнього Києва, а також в приміських поселеннях й навколо монастирів, які призначалися тільки для захисту від рапових набігів племен кочівників, які не мали обладунків і змоги вести тривалу й виснажливу облогу.

В кінці XII століття навколо Печерського монастиря зводиться кам'яна оборонна стіна – перше серйозне укріплення на Печерську, так київські укріплення успішно виконували своє призначення, оберігаючи населення від набігів кочівників та слугували оплотом київським князям у боротьбі з іншими за верховенство [5; 7].

Подальшу долю фортифікації Києва пов'язують із галицькими, згодом литовськими князями – окремі частини міста обносяться земляними валами, дерев'яними стінами та баштами, які не потребували значних фінансових витрат.

Київські укріплення починають відроджуватися із початком російсько-польської війни, завдяки чому з'являються Старокиївська фортеця та укріплення Печерська, які згодом фактично стануть Печерською (Петровською) фортецею. Значні зусилля щодо її влаштування було зроблено генералом К. І. Опперманом, завдяки якому було зведено згодом після вступу Миколи I Нову Печерську фортецю, будівництво якої суттєво позначилося на розвитку Києва [2, с. 35].

Стрімкий розвиток артилерії у 50–60-их роках XIX ст. після Кримської війни призвів до чіткого усвідомлення необхідності модернізації існуючих фортець із переходом до нової форми фортечного захисту – фортової, яка дозволяла перенести передовий рубіж на кілька кілометрів вперед [2, с. 64–65], завдяки чому розпочалися проектні роботи із вдосконалення Київської фортеці у 1867 р. видатним російським фортифікатором Е. І. Тотлебенем. Саме ця обставина відіграла ключову роль у появі згодом самостійного земляного фортифікаційного укріплення на Лисій горі – Лисогірського форту, будівництво якого було розпочато 1871 р. за особистим наказом імператора Олександра II із завершенням у 1877 році і передачею його для використання військовим. Основною причиною його спорудження була необхідність терміново перекрити доступ супротивника до переправ на Дніпрі і забезпечити оборону Дарницького залізничного мосту [1, с. 430–432, 449–450]. Форт також вдало блокував рух ворога до північніше розташованих переправ: Наводницької та Ланцюгового мосту, що, до речі, добре продемонстрували події оборони Києва у 1941 році.

Найбільше інформації про будівництво Лисогірського форту можна одержати за планом виконаних у форті робіт станом на 1874 р., на якому показано як готові на той час, так і проєктовані елементи [2, с. 69]. Тоді форт мав наступний вигляд: напільну частину утворювали два бастионні фронти, які склалися з напівбастиону № 1 та бастиону № 2, та один полігональний (вважали бастионом № 3). Він об'єднував в собі бастионну та полігональну конструкції, а для того часу укріплення такої типології було прогресивним кроком у розвитку вітчизняної фортифікаційної школи XIX ст. із надсучасним на той час озброєнням.

Крізь головний вал форту зроблені спеціальні проходи – потерни. Їх є вісім – нумерація з півдня на північ. Потерни № 2, № 4, та № 7 імовірно мали вести в спеціальні артилерійські укріплення – капоніри. Подібні споруди є також вцілілими в Госпітальному укріпленні фортеці. Усі потерни форту з нахилом з внутрішньої частини форту до головного рову [4, с. 5], збереглися вони і до сьогодні.

Із закінченням будівництва Лисогірського форту завершився розвиток Київської фортеці – укріплювали західні кордони імперії, вона стає фортецею 3 кл., а згодом, у 1897 р. фортецею-складом, якою і залишилася до моменту, коли її залишили військові, а всі наземні кам'яні споруди було розібрано на цеглу. Під час оборони 1941 р. форт зазнав суттєвих пошкоджень, більшість його будівель: капоніри, ескарпові мури, казарми, лазарет, склади, система водопостачання постраждали від німецьких авіаційних бомбардувань. Наразі система валів та ровів переважно все ще має правильні кути нахилу, надані їм ще в позаминулому столітті, у складі укріплень збереглися майже всі земляні споруди. Незважаючи на стан захисних споруд форту, він є унікальною пам'яткою історії розвитку вітчизняної фортифікації і найбільшою у Європі земляною фортецею та входить до складу Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця».

Джерела та література

1. Звід пам'яток історії та культури України: Енциклопедичне видання. – Кн. 1: Київ. – Ч. 1-3 / Редкол. тому: Відп. ред. П. Тронько та ін. Упоряд.: В. Горбик, М. Кіпоренко, Н. Коваленко, Л. Федорова. – К.: Голов. ред. Зводу пам'яток історії та культури при вид-ві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2011. – С. 1–608; 1183–1213; 1217–2197.
2. Київська фортеця (колективна монографія) / кол. авторів: Кузяк О. Г., Дацюк О. А., В'ялець А. В., Ющенко О. І., Новікова-Вигран О. С., Гоменюк В. М.: Національний історико-архітектурний музей «Київська фортеця». – К.: ТОВ «Пластікс-Україна», 2018. – 92 с.
3. Котляр М. Ф. Воєнне мистецтво Давньої Русі. – К.: Наш час, 2011. – 280 с.
4. Кузяк О. Г. Лисогірський форт (розділ із статті «Киевская крепость») // Екологічна газета. – 2006. – № 39 (73). – С. 4.
5. Петровський А. Фортифікаційна система Києва Х–ХІІІ ст. [Електронний ресурс] // Давня історія України, Київська Русь, міста. – Режим доступу: <https://kuprienko.info/petrovs-kij-a-fortifikatsijna-sistema-kiyeva-h-hiii-st>.
6. Проблеми збереження історико-культурної спадщини Києва / Відп. редактор Горбик В. О.; НАН України; Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2009. – 258 с.
7. Стародавні укріплення Києва [Електронний ресурс] // Історія. – Режим доступу: <https://www.kyiv-fortress.org.ua/history>.

Владислав П'янковський (м. Київ)

Пам'ятки Києва часів Української революції 1917–1921 рр. як об'єкти історико-культурного туризму

В умовах розбудови Української держави, її активної інтеграції до європейського і світового співтовариства знач-

но посилюється інтерес до історичного минулого, виявлення та дослідження невідомих сторінок вітчизняної історії. Ставлення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальну історичну, наукову, культурну і мистецьку цінність, є одним із важливих показників культури.

Мета роботи – з'ясувати значення історико-культурної спадщини, зафіксованої у нерухомих пам'ятках і місцях пам'яті про Українську революцію, у формуванні історичної пам'яті та впливі на подальший розвиток історико-культурного туризму в місті Києві.

Все частіше робиться акцент на вирішальну роль культурної спадщини як найпотужнішої складової формування української ідентичності поряд із мовою, територією, економічним життям і спільністю історичної долі, що стає чинником національної консолідації, усвідомлення українцями себе як єдиної нації, сприяння суспільному розвитку [4].

Збережена та належним чином репрезентована культурна спадщина – джерело зростання і духовного розвитку українського народу, формування його спільної історичної пам'яті. Прагнення України посісти належне місце в сучасному європейському культурному процесі, завдання мати власне обличчя в контексті розвитку європейської і світової цивілізації неможливе без усвідомлення свого історичного коріння шляхом вивчення і популяризації історичного минулого, пам'яток культурної спадщини, їх органічного включення в суспільне життя.

Попри події і зміни, які відбувалися в різні часи в житті міста, Київ завжди залишався центром і символом державності українського народу, свідоцтвом історичної ідентичності, що підтверджується численними історико-культурними та іншими пам'ятками. Таким він є й нині для всієї української і світової спільноти.

У нашій державі історико-культурні об'єкти практично не оцінені як туристичні ресурси, більшість визначних пам'яток не включена у туристичні маршрути, що призводить до їх використання в обмежених масштабах. Все це відчутно впливає на вітчизняний туристичний бізнес, який, за прикладом зарубіжних країн, при належній рекламі може давати значний економічний і соціальний ефект.

Історико-культурні ресурси відіграють важливу роль у формуванні туристичного попиту та створенні привабливого туристичного іміджу регіону чи держави. Крім того, історико-культурні ресурси є важливим джерелом поповнення державного та регіонального бюджетів. У розвинутих країнах світу це значний туристичний ресурс, який активно використовують для отримання прибутку. Деякі країни, наприклад Італія, Франція та інші, більшу частину доходів, яку дає рекреаційне господарство, отримують завдяки вмілій експлуатації суспільно-історичного потенціалу [5].

Дослідження різноманітних об'єктів, які мають історичне чи культурне значення, сприяє формуванню бази даних регіональних і загальнодержавних туристичних турів, особливо за умов зростання освіченості населення.

Серед культурно-історичних об'єктів провідна роль належить пам'ятникам історії й культури, які відрізняються найбільшою привабливістю й на цій основі слугують головним засобом задоволення культурно-пізнавальних потреб [3, с. 138].

Пам'ятниками історії й культури є споруди, пам'ятні місця й предмети, пов'язані з історичними подіями в житті народу, з розвитком суспільства й держави, добутку матеріальної й духовної творчості, що представляють історичну, наукову, художню або іншу культурну цінність.

Історична цінність пам'яток архітектури полягає передусім в їх пізнавальній ролі як джерел історичної інформації. Пам'ятки архітектури своїми формами, «ритмами», обра-

зами здатні відбивати матеріальне й духовне життя суспільства певного історичного періоду: суспільний устрій, рівень розвитку економіки, світогляд, культуру, побут, традиції населення. Як результат колективної творчості іноді цілого покоління, пам'ятка архітектури вбирає в себе цілий пласт суспільного досвіду, інтегрує науку і культуру багатьох поколінь людей. Навіть кожен окремо взятий історико-архітектурний об'єкт є хранителем певного досвіду, певних культурно-історичних традицій нації. Ця функція значно підсилюється, якщо ми розглядаємо історико-архітектурні комплекси, історичні центри міст або останні в цілому.

Важливим аспектом суспільної значущості пам'яток архітектури є естетична цінність, яка обумовлена художніми достоїнствами архітектурної форми, виразністю архітектурних деталей декоративних елементів. Таким чином, історична, наукова, естетична, художня цінність пам'ятки становлять суть її історико-культурного змісту. Крім перелічених чинників суспільно-історичної цінності історико-архітектурних об'єктів, на збереженні пам'яток і їх історико-культурному змісті позначається утилітарна значущість (можливість їх використання в сучасних умовах).

Для популяризації пам'яток Києва часів Української революції 1917–1921 рр. вдало підходять події рекреаційно-туристські ресурси (РТР) – найсуттєвіші прояви соціального та природного руху, знакові події в історії певної території (держава, регіон, місто). Події РТР включають політичні, військові, культурні, економічні, екологічні події [2].

Серед головних пам'яток слід виділити Будинок вчителя (сто років тому в цій будівлі знаходився уряд Української народної республіки, там були кабінети очільників Української держави; дуже гармонійно вписався в це приміщення Музей Української революції, в якому упорядковані та систематизовані численні документи доби усіх періодів УНР і Української революції). Важливим досяг-

ненням у розвитку пам'яткоохоронної справи в Україні стало відкриття в 1917 р. Київського археологічного інституту. Визначною є будівля Української академії наук – найвища наукова державна установа республіки. Особливе значення мало відкриття 18 березня 1917 р. в Києві першої української гімназії імені Т. Шевченка. Сучасна Національна філармонія України виступала тогочасним місцем з'їзду різноманітних партій. Вулиця Хрещатик та Софійська площа виступали місцем – зібранням народних мас.

Використання земель історико-культурного призначення за прямими напрямками повинне забезпечити збереження самих пам'яток і врахування історичних особливостей прилеглих територій. Необхідно розпочати систематичну роботу з визначення меж та встановлення режимів охорони і використання територій пам'яток, їхніх охоронних зон, охоронюваних археологічних територій, затвердження в установленому порядку зазначених меж та режимів, їх включення до державного земельного кадастру та містобудівної документації [1, с. 401-402].

Охорона земель історико-культурного призначення має здійснюватися шляхом включення їх до складу екомережі, заборони вилучення (викупу) для інших потреб, як особливо цінних та мінімізації техногенного впливу на них. Встановлюватимуться охороні зони, зони регулювання забудови, зони охоронюваного ландшафту, зони охорони археологічного культурного шару із заборонаю діяльності, яка шкідливо впливає або може вплинути на дотримання режиму використання цих земель.

Сьогоднішня Україна є спадкоємицею державницьких традицій, закладених революцією 1917–1921 років. Державне і національно-культурне відродження українського народу у визвольній революції було підготовлене самим історичним розвитком українського суспільства. Тому нарізла потреба конструктивно-критичного і творчого вив-

чення досвіду державотворчого культурного будівництва періоду визвольних змагань українського народу 1917–1921 рр. для розв’язання актуальних проблем у сучасних культурних процесах в Україні.

Джерела та література

1. Беженар Г. М., Бондар Л. О., Гавриш Н. С. Земельне право України: підруч. / За ред. О. О. Погрібною та І. І. Каракаша. – Вид. 2-е, перероб. і доп.— К.: Істина, 2009. – 600 с.

2. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 395 с.

3. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг. – Навчальний посібник. – Харків: ХНУ ім. О. М. Бекетова, 2013. – 202 с.

4. Кот С. І. Про стан збереження культурної спадщини України – (Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань «Стан, проблеми та перспективи охорони культурної спадщини в Україні» 18 квітня 2018 р.)

5. Мальчикова Д. С., Машкова О. В. Оптимізація використання суспільно-історичних рекреаційно-історичних ресурсів. – Херсон, 2014.

6. Нариси історії української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1 [Електронний ресурс] / [В. Ф. Верстюк (кер.) та ін.]. – 2011. – 390 с. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Smolii_Valerii/Narysy_istorii_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_rokiv_Knyha_1/

7. Нариси історії української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2012. – Кн. 2 [Електронний ресурс] / – 2012. – 464 с. Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Smolii_Valerii/Narysy_istorii_ukrainskoi_revoliutsii_1917-1921_rokiv_Knyha_2

Укріплені райони «Лінії Сталіна» та їх потенціал для розвитку військово-історичного туризму в регіонах

В останні роки все більшої популярності набуває внутрішній туризм, що свідчить про підвищення інтересу українців до власних пам'яток та історії. Серед цього процесу виокремлюється та набирає все більшу кількість прихильників військово-історичний туризм. «Військовий туризм (воєнний туризм, мілітарі туризм, зброярський туризм) – різновид туризму, метою якого є відвідання місцевості, пов'язаної з військовими та воєнними діями. Ідея військового туризму полягає в тому, щоб зібрати максимум інформації про різні періоди історії. В Україні до військового туризму відносять замки і пов'язані з ними військові дії, а також Фортифікаційні споруди, місця відомих битв, ДЗОТи, ДОТи, окопи, залишки техніки, бункери, великі оборонні лінії часів I та II світових воєн,...» [1]. Саме про потенціал для розвитку військово-історичного туризму об'єктів колишніх Укріплених районів так званої «Лінії Сталіна», розташованих на території України, і піде мова у цій статті.

В кінці 20-х – першій половині 30-х років на західних кордонах СРСР розгорнулось грандіозне будівництво укріплених ліній, що простягались від Балтики до Чорного моря. В Радянському союзі ці укріплені лінії, а точніше сказати Укріплені райони, отримали назви від тих крупних населених пунктів, які вони прикривали. На заході ця укріплена лінія, що була збудована до 1939 року та проходила вздовж державного кордону СРСР, отримала назву «Лінія Сталіна». На території України це Київський, Коростенський, Новоград-Волинський, Летичівський та Могилів-Ямпільський укріплені райони. Загальна кількість довгочасних вогневих

споруд вражає, 1605 шт. різних типів та призначення [2, с. 15]. По укріпленим районам вони розподілились наступним чином: КиУР – 246, КоУР – 455; ЛеУР – 406; МЯУР – 299 [2, Табл. 2]; НоВУР – 212 [3, с. 29]. По різному склалась бойова доля укріплених районів. Наприклад, в Могилів-Ямпільському майже всі бойові оголовки знищені, в той час як в інших УР співвідношення вцілілих до знищених коливається.

В найкращому становищі з точки зору військово-історичного туризму знаходиться, безумовно, Київський укріплений район. Найбільший інтерес для відвідування тут становлять Мінні групи (декілька бойових оголовків об'єднаних підземною частиною, де розташовувались системи забезпечення життєдіяльності, казарми, склади та ін.) № 401, 205, 179, 552/553. Артилерійські напів-капоніри № 152, 554. Спостережні, командні пункти та вогневі точки з бронекорпусами що вціліли № 131, 104, 204, 504. Також інтерес становлять і інші споруди, до яких є нормальний доступ. Зусиллями ентузіастів декілька споруд музеєфіковані і активно використовуються у військово-історичній діяльності. По КиУРу існує дуже велика кількість туристичних маршрутів та проводиться активна військово-історична діяльність. КиУР є взагалі самим доступним і відвідуваним укріпленим районом завдяки транспортній доступності та близькості до столиці. Переважна більшість споруд до того ж в останні роки опинилась в зоні житлової забудови. Найбільш доступна для відвідування ділянка від Житомирської траси на південь, аж до с. Круглик. Саме на ній знаходиться більшість туристично цікавих об'єктів.

Наступним розглянемо потенціал Новоград-Волинського УР. Це один з найперспективніших для військово-історичного туризму УР. За кількістю мінних споруд НоВУР поступався лише Могилів-Ямпільському та Київському УР. Насамперед тут слід відзначити такі об'єкти як Гульські

міни, міну (в опорі автомосту) та підземний двоповерховий командний пункт в самому центрі Новограду.

В 9 кілометрах від Новограду, в с. Гульськ на східному березі р. Случ розташовані «Північна» та «Південна» мінні групи. Це самі складні та дорогі споруди УР.

«Південна мінна група» – сама велика мінна споруда НоВУР [3, с. 168]. До її складу входили два кулеметні напів-капоніри (№ 417, 422), одна фронтальна вогнева точка (№ 426), артилерійський спостережний пункт (№ 421) та один артилерійський напів-капонір (№ 420). Вхід здійснювався через окремий вхідний блок [3, с. 168]. Загальна довжина підземних галерей більше ніж 514 м [3, с. 171]. З урахуванням того, що вхідний блок міни підірваний в 1941 році, для її відвідування необхідно буде подолати аварійний лаз та спуститись по скоб-трапу на глибину 12 м, що додасть гостроти відчуттям від відвідування.

В підземній частині розташовувались: машинний зал; казарми для гарнізону з 54 чол.; центральний та «оголовкові» туалети; душова; склади боєприпасів; котельня; ремонтна майстерня; центральне та «оголовкові» фільтровентиляційні приміщення; склад пального; кімнати для командного складу; санчастина [3, с. 171-172].

«Північна мінна група» розташована в пагорбі, на вершині якого знаходиться давньослов'янське городище з валом, що додатково додає об'єкту цінності з точки зору ВІТ. До складу мінної групи входили два кулеметні напів-капоніри (№ 461, 462); фронтальна ВТ (№ 427); укриття для 45 мм гармат (№ 418). Загальна довжина підземних галерей складає 536 м, а підземних виробіток 688 м [3, с. 178]. Підземні приміщення аналогічні «Південній мінній групі», за винятком того, що казарма розрахована на 87 осіб.

Крім мінних споруд дуже перспективний для ВІЕ окремий вузол оборони в с. Дідовичі, що зводився до 1939 року на стратегічному танко-небезпечному напрямку без-

посередньо перед головною лінією оборони НоВУР. Тут прямо вздовж магістралі Київ-Чоп розташовано більше півтора десятків споруд різного типу, що навіть не зустрічаються в інших місцях.

Також в самому Новограді розташовані спостережний пункт з бронековпаком, артилерійський напів-капонір та капонір в опорі залізничного мосту, та ще багато цікавих об'єктів.

Нажаль, на сьогодні туристичні маршрути по цим об'єктам не розроблені. Відвідують їх лише окремі ентузіасти, що цікавляться військово-історичною тематикою та фортифікацією. Зазначені об'єкти становлять неабиякий інтерес для іноземних колег з Польщі, Німеччини, Франції та ін. Розташування згаданих об'єктів дуже зручне, вздовж однієї з центральних трас держави. Також можливо організувати туристичні маршрути по іншим об'єктам УР, вздовж р. Случ, для бажаючих пройти ці маршрути пішки чи, можливо, на човнах.

Наступний дуже перспективний для розвитку військово-історичного туризму – Могилів-Ямпільський Укріплений район (МЯУР). Тут також є що подивитись, незважаючи на те, що майже всі бойові оголовки цього УР підірвані в 1941 році, адже це найбагатший з усіх УР за кількістю підземних споруд. Їх тут аж 24! Серед них найбільша в європейській частині СРСР міна, Серебрійська (87а-д). Протяжність її підземних галерей близько кілометра. Також значну протяжність галерей мають Бронницька, Яружська, Ямпільська та Кременецька міни.

Особливістю МЯУР було те, що передній край його оборони проходив по р. Дністер, який на час будівництва був кордоном. Тому артилерійські пів-капоніри (16 з 18) тут мають розгалужену підземну частину.

Район розташування УР досить відомий туристичним фірмам, але жодним чином не використовується саме в

контексті ВІТ, не дивлячись на величезний потенціал. Тут великий вплив має досить велика віддаленість від столиці та центральних магістралей. Об'єкти МЯУР лишаються мало-відомими для більшості туроператорів, на відміну від, скажімо, об'єктів КиУР. Більшість об'єктів жодним чином не пристосовані для туристичного відвідування.

Обнадіює спроба, зроблена у 2018 році Могилів-Подільською місцевою владою, яка провела військово-історичну реконструкцію на базі Серебрійської міни. Наскільки відомо автору, цього року планується аналогічний захід.

Також дуже перспективним вбачається включення в існуючі туристичні маршрути (до скельного монастиря Лядова, Буші, Мурованих Кирилівців, Могилів-Подільського та ін.) зазначених пам'яток МЯУР, які органічно доповнять одне одного. Також можливо розробити пішохідні та водні маршрути по лінії укріплень УР.

Нажаль, обсяг статті не дає можливості таким самим чином проаналізувати потенціал для військово-історичного туризму Летичівського та Коростенського УР, які, безумовно, мають свої особливості.

Також очевидним є те, що Україна має унікальний та колосальний потенціал для розвитку військово-історичного туризму в депресивних регіонах. Для цього потрібна в першу чергу зацікавленість місцевої влади в розвитку інфраструктури та якості надання послуг. Необхідно також привести пам'ятки у стан, безпечний та комфортний для відвідування.

Джерела та література

1. Військовий туризм. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Військовий_туризм
2. Крепость Россия. Историко-фортификационный сборник. Вып. 2. – Владивосток: Дальнаука, 2005. – 252 с.

3. Новоград-Волынский укрепленный район: 1932–1941 / Крещанов А. Л., Верхоланцев А., Гераймович С. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2017. – 416 с.

Олексій Вербовий (м. Київ)

Пам'ятні місця діяльності радянських підпільних організацій і партизанських загонів у Києві в роки нацистської окупації: контрверсійність поглядів у сучасному українському суспільстві

Роки Другої світової війни для українців стали періодом величезних втрат і важких випробувань. Вони увійшли в історію як приклад безмежного героїзму та трагедії українського народу, який пережив жахи окупації та боронив світ від нацистської загрози як в лавах регулярних частин Червоної армії та військ країн антигітлерівської коаліції, так і в партизанських загонах і підпільних організаціях. Окрема сторінка героїки українського народу у боротьбі за право на власну державу належить українському націоналістичному підпільно-партизанському руху в роки Другої світової війни, члени якого одночасно вели боротьбу супроти обох тоталітарних режимів як нацистської Німеччини, так і Радянського Союзу. Фактично, в Україні не було жодної родини, яку б не опалила Друга світова війна.

А тому не дивно, що проблематика історії України 1939–1945 рр. завжди посідала одне із провідних місць не лише в працях науковців, а й серед широких суспільних кіл. І не дивлячись на те, що з моменту завершення війни пройшло вже 74 роки і світ побачили десятки тисяч наукових і науково-публіцистичних праць, багато сторінок історії

Другої світової війни є дискусійними і науковцями всебічно, об'єктивно та неупереджено так і не розкриті. А значить і суспільство ще не отримало належної відповіді на запити, що його цікавлять. Все це впливає і на увічнення пам'яті про події та учасників Другої світової війни, призводить до гострої полеміки в суспільстві сьогодення.

Однією з таких проблем є історія радянського підпільно-партизанського руху опору в роки Другої світової війни. І в даному випадку ми можемо говорити про гостру полеміку, яка точиться у середовищі науковців щодо цілої низки питань, як-то: чисельності партизанських з'єднань і загонів та підпільних організацій [13, с. 46; 17, с. 415; 6, с. 5; 5, с. 13; 7, с. 168-169; 18, с. 407; 8, с. 152-171 та ін.]; ефективності методів їхньої діяльності [9, с. 121-148; 15, с. 165-225 та ін.]; стосунків із місцевим населенням [14]; взаємовідносин з українським націоналістичним рухом опору [3, с. 318-329; 4, с. 127-147; 11, с. 388-411 та ін.]; шкоди, що була завдана нацистським окупантам [15, с. 223-225] тощо.

Питання увічнення пам'яті учасників радянського підпільно-партизанського руху опору почали вирішувати ще в роки Другої світової війни. 19 травня 1944 р. було прийнято постанову «Про утворення республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників», а партизанські загони та з'єднання отримали розпорядження про збір, підготовку та передачу матеріальних цінностей, які відображали історію їхньої діяльності [19, арк. 43-44]. Ця виставка розпочала свою роботу 30 квітня 1946 р. [2, с. 118]. Паралельно активно розроблялося питання і про побудову цілісного музею та відкриття пам'ятних місць, присвячених історії України в роки Другої світової війни. Зокрема, 15 грудня 1956 р. на засіданні Президії ЦК КПУ було розглянуто питання про проектне завдання на будівництво парку вічної слави на схилах Дніпра у м. Києві [20, арк. 11].

В 1970 р. було засновано парк Партизанської слави, який зустрів своїх перших відвідувачів у 1972 р. На території парку 7 травня 2008 р. розпочав свою роботу Музей партизанської слави. Основне їхнє призначення полягає у проведенні зустрічей ветеранів партизанського руху, ознайомлення з побутом і умовами життя та діяльності партизанів інших відвідувачів. У 2015 р. наказом Музею історії міста Києва установу було перейменовано на Музей окупації Києва [10].

10 березня 1970 р. було прийнято рішення про спорудження в м. Києві музею «Україна у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [21, арк. 147-148]. Будівництво затягнулося на 11 років, але 9 травня 1981 р. музей було відкрито, і він прийняв своїх перших відвідувачів [22, арк. 34].

Крім музейних, монументальних та паркових місць вшанування пам'яті партизанів та підпільників, низка вулиць Києва також отримали їх імена. Це, зокрема, вулиці Уляни Громової (29 грудня 1953 р.), Миколи Попудренка (29 грудня 1953 р.), Володі Дубініна (5 липня 1955 р.), Костянтина Заслонова (5 липня 1955 р.), Зої Космодем'янської (5 липня 1955 р.), Олега Кошового (5 липня 1955 р.), Миколи Руднева (5 липня 1955 р.), Петра Радченка (20 серпня 1957 р.), Миколи Шпака (20 серпня 1957 р.), Івана Кудрі (26 серпня 1963 р.), Раїси Окіпної (20 липня 1965 р.), Валі Котика (7 липня 1966 р.), Сім'ї Сосніних (31 жовтня 1967 р.), Сидора Ковпака (10 вересня 1968 р.), Тимофія Строкача (10 вересня 1968 р.), Миколи Матеюка (29 липня 1969 р.), Василя Порика (27 грудня 1971 р.), Сім'ї Хохлових (27 грудня 1971 р.), Михайла Наумова (16 листопада 1976 р.), Петра Вершигори (6 вересня 1982 р.), Олександра Сабурова (18 квітня 1983 р.), Олександра Пироговського (29 жовтня 1984 р.) та ін. [1].

Після відновлення незалежності України увага науковців і громадськості до історії Другої світової війни лише посилилася. В тому числі і щодо увічнення пам'яті діячів радянського підпільно-партизанського руху опору. Зокрема, 22 вересня 2013 р. в Парку Вічної Слави було встановлено пам'ятники двом командирам партизанських з'єднань – генералам двічі Героям Радянського Союзу Сидору Артемовичу Ковпаку і Олексію Федоровичу Федорову. Поруч із цим, плин історичного процесу ставить і нові завдання та виклики. Зокрема, 9 квітня 2015 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Відповідно до чинного Закону Український інститут національної пам'яті підготував «Список осіб, які потрапляють під закон про декомунізацію». До даного переліку потрапили й деякі представники радянських партизанських загонів і з'єднань, підпільних організацій. Серед них: Медведєв Дмитро Миколайович – «один з керівників органів ЧК в УРСР, активний організатор політичних репресій, учасник ліквідації численних повстанських загонів. У першій половині 1930-х рр. брав активну участь в Україні у фабрикації розстрільних справ». В роки війни партизанський загін Медведєва знищив багатьох учасників визвольного руху України; Сабуров Олександр Миколайович – «співробітник органів державної безпеки СРСР, командир партизанського з'єднання в часи Другої світової війни. У 1944–1951 рр. очолював Дрогобицьке обласне управління НКВД (МВД) і особисто організовував боротьбу проти Української Повстанської Армії. У 1951–1953 рр. – начальник Управління МВД по Запорізькій області»; Федоров Олексій Федорович – «Учасник встановлення радянської влади в Україні у 1917–1920 рр. Перший секретар обкому КП(б)У (1938–1941),

генерал-майор НКВД, командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання» [16].

Відповідно до розпорядження Київського міського голови були перейменовані і деякі вулиці, зокрема: Строкача Тимофія (лютий 2016 р.) та Кудрі Івана (квітень 2019 р.) [12].

З огляду на викладене вище, ми можемо стверджувати, що проблема дослідження історії радянського підпільно-партизанського руху опору є вкрай актуальною і сьогодні. Увічнення пам'яті потребує зваженого, неупередженого та об'єктивного підходу не лише з боку науковців, а й широкої громадськості, суспільно-політичних діячів, органів державної влади.

Джерела та література

1. Вулиці міста Києва. Офіційний довідник / Доступно: <https://kyivcity.gov.ua>

2. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимізація, меморіалізація (1941–1953 рр.): монографія / І. А. Капась; НАН України, Інститут історії України, Центральний державний кіофотофоноархів України ім. Г. Г. Пшеничного. – К.: К. І. С., 2016. – 208 с.

3. Кентій А. В. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920–1956: Історико-архівні нариси / А. В. Кентій. – К., 2005. – Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942. – 330 с.

4. Кентій А. В. Збройний чин Українських Націоналістів. 1920–1956: Історико-архівні нариси / А. Кентій. – К., 2008. – Т. 2: Українська Повстанська Армія та збройне підпілля Організації Українських Націоналістів. 1942–1956. – 415 с.

5. Кентій А. В., Лозицький В. С. Війна без пощади і милосердя. Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні. 1941–1944 / А. Кентій, В. Лозицький. – К.: Генеза, 2005. – 408 с.

6. Коньков В. Подвиг безсмертний і навіки / В. Коньков // Голос України. – 2004. – № 176. – С. 5.

7. Кучер В. І., Чернега П. М. Україна у Другій світовій війні (1939–1945): Посібник для вчителя / В. І. Кучер, П. М. Чернега. – К.: Генеза, 2004. – 272 с.

8. Лозицький В. С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / В. С. Лозицький // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 152–171.

9. Памяти павших. Великая Отечественная война (1941-1945) / Объединенная редколегия Книг Памяти павших в годы Великой Отечественной войны. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1995. – 336 с.

10. Парк культури та відпочинку «Партизанська слава» / Доступно: <https://dk.kyivcity.gov.ua>

11. Патриляк І. К. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960 роках / І. К. Патриляк; Центр досліджень визвольного руху. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Львів: Часопис, 2015. – 512 с.

12. Перейменування вулиць міста Києва в рамках проекту про декомунізацію / Доступно: kyivcity.gov.ua

13. Пономаренко П. К. Непокорённые (Всенародная борьба в тылу фашистских захватчиков в Великую Отечественную войну). – Москва: Знание, 1986. – 62 с.

14. Родня. Полиция и партизаны, 1941-1944. На примере Украины / Авт.-сост.: А. Гогун, И. Дерейко, А. Кентий. – К.: Украинский издательский союз. - 2011. – 576 с.

15. Слюсаренко А. Г., Патриляк І. К., Боровик М. А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. – К.: ПП Лисенко М. М., 2009. – 247 с.

16. Список осіб, які потрапляють під закон про декомунізацію / Доступно: <http://www.memory.gov.ua>

17. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941–1945: В 3-х т. – Т. 3. – К.: Политиздат Украины, 1975. – 461 с.

18. Україна в полум'ї війни. 1941-1945 / П. П. Панченко, О. І. Уткін, В. І. Горелов та ін. – К.: Україна, 2005. – 558 с.

19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 720. 105 арк.

20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 2504. 65 арк.

21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 454. 162 арк.
22. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 11. Спр. 58. 139 арк.

Світлана Власенко (м. Київ)

Участь радянських партизанських формувань у Київській наступальній операції 1943 року та пам'ятні місця подій у сучасному науковому дискурсі

Однією з масштабних бойових операцій часів Другої світової війни, до участі якої долучалися радянські партизанські формування України, була Київська наступальна операція восени 1943 р. У сучасній історіографії мають місце окремі наукові дослідження діяльності партизанів під час битви за Київ [1; 3; 6; 8; 30 та ін.].

Наприкінці серпня – на початку вересня 1943 р. частини Червоної армії вийшли на підступи до р. Дніпро. В цей час партизанські формування, що діяли в німецькому тилу, активізували свою бойову, диверсійну та розвідувальну діяльність і, таким чином, сприяли подоланню важливого природного рубежу, закріпленню частин Червоної армії на правому березі Дніпра та звільненню столиці України м. Києва. Діяльність же партизанських загонів і з'єднань, які безпосередньо брали участь у Київській наступальній операції, зводилася, передусім, до захоплення й утримання переправ на річках та плацдармів на правому березі Дніпра, сприяння їх форсуванню передовими військовими частинами, а також ведення розвідки в районах бойових дій.

Відповідно до Плану захоплення партизанськими загонами України переправ через річки Дніпро та Десну на

ділянці Київ, Окунів, Остер та сприяння Червоній армії у захопленні м. Києва, розробленого Українським штабом партизанського руху (УШПР) та затвердженого 15 вересня 1943 р. Військовою радою Воронежського фронту (від 20 жовтня 1943 р. – 1-го Українського фронту), перед партизанами ставилось завдання зайняти існуючі на цих річках переправи й утримувати їх до підступу військових частин та забезпечувати їм перехід, а також ударами з північного заходу та заходу сприяти їм заволодіти Києвом. Всього для участі у намічених бойових діях передбачалося залучити 20 партизанських з'єднань та окремих загонів загальною чисельністю 17 тис. осіб. При цьому враховувалося, що активні бойові дії могли вести 12 тис. осіб. Крім того, з метою не допустити перекидання із заходу до Києва німецьких резервних частин, партизанським з'єднанням і загонам, що діяли на території Правобережної України, наказувалося, починаючи з 20 вересня, розгорнути масові диверсії на ворожих комунікаціях [25, арк. 2-7].

Уже 19 вересня 1943 р. Чернігівське партизанське з'єднання «За Батьківщину» під командуванням І. М. Бовкуна підготувало три переправи через Дніпро в районах Теремці та Домонтове, через які вже наступного дня почали перехід частини 79-ї гвардійської та 322-ї стрілецької дивізій, а також одну переправу через р. Прип'ять на віддалі 14 км на південний схід від Чорнобиля. 23 вересня це ж з'єднання сприяло форсуванню частинами 17-го стрілецького корпусу р. Прип'яті в районі Чорнобиля. 24 вересня партизанське з'єднання ім. М. О. Щорса Чернігівської області під командуванням Ю. О. Збанацького організувало та забезпечило охорону двох переправ у районах Окуніново та Навози (60 км та 100 км північніше Києва відповідно). 25 вересня спільними діями партизанських з'єднань ім. І. Ф. Боровика під командуванням В. С. Ушакова та ім. М. С. Хрущова під командуванням І. О. Хитриченка був захоплений районний

центр Новошепеличі з навколишніми селами на відстані 15 км та організовано переправу через р. Прип'ять частин 8-ї гвардійської стрілецької дивізії 15-го стрілецького корпусу. В той же день Чернігівське партизанське з'єднання ім. М. М. Коцюбинського під командуванням М. М. Тарануценка захопило переправу в районі Кривої Гори (12 км на північ від Чорнобиля) та сприяло переходу частин Червоної армії на правий берег р. Прип'яті тощо [23, арк. 66, 67, 70, 71; 24, арк. 244-245, 251; 25, арк. 55, 57-65 та зв.; 26, арк. 35].

На південь від Києва впродовж 22-23 вересня 1943 р. партизанське з'єднання № 8 ім. В. І. Чапаєва під командуванням І. К. Примака і група партизанів О. В. Тканка разом з підрозділами 51-ї гвардійської танкової бригади 6-го гвардійського танкового корпусу форсували Дніпро в районі с. Григорівка, звідки почалось утворення Букринського плацдарму [8, с. 172; 24, арк. 251].

Загалом, за період з 22 до 29 вересня 1943 р. партизанськими з'єднаннями було організовано 25 переправ через річки: Десна – 3, Дніпро – 12, Прип'ять – 10. Низку переправ партизани займали з боєм і утримували їх до підходу частин Червоної армії [8, с. 172].

В цей же час, 24-25 вересня, з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів під командуванням М. І. Наумова вело бій з частинами Вермахту в районі Майданівки (60 км на північний захід від Києва), в результаті якого ворог втратив танк, 2 бронемашини та до 100 солдатів і офіцерів [24, арк. 243]. 18 жовтня бійці загону ім. 24-ї річниці РСЧА Житомирського партизанського з'єднання під командуванням О. М. Сабурова на р. Прип'ять у районі Жиховичи розстріляли та потопили буксир-пароплав та 2 баржі з продуктами [23, арк. 72]. 4 листопада в районі с. Клавдієво значні сили ворога з місцевих гарнізонів та 212-го полку мотопіхотного загону спробували оточити

загони з'єднання М. І. Наумова, проте 7 листопада партизани з боєм вийшли з оточення та знищили 190 ворожих солдатів і офіцерів, 3 броне- та 7 автомашин, захопили одну гармату, 8 кулеметів, 65 гвинтівок, 50 снарядів, 8 тис. патронів; втрати партизанів становили 20 чоловік убитими та 3 пораненими [23, арк. 77]. В жовтні 1943 р. партизани здійснили кілька вдалих акцій, спрямованих на допомогу радянським військам, окремі підрозділи і частини яких опинялися у важкому стані. Так, на північ від Києва з'єднання М. І. Наумова, О. М. Сабурова та М. Г. Салая допомогли вийти з оточення частинам 8-ї та 148-ї стрілецьких дивізій 13-ї армії 1-го Українського фронту (близько 2 тис. бійців) [8, с. 173].

Загалом же під час битви за Київ, лише в утриманні переправ через річки Десну, Дніпро та Прип'ять брало участь 7 779 партизанів, які з усім озброєнням були передані Червоній армії. Біля західних і північно-західних підступів до м. Києва із завданням сприяти військам Червоної армії у його захопленні було зосереджено понад 10 тис. чоловік з партизанських з'єднань під командуванням О. М. Сабурова (Житомирське партизанське з'єднання), М. І. Наумова (з'єднання Українських кавалерійських партизанських загонів), І. І. Шитова (Тернопільське партизанське з'єднання ім. М. С. Хрущова), С. Ф. Малікова (Житомирське партизанське з'єднання ім. М. О. Щорса) та ін. [22, арк. 100].

6 листопада 1943 р. війська 1-го Українського фронту під командуванням генерала армії М. Ф. Ватутіна вступили в Київ і рушили далі на захід, ведучі наступальні бої на території Житомирської та Київської областей. Таким чином, партизанські загони і з'єднання, що брали участь у Київській наступальній операції, поступово опинялися в радянському тилу, частина з них розформовувалась і приєднувалась до Червоної армії, інша частина, після перефор-

мування й отримання нових бойових завдань, передислоковувалась на окуповану територію Правобережної та Західної України.

Фактично відразу після повернення органів радянської влади на територію України постало питання щодо увічнення пам'яті про події та учасників війни. Даний процес контролювався Комуністичною партією і з роками став одним із ключових елементів ідеологічної доктрини. За період 1943–1991 рр. у радянському суспільстві поступово сформувався чіткий образ учасника Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. як складової Другої світової війни 1939–1945 рр. Основний акцент у цьому образі був зроблений на героїзацію воєнних подій та їх учасників.

Не оминула увагою меморіалізація і партизанського руху опору на окупованій території України. Її піком можна вважати 30-ту річницю перемоги в 1975 р., коли чисельність «партизанської армії» було доведено до півмільйона партизанів [15, т. 3, с. 415]. Радянська історіографія підносила керівну роль Комуністичної партії в організації партизанського руху опору, наголошувала на його всенародному характері, перебільшено героїзувала його учасників, уникала критичного осмислення збройної боротьби «народних месників» тощо [4; 9; 11; 14; 15 та ін.].

В сучасному науковому дискурсі спостерігається так зване «розвінчання міфів» партизанської боротьби в роки Другої світової війни, переоцінка результатів діяльності партизанів, спроби перерахувати їх кількість тощо [5; 7; 8; 10; 29 та ін.]. І надзвичайно важливим у цьому процесі є дотримання принципів науковості та об'єктивності, недопущення виривання з контексту та перекручування історичних фактів, застосування аналітичного підходу до вивчення історичних джерел.

Безперечно, керівну роль у процесі меморіалізації радянського партизанського руху опору загалом та участі

партизанів у Київській наступальній операції зокрема, відігравав Центральний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У). Науковою інституцією, яка довгий час займалася вивченням історії партизанського руху опору була Комісія з історії Вітчизняної війни, започаткована ще в 1942 р. при ЦК КП(б)У й підпорядкована Академії наук УРСР в 1946 р. Її співробітники впродовж 1946–1950 рр. вели роботи зі збору документальних свідчень про війну, їх систематизації та описування, а також наукового дослідження подій Другої світової війни [2].

Одним із перших масштабних проєктів стала виставка, присвячена партизанській боротьбі на окупованій території України. Спочатку виникла ідея щодо необхідності створення «Музею Вітчизняної війни українського народу» (рішення про його створення прийняло Політбюро ЦК КП(б)У 12 червня 1943 р.) [16, арк. 9-10]. Однак, у зв'язку з відсутністю площ для його розміщення, 19 травня 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про утворення республіканської виставки «Партизани України в боротьбі проти німецько-фашистських загарбників»» у м. Києві [17, арк. 43-44]. 18 серпня 1944 р. було затверджено кошторис виставки, а 20 жовтня – її проєкт, поданий спеціально створеною республіканською виставковою комісією на чолі з секретарем ЦК КП(б)У з пропаганди і агітації К. З. Литвином [7, с. 117-121; 18, арк. 25-26; 21, арк. 2-22]. Перших відвідувачів виставка прийняла 30 квітня 1946 р., у жовтні цього ж року її було прирівняно до музею 1-ї категорії й проіснувала вона до 23 серпня 1950 р. – до дня свого закриття, а її матеріали передано в Республіканський історичний музей [20, арк. 45].

У 1970-х роках ця виставка-музей стала основою для створення в м. Києві «Українського державного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», який урочисто відкрили 17 жовтня 1974 р. на Печерську, в колиш-

ньому Кловському палаці. Пізніше, 9 травня 1981 р., на його базі постав Меморіальний комплекс під тією ж назвою, який 21 червня 1996 р. Указом Президента України отримав статус національного, а 16 липня 2015 р. наказом Міністерства культури України перейменовано на «Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс». У його основній експозиції має місце розділ, присвячений антинацистському руху опору, в тому числі й діяльності радянських партизанів [12].

Події Київської наступальної операції восени 1943 р. відтворені також у Національному музеї-заповіднику «Битва за Київ у 1943 році» у с. Нові-Петрівці Вишгородського району Київської області. Його початок ведеться від 20 березня 1945 р., коли постановою Ради Народних Комісарів УРСР та ЦК КП(б)У було прийнято рішення про створення музею-заповідника «Поле битви за Київ» [19, арк. 61]. 5 травня 1954 р. цю територію оголошено державним заповідником, а в 1958 р. споруджено Пам'ятник-музей визволення Києва. В травні 1980 р. у заповіднику відкрито діораму «Битва за Київ. Лютізький плацдарм. 1943 рік». 5 листопада 1993 р. тут з'явився новий корпус музею, а 12 березня 1996 р. постановою Кабінету Міністрів України його перейменовано в «Державний музей-заповідник “Битва за Київ у 1943 році”», який 4 травня 2008 р. отримав статус національного [13].

І хоча в цьому музеї, як і в інших музеях, на виставках, у пам'ятних місцях та різних меморіалізаційних проектах, участь партизанських формувань у вигнанні нацистських окупантів із столиці України відображена побіжно, однак сьогодні наукова спільнота й широка громадськість мають досить великий масив історичних джерел, що розкривають роль радянських партизанів у битві за Київ.

На окрему увагу у висвітленні поставленої проблеми заслуговує виставкова діяльність архівних установ України,

зокрема, Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), який є осередком єдиного в нашій державі комплексу документів з історії радянського партизанського руху опору часів Другої світової війни [27; 28, с. 161-233]. Аналіз цих документів дозволяє стверджувати їх важливість у науковому дослідженні питання участі радянських партизанів у Київській наступальній операції восени 1943 р. На основі партизанських фондів, що зберігаються в ЦДАГО України, архівом постійно презентуються тематичні документальні виставки, в яких відтворюється участь радянських партизанів України у боротьбі проти нацистської окупації.

Джерела та література

1. Білоус О. П. Діяльність радянських партизанських формувань середньої Наддніпрянщини під час форсування Дніпра як складова частина загальноукраїнської антинацистської боротьби в роки Великої Вітчизняної війни // *Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Збірник наукових праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р.* – К., 2013. – С. 78–86.

2. Власенко С. І. Діяльність Комісії з історії Вітчизняної війни при Академії наук УРСР щодо формування партизанських фондів (1946–1950 рр.) // *Архіви України.* – 2019. – № 1. – С. 102–119.

3. Власенко С. І. Документи про участь радянських партизанів у битві за Дніпро та визволення Києва восени 1943 р. (за фондом Українського штабу партизанського руху ЦДАГО України) // *Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Збірник наукових праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р.* – К., 2013. – С. 95–104.

4. Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. – М., 1974. – 447 с.

5. Гогун А. Сталинские коммандос. Украинские партизанские формирования, 1941–1944. – М., 2012. – 526 с.

6. Дем'яненко В. М. Рух опору на Переяславщині у 1941–1943 рр. // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 9. – Част. 2. – К., 2005. – С. 376–378.

7. Капась І. А. Радянський рух Опору в Україні: організація, легітимація, меморіалізація (1941–1953 рр.): монографія. – К., 2016. – 208 с.

8. Кентій А. В., Лозицький В. С. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944). – К., 2005. – 408 с.

9. Клоков В. И. Народна боротьба на Україні в роки Великої Вітчизняної війни. – К., 1957. – 220 с.

10. Лозицький В. С. До питання про загальну чисельність партизанів УРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) // Український історичний журнал. – 2011. – № 6. – С. 152–171.

11. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944. В 2-х книгах. Кн. 2: Партизанская борьба. – К., 1985. – 432 с.

12. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс: Офіційний веб-сайт. URL: <https://www.warmuseum.kiev.ua/>

13. Національний музей-заповідник «Битва за Київ у 1943 році»: Офіційний веб-сайт. URL: <http://battle-kyiv.org.ua/>

14. Немайть В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии. – К., 1982. – 230 с.

15. Украинская ССР в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941-1945: В 3-х томах. – К., 1975. – 544 с., 512 с., 465 с.

16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. О. 6. Спр. 689. – 61 арк.

17. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 720. – 105 арк.

18. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 731. – 159 арк.

19. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 797. – 318 арк.

20. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 1417. – 276 арк.

21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 70. Спр. 169. – 52 арк.

22. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 19. – 153 арк.

23. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 21. – 167 арк.

24. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 26. – 299 арк.

25. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 36. – 189 арк.

26. ЦДАГО України. Ф. 62. Оп. 1. Спр. 1427. – 194 арк.

27. Центральний державний архів громадських об'єднань України: Офіційний веб-сайт. – Описи фондів ЦДАГО України. URL: http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1005&Itemid=12

28. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник / Державний комітет архівів України, ЦДАГО України. – К., 2001. – 495 с.

29. Чайковський А. С. Невідома війна. Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. Мовою документів, очима історика. – К., 1994. – 256 с.

30. Штоквиш О. А. Партизанський рух як чинник визволення Лівобережної та Центральної України (1941–1943 рр.) // Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Збірник наукових праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р. – К., 2013. – С. 162–171.

Володимир Підвойний (м. Київ)

Мілітарі туризм у Туреччині: синтез утилітаризму та ідеологічних стратегій

Гетерогенний історико-культурний дискурс та специфіка геолокації території сучасної Турецької Республіки, унікальність кліматичних умов та природного різноманіття профілюють культурний ландшафт країни на рівень площини для реалізації різнорідних туристичних проєктів із високим рівнем пізнавальності, привабливості, популярності, сервісного та ресурсного потенціалу.

Компаративні дослідження (комунікативно-когнітивні, мотиваційні, структурно-організаційні фактори) різних видів туризму на теренах України та Туреччини дають можливість не лише модифікувати вектори міжнародної спів-

праці у царині туризму (розробка нових маршрутів, стилізаційна та сценарна специфіка перформансів), а й слугують надійною ресурсною базою для моделювання історичної тематики, її інсталяції у сферу туристичних послуг, пізнання деталей історичного розвитку країн.

Туреччина – благодатний майданчик для експериментів у туристичній галузі, розробки стратегій бізнесу, налагодження партнерських зв'язків із зарубіжними туроператорами. Значний потенціал для українських дослідників має релігійний та археологічний туризм на теренах Туреччини з його високим рівнем привабливості. Функціональне поле мілітарі туризму (у загальноприйнятій таксономії – військово-історичний туризм [1, с. 205]) у Туреччині не було об'єктом спеціальних узагальнень українських дослідників. Аналіз організаційних та стратифікаційних особливостей, синтез гетерогенних чинників (інсталяції у його контент сегментів фестивального, цвинтарного туризму, історичні реконструкції у місцях військових операцій) зазначеного виду туризму свідчать про високий рівень відвідуваності та популярності серед іноземних туристів.

Функціональні особливості цього релевантно важливого економіко-туристичного ресурсу на законодавчому рівні підтримуються державними директивами і податковими преференціями, на організаційному – популяризаційною активністю громадських організацій, місцевих істориків-краєзнавців.

Теоретики туризму проблематику мілітарі туризму визначають у площині культурологічних туристичних практик [4, с. 215]. Перспективними дестинаціями для реалізації зазначеного типу туристичного дискурсу визначаються хронологічно гетерогенні фортифікаційні комплекси (hisarlar, kaleler), військові транспортні мережі (Evliya Çelebi Yolu, Sultanlar Yolu) та їх внутрішні локаційні особливості (Kars-Sarıkamış Yürüyüş Yolu, Likya Yolu, Karia Yolu) [9],

військово-командні центри (karargâhlar, ordugâhlar) [8] тощо.

Предметно-об'єктна пропозиція мілітарі туризму сконденсована у провідних профільних музейних комплексах (Askeri Müzesi, Deniz Müzesi, İstanbul Panorama 1453 Tarih Müzesi) та регіональних музейних центрах, що функціонують у всіх центрах територіального адміністрування країни [7]. Музейні центри Туреччини мають значний потенціал та відповідну організаційну структуру для багато-профільного мультимедійного супроводу експозицій, експлікації військової зброї різних часів, військового одягу та засобів пересування, кондицій, у яких відбувалися реальні військові події.

Процедурна специфіка мілітарі туризму фокусується на рівні відзначення низки геортонімічних заходів – річниць військових операцій (savaş yıldönümleri), датування підписання мирних угод (barış antlaşmaları yıldönümleri). Важливим фактором розвитку мілітарі туризму на регіональному рівні та засобом досягнення економічного балансу і сталого розвитку провінції є святкування організаційних заходів у рамках днів визволення (kurtuluş günleri) певних територій у процесі Визвольної війни у 20-х рр. XX ст. Чітка кореляція з мілітарі туризмом на державному рівні спостерігається під час проведення офіційних заходів Дня Перемоги (Zafer Günü), що святкується 30 серпня щорічно.

Ідеологічно релевантними заходами у межах мілітарі туризму є військові паради, зустрічі з ветеранами та родичами загиблих учасників військових операцій, участь у ритуалах відвідування цвинтарних комплексів героїв військових операцій різних часів і епох [5].

Концептуально-тематичні вектори мілітарі туризму детермінуються факторами історичного дискурсу, пізнавального проектування, країнознавчих потенцій регіонів країни і фактологічно орієнтовані на ідеологічну пропаганду та

бізнесову діяльність. Формальним показником для категоріальної таксономії об'єктів мілітарі туризму є детермінація локацій у форматі «місце боїв, місце історичних битв» (*savaş alanı*) [4, с. 215].

Класифікаційно DESTИНАЦІЇ мілітарі туризму розподіляємо у межах таких тематичних сегментів:

1. Події доелліністичного періоду з чітким представленням історичних процесів часів Хетської імперії, державних змагань Урарту, асирійського та фрігійського військового дискурсу (II тис – VIII ст. до н.е.). Зазначений тематичний сегмент представлений незначними туристичними DESTИНАЦІЯМИ переважно на рівні військово-археологічного туризму (*savaş alanları arkeolojisi*).

2. Події греко-ахеменідського військового протистояння (V–III ст. до н.е.). Показовим у цьому форматі є тематично-організаційний перформанс «Троя» (*Troya savaşı*), історичні реконструкції захоплення міста Сарди (*Sardeis'in düşüşü*) ахеменідським лідером Киром Великим (VI ст. до н.е.), морська баталія поблизу Ладе (*Lade savaşı*) 494 р до н.е.

2. Історичний дискурс із тематичною домінантною «Александр Македонський на теренах Анатолії» III–II ст. до н.е.: тематичні перформанси «Битва на річці Гранік», історичні реконструкції «Александр Македонський в долині Гедіз», історичні інсталяції «Великий Іскандер в Лікії та Памфілії».

3. Події сельджуцького військово-політичного дискурсу періоду державних змагань (XI–XIII ст.) та бейликів: військово-історична реконструкція «Вступ сельджуків в Анатолію» (*Selçukların Kars'tan Anadolu'ya girişi*), легендарна Малазгіртська битва (*Malazgirt savaşı*) під проводом Альпарслана, Битва під Кьоседагом (*Kösedağ Muharabesi*) між монгольськими військами та армією Гіяс ад-Діна Кейхосрова II.

4. Османський героїчний епос у межах мілітарі туризму. Анкарська битва (*Ankara savaşı*), захоплення османами

Константинополя (İstanbul'un Fethi), падіння Трапезундської імперії.

5. Військові операції періоду I Світової війни на теренах Анатолії: Дарданельська операція (Çanakkale savaşı), Сарикамишська операція (Sarıkamış harekâtı), оборона ерзурумських бастіонів.

7. Військові події періоду Визвольної війни та діяльності Ататюрка на посаді головнокомандувача турецького війська: військова операція поблизу Сакар'ї (Sakarya savaşı), військова операція «Генеральний наступ» (Büyük Taarruz ve Başkomutan meydan savaşı), військові операції під керівництвом Ісмета Іньону.

8. Події пов'язані з участю турецьких вояків у миротворчих загонах під час війни у Кореї на поч. 50-х рр. XX ст., військовій операції на Кіпрі (Kıbrıs Barış Harekâtı) у липні 1974 р. та участю військових у антитерористичних операціях сучасності.

Структурна організація локацій мілітарі туризму у межах країни профілюється на регіональний фестивальний рух. Реконструкції військових операцій стають сегментами фестивальних програм на локальному рівні. Активізація мілітарі туризму у межах країни спостерігається у процесі святкування Дня проголошення Турецької Республіки. Поєднання державного і регіонального вектора у межах мілітарі туризму, введення елементів культурного туризму у систему «сталого туризму», для якого провідною формою є урахування особливостей геостратегії території, географічне розмаїття, історичне минуле і «розробка та практичне впровадження інструментів реалізації принципів збалансованості на практиці» [2, с. 79.] є важливим чинником економічної стабілізації регіонів країни.

Найважливішими подієвими акціями є туристичні дестинації Чанаккале та Сарикамиш, що присвячені подіям I Світової війни на теренах сучасної Турецької Республіки.

Попри функціонально-тематичну тотожність зазначених прецедентних подій спостерігається організаційна специфіка у реалізації інституціональної програми та дискурсивної параметризації заходів. Об'єднуючим началом для обох військових операцій є прагнення максимального відтворення історико-культурної атмосфери та військово-операційних подробиць подій, чітка кореляція з виховними ідеологічними настановами.

Масштабний туристичний проект «Чанакале» орієнтує туристів на відвідування місць однієї з найтрагічніших баталій I Світової війни – Галіопольської кампанії. Мотиваційні складові формування туристичних програм і маршрутів формуються на ідеї вшанування не лише національних героїв, а й учасників Австралійського та Новозеландського армійського корпусу (АНЗАК), який брав участь у подіях столітньої давності. Туристичні акції розгортаються на території Національного парку «Півострів Геліболу», глибоке смислове навантаження мають відвідування туристами місць битви в бухтах Текке, Ікіз, Анзак, Морто, Ертугрул [6, с. 112]. Осердям туристичних DESTИНАЦІЙ є Штаб Ататюрка (Atatürk Karargahı), який вважається одним із найуспішніших проектів туристичних військово-патріотичних маршрутів для учнівської молоді і студентів [7, с. 125] та є маркером рівня сакралізації і пошани національного значення.

Ідеологічно обумовлена мотивація проведення туристичних заходів профілюється на ідею героїчності турецького війська, початку блискучої військової кар'єри Мустафи Кемаля Ататюрка. Міжнародне значення туристичних акцій Чанакале характеризується засудженням безглуздості військових доктрин, пропагандою толерантності та ідей мирного співіснування. Відвідування меморіального комплексу АНЗАК школярами і студентською молоддю здійснюється на фоні проведення виховних і тематичних лекцій, міжнародних наукових конференцій, демонстрації докумен-

тальних кінофільмів, участі студентської молоді у реконструкціях подій Дарданельської битви навесні 1915 р. Для традиційної теорії мілітарі туризму дестинація Чанакале позиціонується як символ перемоги у I Світовій війні, для внутрішнього споживача туристичних послуг активізується ідея незламності і мужності простих турецьких вояків, які віддали свої життя за батьківщину і її майбутню незалежність.

Мотиваційною основою щорічних (5 січня) заходів поблизу гірського масиву Аллахуекбер (Карс, Сарикамиш) є вшанування пам'яті десятків тисяч загиблих воїнів османського війська у зв'язку з недалекоглядністю військового командування під час проведення Сарикамиської військової операції [3, с. 44]. Стрижневим актом туристичної події є колективне сходження (загальна довжина 10 км) туристів до місця загибелі воїнів. На емоційному рівні серед учасників подієвої туристичної акції профілюється ідея трагізму, усвідомлення сумних наслідків, що пов'язані з численними людськими жертвами. Релевантний для турецької мовної спільноти концепт ШАХІД («Мученик») активізується у свідомості учасників сходження через відтворення максимально наближених умов проведення операції. Участь у туристичних проектах Чанакале та Сарикамиш профілюється на аксіологічну парадигму, у межах якої пропагується ідеологія толерантності і мирного співіснування.

Отже, мілітарі туризм на теренах Турецької Республіки має чітко детерміновані характеристики.

1. Основні заходи мілітарі туризму орієнтовані на активізацію внутрішніх ресурсів духовного буття нації і ненав'язливого виховання у молодого покоління поважного ставлення до військової справи, історії і традицій турецького війська, героїчного минулого турецького народу.

2. Розробка функціональних позицій військово-патріотичного виховання облігаторно здійснюється на рівні серед-

ньої школи та університетів. Кореляція сегментів мілітарі туризму з фестивальним рухом сприяє поширенню патріотичних ідей, інсталяції елементів історичного минулого у парадигму культурної пам'яті турецького народу.

3. Когнітивно-тематичні сегменти концептуалізації мілітарі туризму латентно профільовані на суспільну свідомість як маркери ідеологічного впливу і є стратегією формування толерантного ставлення, виховання у молодого покоління відчуття патріотизму та ідей добросусідства.

4. Потужними туристичними проектами є Чанаккале та Сарикамиш, організаційні стратегії яких корелюються з державною ідеологією, традиціями національного виховання та можливістю економічної стабілізації регіонів за рахунок туристичних потоків.

Джерела та література

1. Кляп М. П. Сучасні різновиди туризму : підручник / М. П. Кляп, Ф. Ф. Шандор. – К. Знання, 2011. – 384 с.
2. Коробейникова Я. С. Стратегія сталого розвитку туризму : навч. посібн. / Я. С. Коробейникова. – Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2016. – 257 с.
3. Aydın N. Her yönüyle Sarıkamış / Nurhan Aydın. – Erzurum : Okyanus Matbaası, 2006. – 428 s.
4. Doğaner S. Türkiye kültür turizmi / Suna Doğaner. İstanbul : Doğu Kitabevi, 2013. – 360 s.
5. Köse A. Türbeler: Popüler dindarlığın durakları / Ali Köse, Ali Ayten. – İstanbul: Timaş yayınları, 2010. – 328 s.
6. Gürdal M. Türkiye turizm coğrafyası / Mehmet Güral. – Muğla : Muğla Üniversitesi, 2001. – 532 s.
7. Önder M. Türkiye müzeleri / Mehmet Önder. – Ankara : TİB Kültür yayınları, 1999. – 376 s.
8. Pekin F. Türkiye'nin kültür mirası : 100 kale / Faruh Pekin, Hayri Fehmi Yılmaz. – İstanbul : NTV yayınları, 2008. – 214 s.
9. Türkiye macerası atlası : Kültür rotaları / Haz. : Ersin Demirel. – İstanbul : Atlas, 2013. – 96 s.

**РЕСУРСИ ТА ПОТЕНЦІЙНІ
МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО
ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ**

Ніна Волошинська (м. Київ)
Ольга Покропивна (м. Київ)

**Подорож у просторі і часі:
туристично-інформаційні та історико-краєзнавчі
видання з фонду Національної історичної
бібліотеки України**

Туризм є невід'ємною складовою життя сучасного суспільства. На економічному рівні – це потужна світова індустрія. При цьому варто не втрачати погляд на туризм як на історико-культурне, просвітницьке явище, покликане задовольняти також потребу людини у новій інформації, новому знанні. Таким чином, розвиток туризму неможливий без історико-краєзнавчих досліджень, активної діяльності науково-дослідницьких і культурних інституцій, у тому числі бібліотек, які володіють чималим інформаційним ресурсом.

Мета статті – ознайомити фаховий загал з виданнями туристичної тематики з фонду Національної історичної бібліотеки України (далі – НІБУ, Бібліотека), а також з електронним краєзнавчим ресурсом «Історія міст і сіл України» як важливим інструментом для дослідження історії населених пунктів у контексті розвитку локального туризму.

Бажання людини пізнати світ поза межами місця свого проживання сягає глибокої давнини. Причини, які спонукали до цього, були різні: комерційні, стратегічні, наукові. Так з'явилося подорожування, як головний засіб пізнання довкілля. Мандрівники записували свої враження від тих місць, які вони відвідували, у вигляді подорожніх нотаток. Потім подорожі стали ще й засобом використання вільного часу та проведення змістовного дозвілля. Сьогодні туризм – перспективний напрям соціально-економічного розвитку

держави, який об'єднує в собі різні галузі: культуру, мистецтво, спорт, народні ремесла та ін.

У статті «Туризм і бібліотеки: найкращий зарубіжний та національний досвід», розміщеній на сайті Української бібліотечної асоціації, зазначається, що «останнім часом, процес взаємодії туризму і бібліотек набуває ще більшого значення для місцевої громади, бо це дозволяє вирішити декілька важливих завдань: виконати навчально-просвітницьку і виховну функцію; забезпечити дозвіллієві та рекреаційні потреби населення; сприяти розвитку туристичного бізнесу і залученню інвестицій у розвиток регіону тощо» [1].

Зауважимо, що бібліотеки завжди пов'язані з туристичною галуззю та відіграють певну роль у її розвитку. У фондах зберігаються різноманітні документи, які висвітлюють інформацію щодо величезної кількості пам'яток як природних, так і рукотворних, які є невід'ємною частиною історико-культурної спадщини міста, держави, людства в цілому. Бібліотеки також створюють власні інформаційні ресурси краєзнавчо-туристичного напрямку та ін.

Національна історична бібліотека України є головним депозитарієм історичної літератури в Україні, однією з основних функцій якого є збирання, зберігання та популяризація усіх видів та типів історичних видань, у тому числі, так званої «літератури подорожей» [2].

У фондів Бібліотеки зберігається значна кількість рідкісних документів, що мають ознаки «туристичної літератури». Одним з таких є видання 1820 року **«Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города, так же показание достопамятностей и древностей онаго: собранное надворным советником Максимом Берлинским»** [3] Цей примірник цінний тим, що на ньому зберігся авторський дарчий напис. Максим Федорович Берлинський є одним з основоположників

історичної топографії Києва. З його постаттю дослідник М. Парашук пов'язує також початок вітчизняної історіографії [4].

Здійснивши аналіз видань з фонду НІБУ, які можна віднести до «літератури подорожей» (середина XIX – початок XX ст.), ми, умовно, поділили їх на такі категорії:

- **Паломницько-релігійні**, створені для віруючих людей, що подорожують до святих місць, які необхідно відвідати та в якій послідовності.

Науковець Катерина Диса у своїй статті про путівники м. Києва зазначала: «Структура путівників для прочан була доволі уніфікованою, оскільки порядок опису київських святинь віддзеркалював ієрархію святості того чи того місця проти інших. Зазвичай ці подорожники починали оповідь із Києво-Печерської лаври, ... далі розповідали про святі місця Старого міста, після чого переносилися на Поділ і завершували інформацією про храми й монастирі на околицях і в передмістях Києва» [5]. Як приклад – путівник 1915 року **С. Петровського «Київ, его святыни и достопримечательности»** [6], який повністю відповідає описаній перед цим структурі, але ще має додаток у вигляді плану міста у кольоровому зображенні. Зауважимо, це вже шосте перевидання путівника, що свідчить про його популярність.

- **Статистично-довідникові путівники**, які мали на меті розкрити різні відомості, зокрема статистичні про населений пункт: склад населення, навчальні заклади, промисловість, домашнє господарство та побут мешканців. Крім того, як правило, вони містять оповіді тогочасних подій. Таким є видання 1865 р. **«Карманное политико-статистическое землеописание Российской империи для всех» А. Романовського** [7], де зібрано детальну інформацію про населені пункти Російської імперії, у тому числі, території, які належали до українських земель: Київську, Чернігівську, Херсонську, Харківську, Таврійську губернії.

Однією з особливостей путівника є те, що автор зазначав географічні координати кожного згаданого населеного пункту.

- **«Практичні путівники»** для туристів, характерною ознакою яких була наявність «корисної» інформації про готелі, транспортне сполучення, курортні рекреації, найліпший сезон їх відвідування, відомості про історичні місця, культурні заклади, а також рекламні проспекти та довідково-статистична інформація про населений пункт [5]. Видання **«Одесса, ее окрестности и курорты: иллюстрированный путеводитель»** за авторством Г. Н. Каранта вийшло друком 1901 р. [8] і презентує Одесу як модерне місто для туристів. Це підкреслюється, навіть, в його стильному оформленні. До практичних можна віднести також путівник **«Крым : путеводитель»** 1914 р. [9], у якому вміщено: історичні нариси про Крим, характеристика біологічного розмаїття, природних зон, курортів, екскурсійних маршрутів, а також розклад залізничного та морського сполучення.

Путівники середини XX – початку XXI століть досить різноманітні за жанром, форматом, фактологічним наповненням; безперечно, їх автори роблять важливий внесок у розвиток туристичного краєзнавства. В сучасному гуманітарному дискурсі путівник вже став об'єктом наукового вивчення [10]. Умовно такі видання можна розділити на категорії:

- **Стандартні путівники**, пік створення яких припадає на радянський період. Розвиток туристичного напрямку і брак інформації спонукав створювати багато типових туристично-довідкових видань, що мали на меті коротко й стисло проінформувати подорожуючих про місця відвідування. Цілеспрямовані та досвідчені мандрівники, які готувалися до своїх подорожей, зазвичай, відвідували саме бібліотеки, щоб спланувати свої поїздки та не витратити час

на пошук інформації про цікаві місця у процесі подорожі [11].

- **Мистецькі путівники** – окремий вид туристично-інформаційного видання, яке через мистецтво фотографії, графіки чи інші засоби знайомить з історичними, знаковими місцями, архітектурними об'єктами, які з часом змінюються, або ж руйнуються. Вони цінні тим, що закарбовують зображення минулого. Зазвичай, такі видання мають високу поліграфічну якість, невеликий наклад і чималу вартість, тому їх можна знайти переважно в бібліотеках. Так, наприклад, у фонді НІБУ зберігаються видання **«Дерев'яні церкви Закарпаття»** [12] та **«Міста і села Закарпаття»** [13]. В них представлені світлини, зроблені чеським дослідником Флоріаном Заплеталом у 1919–1925 роках у містах і селах Закарпаття, коли край входив до складу Чехословаччини. Через ці світлини передається його любов і знання про карпатську землю. Крім дерев'яних церков, його об'єкти зафіксував види міст і сіл, замки й муровані церкви, селян і сільські хати, господарські споруди й криті мости – все розмаїте етнографічне багатство старого Закарпаття, яке нині майже повністю втрачене. Фотографії для цього альбому надав учень і друг фотографа, спадкоємець його архіву словацький академік Микола Мушинка.

Цікавим прикладом поєднання мистецтва й краєзнавчо-туристичного напрямку можуть слугувати видання, що друкуються на матеріалах музейних колекцій, де зберігачі розкривають свої фонди та спонукають усіх зацікавлених «відвідати» стародавні місця, вулиці, яких вже немає, або які змінились до невпізнання. Альбом **«Львів у графіці»** [14] містить 50 панорамних зображень Львова XVII–XIX ст. з колекції Львівського історичного музею. На цих графічних творах представлено вигляд площ та вулиць, сакральних споруд та архітектурних пам'яток.

- **Тематичні путівники** – видання, присвячені окремому аспекту туристичної привабливості місця. Такий погляд, наприклад, на сучасний Київ відкриває путівник **«Київські мурали»** [15]. Здатність муралів створювати нові просторові орієнтири, туристичні маршрути та міські символи означає, що вони формують власний мета-простір, змінюючи та перевертаючи існуючі просторові диспозиції. Видання 1921 року **«По Києву і його околицях. Короткий провідник для природничих екскурсій»** М. Шарлеманя [16] знайомить з природними зонами, парками, садами та іншими місцями для відпочинку киян. Видання **«У нас знімали кіно...»** – це локальна кінематографічна подорож Шишацьким районом Полтавщини, де відбувались зйомки фільмів, які належать до «золотого фонду» українського кінематографа: «Звенигора» (1927), «Земля» (1930) О. Довженка, «Наталка-Полтавка» (1936) І. Кавалерідзе, а також «Сорочинський ярмарок», «Травнева ніч» та ще багато інших. О. Довженко писав про одне із сіл Шишащини: «Яреськи – столиця українського кіно...» [17]. Туристична карта **«Україна шляхами великого Кобзаря»** [18] є унікальним путівником, з якого можна дізнатися про історичні місця, архітектурні шедеври та інші об'єкти, які пов'язані з іменем Т. Шевченка. Через розглядання поштових листівок ми пізнаємо незнану нами, або, навіть, приховану історію. Видання **«Калуш на давній поштівці та фотографії»** [19] та **«Вітання з Буковини. Міста, села та жителі краю на старовинних поштівках»** [20] дозволяють здійснити своєрідну подорож у часі через призму зображень, які є джерелом фактичного матеріалу з історичного туризму.

- **Видання, що «спонукають до подорожі»** – до цієї категорії відносимо книги, які пропонують ще одну пізнавальну можливість туризму. Тема історії зниклих сіл до сьогодні залишається однією з найменш вивчених у

краєзнавстві. Причини, які призвели до їх зникнення, різні: природні умови, екологічні катастрофи, знелюднення, а також, так звані, потреби народного господарства, коли через будівництво промислових об'єктів відселяли, затоплювали, знищували населені пункти. Проти прогресу, як кажуть, не підеш, але ці села, селища, містечка – чиясь батьківщина, пам'ять, Чорнобильська зона довгий час після 1986 року була *terra incognita*, тепер багато дослідників, журналістів відвідують цю територію, висвітлюють її сучасний стан. Існують навіть туристичні маршрути до Чорнобиля. Видання **«Екскурс у Чорнобиль ... Земля загублених надій...»** [21] за авторством **Марії Сущенко** знайомить читачів з Чорнобилем сучасним, відкриває двері покинутих приміщень, порожніх квартир, шкіл, магазинів тощо. Автор розповідає про покинуті села, мешканці яких були відселені в зв'язку з техногенною катастрофою, про інфраструктуру контрольно-пропускних пунктів, через які можна потрапити на територію і за яких умов. Виданням **«Нове наше море... Сторінками історії будівництва Кременчуцького гідровузла»** [22] автори Олег Бабенко та Іван Петренко намагались привернути увагу до теми затоплених водосховищами населених пунктів. За їхніми словами, поштовхом до появи цієї книги стала етнографічна виставка із запасників Захарівського сільського музею Світловодського району Кіровоградської області, організована кілька років тому в Національному музеї народної архітектури та побуту. Там виставлено лише невелику частину з 18 тисяч предметів народного побуту та документів, що зберегли жителі сіл, затоплених під час будівництва водосховища Кременчуцької гідроелектростанції.

Надзвичайно оригінальним підходом до висвітлення матеріалів відрізняється книга **«Вакації у Дзядзя. Теофіль Кисілевський»** [23], підготовлена редакцією журналу «Гуцульщина»: репринтне відтворення «Пропам'ятної книги

туристів, які гостювали в домі управителя народної школи у с. Жаб'є-Ільці (нині смт Верховина Івано-Франківської області) Теофіля Кисілевського в 1904–1932 рр». Можливо, це єдине видання, де зібрано разом таку кількість власноручних записів діячів української культури, науки, освіти; політиків, письменників, поетів і громадських діячів, таких, як: Іван Франко, Богдан Лепкий, Гнат Хоткевич, Антін Крушельницький, Володимир Шухевич, Марія Крушельницька, Лесь Курбас, Фотій Красицький, Дмитро Дорошенко, Олександр Колесса, Філарет Колесса, Степан Рудницький, Микола Міхновський та інші. Коли листаєш сторінки цієї книги, хочеться відвідати згадані у ній місця, побачити власними очима красу Карпат, відчутти атмосферу, яка так зачаровувала гостей Теофіла Кисілевського.

Насамкінець підкреслимо, що нами презентовано лише невелика кількість видань з означеної теми. В процесі підготовки цього огляду використано можливості саме електронного ресурсу НІБУ «Історія міст і сіл України» (далі – Ресурс, БД), що дозволило оперативно зробити вибірку необхідних документів за потрібними параметрами: пошукових полів «Географічна назва», «Персоналії», «Ключові слова», «Рік видання», тощо [24]. База даних налічує близько 17 тис. записів, переважно аналітичних, які розкривають різні аспекти історії населених пунктів України: інформацію про пам'ятки архітектури, установи; про історичні події, археологічні відкриття та відомих людей краю. Завдяки можливості роботи з Ресурсом у віддаленому доступі та зручному пошуковому інтерфейсі такі відомості легко виокремити з великої кількості інформації.

Запрошуємо дослідників і усіх, хто цікавиться темою історико-культурного туризму, користуватись нашим ресурсом «Історія міст і сіл України», який розміщено на головній сторінці сайту НІБУ, та долучатись до написання ще малодосліджених сторінок локальної історії нашої держави.

Джерела та література

1. Туризм і бібліотеки: найкращий зарубіжний та національний досвід. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ula.org.ua/bibliomist/images/documents/120/U_skarbnytsiu_bibliotekariu_turysm_ta_biblioteky.pdf]
2. Божко Л. Д. Література подорожей XVIII–XIX ст. та її вплив на формування культурних змістів свого часу // *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Scinces.* – Budapest, 2014. II (6), Iss. 36. – С. 53–57.
3. Краткое описание Киева, содержащее историческую пере-чень сего города, так же показание достопамятностей и древностей онаго: собранное надворным советником Максимом Берлинским. – СПб.: Тип. Департамента народного просвещения, 1820. – 2014 с.
4. Паращук М. «Історія міста Києва» М. Ф. Берлинського як початок вітчизняної історіографії // *Києвознавчі читання: історичні та етнокультурні аспекти: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Шевченка та 250-річчю від дня народження М. Берлинського.* – 2014. – С. 100–104.
5. Диса К. Л. Образ современного міста у путівниках по Києву межі XIX–XX ст. // *Живучи в модерному місті : Київ кінця XIX – середини XX століть.* – 2016. – С. 82–95.
6. Петровский С. Киев, его святыни и достопримечательности: с рисунками в тексте, 2 планами пещер Киево-Печерской Лавры и планом г. Киева в красках. Изд. 6-е. – Одесса, 1914. – 110 с.
7. Романовский А. Карманное политико-статистическое земле-описание Российской империи для всех : в 2-х частях. 2 изд. испр. и доп. – Полтава: Типо-литограф. Дохмана, 1886. – 743, VI с.
8. Карант Г. Н. Одесса, ее окрестности и курорты: иллюстри-рованный путеводитель. – Одесса: Книгоиздательство Г. Н. Каранта, 1901. – [423] с.
9. Крым : путеводитель Ч. 1. Очерки Крыма. Ч. 2. Справочная / Крымское общество естествоиспытателей и любителей природы) ; ред. К. Ю. Бумбер [и др.]. – Симферополь : Тип. Таврю Губ. Земства, 1914. – 688, [14] с. : ил., карты, рис.
10. Савчук Н. Спеціалізовані видання у путівниковому дискурсі Києва кінця XIX – початку XX ст. // *Красзнавство.* – 2017. – № 3/4. – С. 83–92.

11. Андреева Г. Від Харкова до Полтави. Путівник / Г. Андреева, В. Олійник. – Харків : Прапор, 1972. – 68 с., фот.

12. Заплетал Ф. Дерев'яні церкви Закарпаття / Ф. Заплетал = Drevene kosteliky Zakarpatis/ Zapletal, F. = Wooden churches in Carpathians: альбом. – Ужгород; Прага: Вид-во Олександри Гаркуші, 2015. – 120 с.: іл. – Текст укр., чеськ., англ.

13. Заплетал Ф. Міста і села Закарпаття = Mesta a vesnice Zakarpatis / F. Zapletal = Towns and villages in the Carpathians / F. Zapletal: фотоальбом. – Ужгород: Вид-во Олександри Гаркуші, 2016. – 174 с.: фот. – Текст укр., чеськ., англ.

14. Львів у графіці = Lviv in the Graphic Works = Lwow w grafice = Львов в графике: [з фондів Львівського історичного музею] : альбом / авт.-упоряд. С. Хавалко, дизайн Х. Маліновська. – Львів: Априорі, 2013. – 110, [1] с.: іл. – Текст укр., англ., пол., рос.

15. Прищепкін, Є. Київські мурали. – Київ : Сидоренко В. Б., 2017. – 220 с. : іл.

16. Шарлемань, М. По Києву і його околицях: короткий провідник для природничих екскурсій. – Київ : Держвидав, 1921. – 48 с.

17. Магда, В. І. У нас знімали кіно: Шишаччина кінематографічна / В. І. Магда. – 2-е вид., випр. і допов. – Полтава : АСМІ, 2018. – 315 с.

18. Україна: шляхами Великого Кобзаря: туристична карта. – К.: Картографія, 2016. – 1 л. : карта.

19. Калуш на давній поштівці та фотографії: [альбом] / О. Оніщук [та ін.]; упоряд. В. Стебницький; Калуська міська рада. Упр. культури, національностей та релігій, Краєзнавчий музей Калущини. – Львів: Папуга, 2017. – 144 с. – Текст укр., англ. – 580-річчю першої письмової згадки про Калуш присвячується.

20. Вітання з Буковини. Міста, села та жителі краю на старовинних поштівках: фотоальбом-каталог / уклад. С. Побережник. – Чернівці: Наші книги, 2017. – 528 с.: іл.

21. Сущенко, Марія. Екскурс у Чорнобиль : земля загублених надій... = Insight into Chernobyl : land of the lost hopes... / М. Сущенко. – Київ, 2016. – 272 с. : іл.

22. Бабенко О., Петренко І. Нове наше море... Сторінками історії будівництва Кременчуцького гідровузла. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2016. – 380 с. : фот. – (Серія «Архівні документи свідчать»).

23. Вакації у Дзядзя: [репринтне видання] : пропам'ятна книга туристів, які гостювали в домі бл. п. Теофіла Кисілевського,

управителя народної школи в Жаб'є-Ільці від р. 1904. – Верховина : Ред. журн. Гуцульщина, 2017. – 166 : іл.

24. Волошінська Н. О., Чеховська І. В. Документи з історії Києва у красназвачому ресурсі «Історія міст і сіл України» на сайті Національної історичної бібліотеки України // Другі киевознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. : зб. матеріалів Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 29 берез. 2017 р.). – К., 2017. – С. 45–50.

Ірина Малацай (м. Київ)

Концесія – можливість збереження історико-культурного спадку України

Важливе місце у вивченні, пропагуванні історії, особливо в умовах сьогодення, посідає питання збереження історико-архітектурних пам'яток давнини. Ці будівлі є свідками подій, що характеризують українські землі не як периферійні землі Російської або Австрійської імперій, а як терени культурного, мистецького, подекуди й політичного життя. Сьогодні ми спостерігаємо, як зростає інтерес до таких об'єктів, і в першу чергу мова йде про замкові комплекси та палацові споруди. Більше уваги питанню відновлення історично-архітектурних пам'яток приділяється на заході України у межах Львівської та Тернопільської областей, хоча чимало їх знаходиться на Волині, Хмельниччині, у Чернігівській, Полтавській та інших областях. Переважна кількість таких будівель знаходиться у занедбаному стані або підтримується завдяки проведенню поточних ремонтних робіт, що дозволяють хоча б частково зберегти їх для наступних поколінь. Збереження архітектурних

пам'яток культури є питанням досить важливим та складним, адже вимагає не тільки вагомої фінансової підтримки, а й потребує усвідомленого розуміння місцевих громад, що відновлення унікальних пам'яток історико-культурного значення дозволить покращити їх становище, в першу чергу матеріальне.

З метою збереження архітектурних пам'яток культурної спадщини у багатьох країнах світу використовується достатньо поширений механізм, який має реальний результат – концесія. Концесія – це надання з метою задоволення громадських потреб уповноваженим органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі юридичній або фізичній особі права на створення та управління об'єкта концесії, за умови взяття суб'єктом підприємницької діяльності на себе зобов'язань по створенню та управлінню об'єктом концесії, майнової відповідальності та можливого підприємницького ризику [1]. Одна із перших країн, що почала застосовувати концесії ще у XVII ст., стала Франція. Так був збудований Південний або Лангедокський канал на Півдні Франції, довжиною 241 км, який сполучає Тулузу із середземноморським містом Сет. У Тулузі він поєднується з Гаронським каналом, що веде до Біскайської затоки (Атлантика). Іншим прикладом може слугувати побудова Гюставом Ейфелем у 1889 р. всесвітньовідомої вежі, яка через 20 років перейшла у власність Парижа [2]. На сьогодні Франція є країною, яка може бути прикладом для України на шляху запровадження законодавчого механізму збереження культурних пам'яток.

У 1999 р. був прийнятий Закон України «Про концесії» [3]. З метою вдосконалення регулювання принципів збереження об'єктів культурно-історичного спадку в 2000 р. був прийнятий Закон України «Про охорону культурної спадщини», відповідно до якого відбулося виокремлення кате-

горії історичних архітектурних пам'яток, які потребують особливої та першочергової уваги [4].

Ідея передачі у концесію замків на території України з'явилася в 2007 р., коли відповідно до статті 6 Закону України «Про концесії» оновлювався «Перелік об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію», затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 21 листопада 2007 р. № 1338. До списку були додані пам'ятки архітектури національного значення: замок (1484), с. Свірж Перемишлянського району Львівської області, замок (XVI–XVII ст.), с. Старе Село Пустомитівського району Львівської області, палац (XIX ст.), с. Тартаків Сокальського району Львівської області [5].

Першим об'єктом серед історичних пам'яток, який був переданий до концесії у грудні 2009 р. став палац у с. Тартаків Сокальського району. Концесіонер підприємець Ігор Новосад зобов'язався вивести палац з аварійного стану, відновити його та ввести в експлуатацію як туристично-відпочинковий комплекс [6]. Такими були основні позиції угоди з Львівською ОДА. Наступним об'єктом мав стати замок у с. Свірж Львівської області. Була отримана згода від представників Національної спілки архітекторів України, яка користувалася замком, про можливість його передачі у концесію. «Спілка не дасть собі раду із замком. Ми розробили проектну документацію, але на подальші роботи забракло коштів, – зазначив керівник обласної організації Національної спілки архітекторів України Ярема Олесь. – Треба шукати нормального інвестора, який врахує наші побажання, щоб ми мали конференц-зал, приміщення, де б могли приймати гостей з інших областей та країн» [7]. За пропозицією Львівської ОДА в замку планувалося створити готельно-відпочинковий заклад з використанням певних приміщень під картинну галерею. Ще одну угоду про передачу Старосільського замку у концесію було підписано у

2010 р. між головою Львівської ОДА Василем Горбалем та Михайлом Рибою (львівський ресторатор). Основними умовами концесії було збереження замку, його використання у суспільних потребах та залучення недержавних коштів для відновлення об'єкта. Був створений навіть календарний план робіт, який чітко прописував терміни виконання робіт на території замку. Як зазначав інвестор: «я не можу конкретно сказати, що там буде далі, але ми б хотіли, щоб був готель, хочемо відновити капличку, обов'язково будемо проводити мистецький фестиваль. Є люди, які пропонують поставити там великі плазми, щоб дивитися футбол, але перед цим всім ми проведемо археологічні розкопки, тоді можна буде точно сказати про подальші кроки» [8]. Однак, на практиці, було реалізовано лише дві спроби втілити проекти такого рівня (палац Лянцкоронських у селі Тартаків та Старосільський замок) і обидві були невдалими – в інвесторів змінилися плани і фінансування проектів так і не було розпочато [9].

На жаль, вдалих прикладів концесії в Україні дуже мало з багатьох причин. Необхідні нові законодавчі зміни, робота та вдосконалення нормативно-правового регулювання у цій сфері. Чинні норми Закону України «Про концесії» прописані добре, але вони визначають основні засади та напрямки діяльності у цій сфері, насамперед інфраструктурних об'єктів, разом з тим не у повній мірі пристосовані для концесії саме пам'яток архітектури. Законопроект прописували для широкої інвестиційної діяльності, яка б приносила економічний ефект. Окрім вдосконалення законодавчих норм, можливо, також потрібні заохочення: певні преференції для платників податків; як варіант, треба передбачити можливість державної допомоги [10]. Крім визначеного переліку існує ще ціла низка архітектурних об'єктів, відновлення яких є вкрай необхідним. Це дозволило б не лише поповнювати місцевий бюджет, а й сприяло

розвитку інфраструктури невеликих міст та містечок, чого вони потребують найбільше (будівництво доріг, розвиток сфери послуг, туристичного та готельного бізнесу, закладів харчування і т. д.), а також сприяло вирішенню одного з найболючіших питань – створенню нових робочих місць.

Існують й успішні приклади концесії в Україні – замок Сент-Міклош (Чинадіївський замок) у Закарпатській області. У 2001 р. замок передали у концесію художнику Йосипу Бартошу, який разом із дружиною та однодумцями врятував пам'ятку від руйнації, зокрема, відреставрував інтер'єр першого поверху споруди. Тепер у замку часто відбуваються міжнародні та місцеві мистецькі заходи. З 2012 р. в замку стартував міжнародний фестиваль середньовічної культури «Срібний Татош», де сходяться в бою лицарі-реконструктори з України, Угорщини, Словаччини й ін.

Поштовхом до переосмислення ролі пам'яток архітектури в контексті розвитку громадянського суспільства стали, зокрема, Революція Гідності та курс на євроінтеграцію України. Секторальний менеджер Представництва ЄС в Україні Тетяна Шульга під час міжнародного семінару «Культурна спадщина як ресурс розвитку. Можливості в рамках європейських програм» виділила чотири важливі аспекти, на яких роблять акценти у ЄС: залучення усіх верств населення до відвідування історичних об'єктів; розвиток відповідального і сталого туризму; захист історичних об'єктів; інноваційні процеси [11]. Сьогодні противники концесії вказують на те, що в Україні законодавчо не відпрацьований механізм відповідальності для концесіонерів, потенційні інвестори ж натомість кивають на необхідність підтримки з боку держави. Справа зрушила з місця на початку квітня 2018 року: Верховна Рада України у першому читанні прийняла урядовий законопроект № 8125 «Про концесії». Новий закон про концесію має замінити попередній, ухвалений ще 1999 р. За словами авторів

законопроекту, чинне законодавство у сфері державно-приватного партнерства та концесії застаріле та нечітке. Через його недоліки в Україні за роки незалежності не було проведено жодного масштабного інфраструктурного проекту на концесійних засадах. У тексті нового законопроекту надаються додаткові гарантії для інвесторів та кредиторів, а також спрощуються процедури виділення земельних ділянок для реалізації проектів державно-приватного партнерства. Загалом концесія – найрозповсюдженіший у світі тип державно-приватного партнерства, в якому об’єкт залишається у державній власності, але право користування, інвестування й отримання прибутків від його експлуатації – а заодно й можливі операційні ризики – відходять до приватного інвестора [12].

На сьогодні є абсолютно беззаперечним той факт, що питання збереження історико-архітектурних пам’яток потребує законодавчого врегулювання та цілковитої підтримки з боку держави. Розуміючи складність економічної ситуації конче необхідно залучати місцеві громади до участі у проектах з відновлення історичних цінностей, адже лише спільними зусиллями нам вдасться збудувати міцне свідоме українське суспільство.

Джерела та література

1. Про концесії. Закон України. ЗУ від 16.07.1999 № 997-XIV. Ст. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kodeksy.com.ua/pro_kontsesii/statja-1.htm.
2. Менська О. А. Концесія, як цивільно правовий механізм збереження об’єктів культурної спадщини в Україні // Університетські наукові записки. – 2014. – № 4 (52). – С. 113–118. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу Users/admin/Desktop/Unzap_2014_4_16.pdf
3. Про концесії, Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997-14>

4. Про охорону культурної спадщини. Закон України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

5. Про затвердження Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію. Постанова від 11 грудня 1999 р. № 2293. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2293-99-%D0%BF>

6. Сьогодні передали в концесію замок у Старому Селі на Львівщині. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dailyviv.com/news/30524>

7. У Львівській ОДА планують віддати у концесію Свіржський та Старосільський замки 14 січня, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/>

8. Старосільський замок передали в концесію на 49 років мережі піцерій «ДеМанджаро» 11.11.2010.- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vgolos.com.ua/news/starosilskyj-zamok-peredaly-v-kontsesiyu-na-49-rokiv-merezhi-pitserij-laquo-demandzharo-raquo-nbsp_56256.html

9. Коваль Юлія. ТОП-10 нетипових об'єктів ДПП в Україні (28.07.2017). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jurimex.ua/ua/publication/ctat-ia-dostupna-tol-ko-na-ukrainskom-iazykie>

10. Яковина М. Концесія замків і палаців – це ярмо. ZBRUC. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/67423>

11. Замки і палаци Хмельниччини: дороговказ є, повний вперед. Частина 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vdalo.info>

12. Майбутнє замків України: настав час концесії та приватизації? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vdalo.info>

Туристичний потенціал Природничо-історичного комплексу імені Г. С. Сковороди

Жителі села Коврай Золотоніського району Черкаської області вважають себе нащадками першого українського філософа, педагога і поета Г. С. Сковороди. Адже тут, у Ковраї, у 1753–1759 рр. Г. С. Сковорода навчав сина пана С. Томари. Тут закладено основи філософського бачення Г. С. Сковороди, тут зароджувалися педагогічні ідеї, написані вірші «Саду божественних пісень» [1, с. 23].

Почесті і слава Великому українцю прийшли у с. Коврай у 1972 р., коли відзначали 250 років з дня народження Г. С. Сковороди. Готуючись до ювілейної дати, вчителі Коврайської восьмирічної школи порушили клопотання про відкриття в селі музею. Директор школи Ю. В. Чудінович проводив організаційну роботу з підготовки відзначення ювілею.

У вересні 1972 р. вчителями школи була накреслена схема місць перебування Г. С. Сковороди у с. Коврай. Виготовлено фотографії сквородинівських місць, які згодом були розміщені на стендах кімнати-музею. Наказом по школі від 10 вересня 1972 р. № 34 створено раду музею. Директором музею призначено вчительку української мови та літератури Є. Б. Хроль [2, с. 275].

27 листопада 1972 р. в актовому залі школи бібліотекарем В. П. Чернявською проведено читацьку конференцію на тему: «Г. С. Сковорода – великий філософ, поет, просвітитель, гуманіст».

2 грудня 1972 р. в с. Коврай на Кравцевій горі, улюбленому місці відпочинку Г. С. Сковороди, було закладено парк. На цьому місці поет писав твори, які увійшли до збірки «Сад божественних пісень».

3 грудня 1972 р. у приміщенні сільського клубу с. Коврай відбувся урочистий вечір, присвячений 250-річчю з Дня народження Г. С. Сковороди. На святкування були запрошені представники Республіканського комітету з відзначення ювілею, завідуючий Золотоніським відділом освіти В. Ф. Клименко, делегація представників Черкаського обласного та Золотоніського районного історико-краєзнавчих музеїв. Директор Золотоніського краєзнавчого музею М. Ф. Пономаренко прочитав доповідь «Значення коврайського періоду в житті і творчості Г. С. Сковороди». Учні старших класів виконали літературно-музичну композицію «Живий у пам'яті філософ» [3, с. 78].

Найвагоміший внесок у обладнання музею зробив колгосп «Слава». У Черкаському художньому фонді закуплено десять стендів, які оформив художник В. П. Сірий, портрет Г. С. Сковороди і дві картини про минуле і сучасне с. Коврай. Відчутну допомогу отримали від Золотоніського районного відділу освіти і Черкаської організації охорони пам'ятників історії та культури. Директор Золотоніського краєзнавчого музею М. Ф. Пономаренко допоміг у підборі матеріалів для оформлення експозицій. С. С. Нехорошев, відомий на Черкащині фольклорист, подарував для музею рукописні зшитки. В них – найбільш цінні матеріали про перебування Г. С. Сковороди в Ковраї. Це спогади жителів села, легенди, перекази, власні дослідження, які С. С. Нехорошев зібрав у 1922 р. [2, с. 277].

Відкриття кімнати-музею відбулося 28 травня 1973 р. У цей день учні школи провели першу екскурсію. В кінці 1973р. кімнати-музею було видано перший Паспорт.

Рішенням Черкаського облвиконкому від 13 травня 1975 р. № 288 визначено категорію вищезазначеного парку: «Державний парк-пам'ятник садово-паркового мистецтва місцевого значення. Природничо-історичний комплекс імені Г. С. Сковороди» та закріплено його територію – 1,4 га.

У 1974 р. на території колишнього маєтку панів Томар встановлено погруддя Г. С. Сковороди (копія роботи скульптора І. І. Кавалерідзе). На Кравцевій горі, на території Державного парку-пам'ятника садово-паркового мистецтва місцевого значення, у 1994 р. у день 200-річчя пам'яті Г. С. Сковороди, встановлено меморіальну плиту. У цей же день на стіні школи встановлено меморіальну плиту з написом: «В селі Коврай в 1754–1759 роках жив видатний український філософ, поет і педагог Григорій Сковорода» [4, с. 35].

У наступні роки продовжувалась робота з впорядкування місць, пов'язаних з перебуванням Г. С. Сковороди в с. Коврай. Директором тепер уже Зразкового літературного музею Г. С. Сковороди є директор Коврайського НВК імені Г. С. Сковороди Л. Л. Різник. На сьогоднішній день на інтерактивній основі розроблено тематичний туристичний маршрут.

Маршрут бере початок біля в'їзного знаку, встановленого з нагоди відзначення 290-річчя з дня народження філософа у 2012 р. Саме цією, колись курною дорогою прийшов у Коврай Г. С. Сковорода – і не на шість років, а назавжди. На кам'яній плиті в'їзного знаку вміщена карта «Просвітницькі дороги Г. С. Сковороди» [5, с. 62].

На зупинці «Троїцька церква» гості знайомляться з історією цієї архітектурної пам'ятки. Адже вона збудована на кошти В. Томари – учня Г. С. Сковороди. Туристи зупиняються біля Хреста покаяння. Маршрут проходить головною вулицею села, яка носить ім'я Г. С. Сковороди.

На зупинці біля погруддя філософа екскурсоводи читають вірш-посвяту «Григорію Сковороді» – почесному громадянину села, першому сільському вчителю. Гостям пропонується обрати афоризм філософа, як життєве кредо, сфотографуватися з ним біля погруддя. Екскурсоводи запрошують пройти алеями Сковородинської діброви, алеєю Мудрості – живими пам'ятниками мудрецю.

Меморіальна плита вказує всім відвідувачам музею на період життя і творчості Г. С. Сковороди в Ковраї.

Відвідувачі заходять до Державного парку-пам'ятника садово-паркового мистецтва місцевого значення, який оптимізується зеленими насадженнями. Тут створено екопарк, численні зони селфі – естетично впорядковані куточки екопарку. Одна з пам'яток природи – груша з панського саду. Тут пропонується вправа «Наберемось мудрості від землі». Всіх радо зустрічає лелека – герой притчі Г. С. Сковороди «Благодарний Еродій» – ідеал вихованої людини [6, с. 113].

Маршрут веде до пам'ятки архітектури XVIII ст. місцевого значення – погреб Томар. Відчиняються двері, загадкова атмосфера викликає інтерес гостей. У нішах погреб горять свічі, а по східцях піднімається служниця Томар із глеком вина і розповідає трагічну історію свого життя (уривок із поеми Г. П. Білоуса «Засвіти свою зорю») [4, с. 37].

Еккурсійний маршрут переплетено театральними діями. Ось пасіка – тут еккурсоводи перебирають на себе ролі Бджоли і Шершня, а ось під деревом ведуть свою розмову Орел і Черепаха. Своїми філософськими висновками – силою – герої байок Г. С. Сковороди пояснюють туристам важливі життєві правила. Адже філософія Г. С. Сковороди – філософія для життя.

Туристи зупиняються біля серії банерів «Сковорода у пошуках щастя». Пропонується зустріч із Г. С. Сковородою (театр одного актора). В альтанці облаштована зона релаксу. Для дітей створено ігрову зону з дитячим майданчиком.

Туристично-краєзнавчий маршрут «Коврайський світ Г. С. Сковороди» завершується екскурсією у Зразковому літературному музеї Г. С. Сковороди. Екскурсія розроблена таким чином, щоб кожен відвідувач відчув себе жителем епохи XVIII ст., другом Г. С. Сковороди, який міг би поставити йому запитання [5, с. 64].

Переступивши поріг музею, туристам пропонується здійснити попередній огляд музею і обрати найцікавіший експонат, про який він хоче найбільше дізнатися. Група відвідувачів ділиться на дві команди, які по закінченню екскурсії змагатимуться в ерудиції. Кожен учасник залучений до певної дії.

Експозиція музею знайомить відвідувача з історією с. Коврай XVIII ст., родиною Томар. На даному етапі екскурсії залучаються мультимедіа. В ході екскурсії пропонується перегляд презентацій «Від скіфів та торків» та «Вотчина Томар». На етапі знайомства з дитинством Г. Сковороди екскурсовод пропонує переглянути Чорнухинські сюжети. Ознайомлення з Коврайським періодом життя проходить із залучення аудіо запису «Всякому городу нрав і права». Відвідувачі мають змогу посидіти за робочим столом Г. С. Сковороди, потримати в руках експонати музею.

У виставковому залі експонуються картини українських художників, присвячені життєвому шляху Г. С. Сковороди. Експозиції виставок носять просвітницький та пізнавальний характер.

У кінці екскурсії туристам пропонується гра «Мандрівець», яка сприяє закріпленню знань, здобутих в ході екскурсії туристично-краєзнавчим маршрутом [4, с. 46].

Таким чином, розроблений та діючий туристично-краєзнавчий маршрут дає поштовх активізації сільської громади, сільському мікропідприємництву, створенню туристичної інфраструктури, вдосконаленню історико-культурного середовища с. Коврай, усвідомленню цінностей історичної спадщини місцевої громади, необхідності її збереження та відновлення.

Джерела та література

1. Різник Л. Л., Логінов А. Ю., Гончаренко В. О. Створення ефективних інноваційних засобів навчання, програм, проєктів та рішень для впровадження у практику роботи загальноосвітнього навчального закладу: Методичний посібник. – Черкаси: Видавництво ЧОПОПП, 2014. – 200 с.
2. Різник Л. Л. Поєднання інноваційних технологій навчання і виховання з філософсько-педагогічними ідеями Григорія Сковороди в Коврайському НВК імені Г. С. Сковороди // Переяславські Сковородинівські студії: зб. наук. праць. – Вип. 3. – 2015. – С. 274–280.
3. Різник Л. Л. Виховання громадянина-патріота на прикладі Великого українця Григорія Савовича Сковороди. – Черкаси: Видавництво ЧОПОПП, 2015. – 207 с.
4. Різник Л. Л. Від музейного просвітництва до музейної педагогіки. – Черкаси: Видавництво ЧОПОПП, 2015. – 117 с.
5. Різник Л. Л., Різник Ю. М. Міжнародне співробітництво як напрям діяльності дослідно-експериментального загальноосвітнього навчального закладу: Методичний посібник. – Черкаси: Видавництво ЧОПОПП, 2016. – 200 с.
6. Різник Л. Л. Інноваційні засоби навчання, проєкти, програми, рішення в процесі формування творчої особистості та вихованні громадянина-патріота: Методичний посібник. – Черкаси: Видавництво ЧОПОПП, 2017. – 292 с.

Олена Петасюк (м. Київ)

Митець та місто: Київ Олександра Архипенка

Місто цінне як набір констант, що мають відношення до життя його мешканців [1, с 17]. Особливо це усвідомлюєш, коли йдеться про митців, чиє життя (чи його період) було пов'язане із певним містом та окремими його локаціями.

Невипадково міська історично-культурна спадщина активно використовується в екскурсійно-туристичній справі. За Г. Ешвортом, культурна спадщина є функцією місця і можливістю розвитку. Це активний інструмент колективної пам'яті, ідентичності, а не просто фізична субстанція [2, с. 16].

Більшу частину свого життя Олександр Архипенко – митець світового мірила, родоначальник кубізму в скульптурі, провів не тільки поза межами міста, в якому народився, але і поза межами рідної землі. Позаяк дитинство та юність, проведені у Києві кінця XIX – початку XX ст., склали потужний бекграунд його світосприйняття загалом, та мистецької творчості зокрема. Як і на сьогодні місто зберігає свою принадність завдяки рідкісному поєднанню історичних реліквій, неповторного ландшафту і поетичної природи [3, с. 311].

О. Архипенко народився 30 травня 1887 р. Що собою являв Київ у той час? Це був великий торговельно-промисловий центр та залізничний вузол, який в часи динамічного індустріального розвитку та розгортання досяг 247, 7 тис. осіб 1897 р. (перед Першою світовою війною – 626 тис., за кількістю населення займав четверте місце у Російській імперії). На кінець XIX ст. у Києві нараховувалося 230 вулиць та провулків (нині – майже у дев'ять разів більше). Якщо 1874 р. Київ займав 7,5 тисяч десятин, то у 1900 р. – 12,5 тис. З 1872 р. у місті почав діяти водопровід, з 1888 р. – телефон, з 1892 р. – відкрито рух електричного трамваю (з'єднано Поділ із Хрещатиком). Рідною вулицею малого Архипенка – Великою Володимирською – трамвайну лінію було прокладено 1895 р. [4, с. 117, 121, 142].

За даними перепису 1897 р., кількість грамотних киян становила 55,4%. Початкову освіту давав 41 приватний заклад. У Києві працювало 5 чоловічих та 6 жіночих гімназій. Навчальних закладів різних типів нараховувалося

152 одиниці. Майже в усіх школах навчання було платним. Викладання українською мовою заборонялося [4, с. 142].

Родина митця мешкала у бічному корпусі Київського університету Св. Володимира по вулиці Велика Володимирська, 58 (нині Володимирська) [5, с. 8; 6, с. 17]. Зараз за цією адресою розташована Наукова бібліотека ім. М. О. Максимовича КНУ імені Тараса Шевченка. Батько митця, Архипенко Порфирій Антонович, за фахом інженер-механік, завідував механічними майстернями і фізичними кабінетами в університеті. Керівництво надало йому помешкання в одній із університетських будівель [5, с. 8]. Не дивлячись на міський ландшафт, митець у дитинстві мав можливість проводити час в університетському саду (заснований і розбудовувався майже одночасно із університетом у 1830–40-их роках за планом арх. В. Беретті), в якому потопали будівлі Червоного корпусу. Особливе магічне враження на малого Архипенка справив 1,5 метровий кам'яний тотемічний ідол, розташований там. Дитиною він називав його «Чоловік», любив залазити на нього [7, с. 15]. Ймовірно, вже тоді майбутнього митця вабили архетипи староукраїнської монументальної скульптури, «обвітрені кам'яні брили». Захоплення згаданою пам'яткою антропоморфної кам'яної пластики у юнацькі роки стало однією із причин глибокого вивчення трипільської скульптурної традиції. Навіть експерименти із пластичними можливостями порожнього простору своїми витоками сягають київського періоду митця (відомий приклад із спогадів Архипенка про дві вази, вид простору між якими ще у ті ранні роки будив у ньому асоціативно-художнє мислення).

До 9-ти років Архипенко займався вдома із вчителями [6, с. 17]. Згодом поступив до гімназії Готліба Валькера (1900–1909), що містилася на колишній Тимофіївській вулиці (Коцюбинського, 12). Це була одна із найкращих чоловічих приватних гімназій у Києві. Від 1909 р. вона

стала Державною Сьомою чоловічою гімназією [8, с. 348]. Зараз там діє середня школа № 135. У ній навчалися: скульптор І. Кавалерідзе (1887–1978), який, за його спогадами, сидів за однією партою із «замкненим диваком» Архипенком [7, с. 14], учений-садівник В. Симиренко (1891–1938), піаніст В. Горовиць (1903–1989), композитор Л. Ревуцький (1889–1977) та інші. Потім Олександра Архипенка було переведено у Третю подільську гімназію [7, с. 14], 1874 р. створення, розташовану на Контрактовій площі, 8. Спочатку це був двоповерховий класичний особняк Н. Сухоти (у середині XIX ст. в ньому знаходилася міська дума). У другій половині 1870-тих рр. його надбудували для гімназії архітектори О. Шіле та В. Ніколаєв (за матеріалами М. Кальницького) [9]. До слова, О. Шіле (1830–1897) протягом 1869–1871 р. займав посаду головного архітектора Києва, автор багатьох споруд у Києві різного функціонального призначення (похований на Аскольдовій могилі); В. Ніколаєв (1847–1911) був директором Київського художнього училища. За сорок років своєї діяльності у Києві спорудив сотні приватних будинків, церкви, будівлі суспільного призначення.

1902 р. у підлітковому віці Архипенко переходить на навчання до КХУ— наступника малювальної школи Миколи Мурашка, яка за своє 25-річне існування стала центром художнього життя Києва [10, с. 53] (вул. Бульварно-Кудрявська, буд. № 2, розташована паралельно щодо вул. І. Гончара) [8, с. 377–378]. Містилося училище у прибутковому будинку одного із найбагатших київських підприємців М. Ріхерта. До переїзду на Вознесенський узвіз там в середині 1920-тих рр. розміщувався Київський художній інститут [8, с. 378]. Через рік після вступу, юний Архипенко переходить на скульптурне відділення. 1900–1905 р. скульптуру там викладав Елію Сая [7, с. 16] (1864–1920), відомий передусім авторством пластичних зображень левів Київ-

ського музею старожитностей і мистецтв (Національний художній музей України). Архипенко також брав приватні уроки живопису у київського пейзажиста Сергія Світославського (1857–1931), який допомагав учням КХУ [11, с. 529]. Зокрема, із виставкою «дисидентів» із художнього училища 1906 р., де експонувалися і скульптурні роботи Архипенка: пофарбована у червоний колір «Думка», «Запорожець», «Відчай» та інші [7, с. 18]. Похований Світославський на Лук'янівському цвинтарі (ділянка № 14, р. 7, місце 53). Під час навчання у КХУ Архипенко брав участь в археологічних експедиціях. Перебуваючи на Сінному, Галицькому та Подільському ринках, захопився українською керамікою [5, с. 12, 13].

Основи мистецької грамоти у КХУ викладали О. Мурашко, М. Пимоненко, Г. Дядченко та інші. Фактично через неї пройшла більшість українських авангардистів, зокрема одночасно із Архипенком здобували художню освіту О. Богомазов (1880–1930), О. Екстер (1882–1949), А. Маневич (1881–1942) [11, с. 71, 229, 395].

В Києві 1997 р. встановлено пам'ятний знак «Повернення Архипенка» у вигляді збільшеної копії одного з його жіночих образів. Монументальна скульптура розташована у відкритому атріумі бізнес-центру «Київ-Донбас» по вул. Пушкінській, 42 (архітектор В. Жежерін, скульптор А. Валієв). Ця «мистецько-професорська» вулиця – одна із небагатьох вулиць центру, де майже цілком збереглася дореволюційна забудова [8, с. 326].

Не закінчивши училища у 1905 р., О. Архипенко виїжджає до Москви на навчання в училищі живопису, скульптури та архітектури (відбулося це 1906 р., за деякими даними 1907 р.). Так завершується київський період О. Архипенка, який, з огляду на вищезазначене, може лягти в основу змістовного стаціонарного пізнавального туру по наведеним вище місцям, пов'язаним із життям митця.

Джерела та література

1. Аксенова А. А. Город идеальный и реальный в сознании горожанина // Місто. Культура. Цивілізація: Матеріали VIII міжнар. наук.-теор. Інтернет-конф., Харків, квітень 2018 р. – Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – 288 с.
2. Мазурик З. Музейне транскордонне співробітництво: реалії, проблеми та перспективи // Місцеві музеї: нові форми та інновації. Матеріали Міжнар. Музейного форуму (11-12 червня 2018 р., Чернігів) / С. Л. Лаєвський (від. ред.). – Чернігів: Лозовий В. М., 2018. –136 с.
3. Терещук О. Архітектурно-ландшафтна панорама старого Києва очима художника Сергія Світославського (за картиною «Київ у XIX ст.», 1880-ті рр., зібрання НМІУ) // Другі києвознавчі читання: історія та етнокультура. До 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. Збірник матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня 2017 р.). – К.: Фоліант, 2017. – С. 311–315.
4. История городов и сел УССР: [у 26 т.] / Зав. ред. В. М. Кулаковский. – К.: Гол. ред. УРЕ. 1979. Т.: Киев. – 594 с.
5. Горинь Б. М. Олександр Архипенко. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. – 63 с.
6. Азизян И. А. Александр Архипенко.– М.: Прогресс-Традиция, 2010. – 624 с.
7. Синько О. Р. Олександр Архипенко. Перші кроки. – К.: ТОВ «АВДІ», 1994. – 46 с.
8. Гирич І. Б. Київ: люди і будинки. – К.: Либідь, 2015. – 432 с.
9. 3 історії київських гімназій. URL:<http://primetour.ua/uk/company/articles/iz-istorii-kievskih-gimnazi.html>
10. Рубан В. В. Український портретний живопис другої половини XIX – початку XX століття. – К.: Наукова думка, 1986. – 222 с.
11. Мистецтво України: Біогр. довід./ Упоряд. А. В. Кудрицький, М. Г. Лабінський; За ред. А. В. Кудрицького. – К.: Укр. Енцикл., 1997. – 700 с.

«Повернення Архипенка. 1887–1964. 1997. На честь
О. П. Архипенка, визнаного творця скульптурної мови
XX сторіччя. Даровано місту Києву фірмою «Київ-Донбас».
Скульптор А. Валієв, архітектор В. Жежерін».

Фото автора

Ігор Левитський (м. Київ)

**Всеукраїнський науково-просвітницький,
історико-краєзнавчий проект «Місця пам'яті
початку артільно-кооперативного руху України»**

Микола Васильович Левитський – громадський, державний діяч, близький до ідей ліберально-народної думки в Україні. Організатор, ідеолог і практик артільного й ко-

оперативного руху, публіцист, автор понад 300 національно-патріотичних віршів, більше 150 статей, декількох поем, розповідей, дум, пісень. Більш за все проявив себе як основоположник і засновник землеробських і хліборобських артілей, організатор промислових, виробничих і ремісничих кооперативів. В Інституті рукописів Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського зберігається фонд (№ 327), присвячений творчій діяльності М. В. Левитського, який нараховує більш як 2000 одиниць зберігання [1].

Левитський Микола Васильович народився 25 березня (6 квітня) 1859 р. в селі Хмільне Київської губернії у сім'ї православного священика. Початкову освіту здобув у пансіоні (1866–1869) в Єлисаветграді (нині Кропивницький). Далі навчався у Златопільській гімназії (1869–1875), гімназії у м. Біла Седлецької губернії на Холмщині (1875–1878). У 1879 р. був студентом медичного факультету Московського університету, але 1880 р. виключений з університету за участь у студентських заворушеннях. У 1881 р. вступив, а в 1885 р. успішно закінчив юридичний факультет Харківського університету. Упродовж 1885–1886 рр. брав участь у статистичному переписі Херсонського губерньського земства, працював секретарем Олександрійського повітового земства, займався адвокатською діяльністю. 30 вересня 1894 р. на прохання селян с. Федварь Херсонської губернії (нині с. Підлісне Кіровоградської обл.) заснував землеробську артіль – першу в Україні і Європі. Протягом 1899–1902 рр. працював у складі комісії при Міністерстві Фінансів над розробкою Закону про артілі. Він також був делегатом і головним зарубіжним представником від російських кооператорів на міжнародних конгресах і з'їздах з кооперації у Франції (Париж, 1896 р.), Сербії (Ягодина, 1898 р.), Італії (Кремона, 1907 р.), Україні (Львів, Стрий, 1910 р.), Німеччині (Гамбург, 1910 р.), Швеції (Стокгольм, 1928 р.). Левитський М. В. брав участь у роботі практично всіх Кооперативних з'їздів царської Росії. Серед земляків і

учасників артільно-кооперативного руху його називали не інакше як «Артільний Батько». У 1917 р. Левитський М. В. був членом Української Центральної Ради, обіймав посаду директора відділу Державного майна в Народному Міністерстві Земельних Справ УНР, брав участь в організації Українбанку, Дніпросоюзу, обирався членом Наглядової Ради Кооперативних Центральних Союзів. Упродовж 1896–1928 рр. брав активну участь у Всеукраїнських, Всесоюзних і Міжнародних з'їздах з питань кооперації. У 1921 р. та 1927 р. брав активну участь в роботі Соборів Української Автокефальної Православної Церкви. Впродовж 1919–1936 рр. займався науково-дослідницькою роботою з вивчення історії кооперації. Пішов з життя М. В. Левитський 1 грудня 1936 р. Похований на Байковому кладовищі, ліворуч від центральної алеї (ділянка 1, ряд 1).

Враховуючи значні заслуги М. В. Левитського перед українським народом, Національна спілка краєзнавців України спільно з Інститутом історії України НАН України запропонували, а Український інститут національної пам'яті (УІНП), Черкаська і Кіровоградська обласні державні адміністрації підтримали пропозицію відзначити на державному рівні 160-річну ювілейну дату з дня народження Левитського М. В. За пропозицією УІНП ім'я Левитського М. В. включено до Постанови Верховної Ради України (№ 2654-VIII від 18.12.2018) про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2019 році [2]. Відповідно до вимог цієї Постанови, УІНП створено Організаційний комітет для розробки і затвердження плану заходів, вирішення питань щодо їх фінансового та матеріально-технічного забезпечення. Один з пунктів плану заходів передбачає створення Всеукраїнського науково-просвітницького, історико-краєзнавчого проекту «Місця пам'яті початку артільно-кооперативного руху України». Це дозволить протягом 2019–2024 років організувати історико-пошукові роботи, спрямовані на дослідження перших кроків артільного сільсько-

господарського руху в Україні, його засновників і учасників. Для реалізації цього проекту потрібно створити та забезпечити діяльність обласних наукових груп для збору відповідних матеріалів, розробити єдину інформаційну систему для наповнення і збереження пошукової інформації. Планується долучити до реалізації цього проекту Київську міську та Обласні держадміністрації, НАН України, Український інститут національної пам'яті, Мінагрополітики, Мінкультури, Міністерство освіти і науки, Укрдержархів. Для успішної реалізації проекту потрібне також максимально долучити до нього ЗМІ, Держкомтелерадіо, що буде сприяти висвітленню в засобах масової інформації та на веб-сайтах місцевих органів виконавчої влади матеріалів та результатів проекту. Цей проект буде сприяти:

- ініціативам громадськості, спрямованим на популяризацію подій і вшанування пам'яті відомих видатних учасників артільно-кооперативного руху України та виявлених в ході його реалізації;
- науковим, краєзнавчим дослідженням, присвяченим створенню перших в Україні землеробських хліборобних артілей, їх ролі в історії України та Європи, а також життю і діяльності учасників артільно-кооперативного руху початку ХХ ст.;
- розповсюдженню у зарубіжних країнах інформаційних матеріалів про український артільно-кооперативний рух початку ХХ ст. та його роль у європейській та світовій історії.

Як зазначалося вище, перша землеробська артіль в Україні та Європі була заснована М. В. Левитським 30 вересня 1894 р. в с. Федварь, що на Кіровоградщині. Через чотири роки по всій Україні їх було вже – 125!, тобто в середньому створювалося по 2-3 артілі в місяць – ось статистична оцінка його напруженої трудової діяльності в ті роки. Серед місць, де були створені перші землеробські артілі, були села Херсонської губернії, такі як: Сентово,

Аджамка, Рибчине та інші. Надалі до цього списку підключились Черкащина, Полтавщина та інші регіони України.

Впевнений, що при вдалій творчій організації цієї пропозиції може бути здійснений проект одного рівня з Шевченківськими місцями, що існують на Черкащині і добре відомі як українським, так і зарубіжним фахівцям історико-культурного туризму.

На 18 квітня 2019 року заплановано проведення Всеукраїнської наукової конференції з нагоди 160-річчя М. В. Левитського на тему «Микола Васильович Левитський (1859–1936) – державний і громадський діяч, всеукраїнський артільний батько», яка відбудеться в актовій залі Інституту Історії України НАН України (вул. М. Грушевського 4, поверх 6, кімната 616).

Також, 30 вересня цього року виповнюється 125 років з дня створення першої в Україні і Європі землеробської артілі (30.09.1894 р., с. Федварь, Олександрійського повіту Херсонської губернії, нині с. Підлісне Кіровоградської обл.).

Джерела та література

1. Воронкова Т. І. Левитський Миколай Васильович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: Путівник. – К., 2002. – С. 303–311, ІР НБУВ, ф. 327, № 1-2170.

2. Пам'ятні дати та ювілеї 2019 року. Додаток до Постанови Верховної Ради України від 18 грудня 2018 року № 2654-VIII. – [Електронний ресурс]: – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2654-viii>

Анна Бакурова (м. Запоріжжя)
Костянтин Бакуров (м. Марганець)

Туристичний кластер на берегах річки Томаківка як розвиток потенціалу місцевих громад

«Річки – посланці неба» – твердив у своїх безсмертних творіннях давньогрецький поет Гомер [2, с. 9]. У поетичному образі він алегорично визначив природу річок, бо стік води в них переважно формується опадами з неба, що в степовій зоні під час посухи дійсно сприймається як дар небес.

Величний Дніпро живиться десятками своїх приток. Одна з них – права притока Дніпра – степова річка Томаківка. Вона протікає територіями двох областей України. Бере свій початок на півночі від с. Веселого Широківської ОТГ Запорізької обл., далі тече через Томаківську, Мирівську, Червоногригорівську ОТГ Дніпропетровської обл. і впадає в річку Ревун біля м. Марганець.

Географічна енциклопедія України дає таку характеристику річці Томаківка: довжина річки – 53 км, площа басейну – 1010 кв. км, долина трапецієвидна, ширина до двох кілометрів. Похил річки – 0,5 м/км. Живлення переважно снігове, льодостав з грудня до березня, є ставки і Миколаївське водосховище біля м. Марганець. Воду використовують для господарських потреб [4, с. 297].

Проблемними питаннями сьогодення є чистка річки від комишу та замулення без попередніх досліджень дна та берегової лінії, де, можливо, знаходяться артефакти козацької минувшини на Томаківці та інших часів; а також унікальна флора і фауна.

Як з'ясувалось, системного вивчення проблем річки Томаківки як з історичних, так і з інших напрямів, не проводилось.

Для створення туристичного кластеру однією з проблем, що уповільнює цей процес, є розподіл територій, де знаходяться туристичні об'єкти, між різними ОТГ та власниками.

Метою статті є дослідження (за бібліографічними та картографічними джерелами) річки Томаківка з точки зору туристичного потенціалу за напрямками історії, природи, екології, стародавніх пам'яток, історії поселень на її берегах. Об'єкт дослідження визначає річка Томаківка та історичні об'єкти на її берегах в новий та новітній час. Предметом розвідки є потенціал ОТГ для створення туристичного кластеру на берегах річки Томаківка.

Колись територія, по якій тече річка Томаківка, входила до Катеринославського повіту однойменної губернії. На початку XIX ст. в цій місцевості почали заселятися німці-меноніти. Історія зберігає колишні назви поселень у верхів'ях річки Томаківка. На території Запорізької області: Кронсталь (нині – с. Долинське), Нейєндорф (с. Широке), Шенгорст (с. Ручаївка); на території Дніпропетровської області – Нейгорст (с. Зелений Гай) [3, с. 330, 335]. В Ручаївці було засновано музей історії менонітів (зараз тимчасово не працює).

Свідками давнини на берегах річки Томаківка стоять степові піраміди – кургани епохи бронзи та скіфських часів (II–I тис. до н. е.), серед них найбільш відомим є кромлех біля села Мирове. Кромлех є пам'яткою археології (орієнтовно II тис. до н.е.), яку у 1920 р. досліджував вже відомий на той час, а в майбутньому – академік АН УРСР Дмитро Яворницький. Знаходиться він біля траси Запоріжжя–Марганець і на відстані 500 м від річки Томаківка.

В середній течії річки особливої уваги заслуговує селище міського типу Томаківка, що засноване у XVIII ст. як запорозьке займище, а сьогодні є районним центром з розвинутою інфраструктурою та кількома музеями.

Найбільш знана Томаківка островом тієї ж назви, що знаходиться в гирлі самої річки. Острів Томаківка площею близько 300 га був відмічений на карті нижньої течії Дніпра ще 1613 р. [1, с. 188-189]. Наприкінці XVI ст. (до 1593 р.) тут розташовувалась одна з перших Запорозьких січей – Томаківська. Але й після того, як козаки перейшли до іншого місця, о. Томаківка продовжував відігравати певну роль в історії козацтва. Так, саме на о. Буцький (інша назва острова Томаківка) переховувався після втечі з польської в'язниці майбутній гетьман України Богдан Хмельницький. На острові він почав готувати збройне повстання проти Речі Посполитої, яке згодом переросло у визвольну війну [5, с. 176-178].

Та не пощастило острову за радянських часів. Затопили плавні, що оберігали острів від татарської навали. У науковій літературі взагалі спробували його «поховати». Так, в «Истории городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область» в статті про м. Марганець на стор. 398 читаємо (мова оригіналу): «...вблизи современного Марганца находился остров Томаковка, названный позднее Буцким, а затем Днепровским, или Городищем. Он возвышался над окружающей местностью и был прекрасным природным укреплением. Здесь с 40-х годов 16 в. до 1593 г. размещался Кош Запорожской Сечи (ныне территория острова залита водами Каховского водохранилища)» [6, с. 398].

Але насправді, не тільки владі Російської імперії, а й радянської, хотілося знищити саму пам'ять про козацтво. Та читач може сам перевірити існування острова Томаківка і на топографічних мапах, й особисто – якщо приїде в м. Марганець та пройде на сучасну територію історичного острова.

Сьогодні острів Томаківка є одним з найбільш відвідуваних екскурсійних об'єктів, що репрезентують історію Запорозького козацтва. Він знаходиться в межах південної

частини міста Марганець та Червоногригорівської ОТГ Нікопольського району Дніпропетровської області. На найвищій точці острова в 1990 р. встановлено пам'ятний знак – Хрест і невеличку стелу біля нього – що символізує місце знаходження Томаківської січі. З цієї точки відкривається широка панорама Каховського водосховища та протилежний берег, де розгортається індустріальний пейзаж міста Енергодар. З берегів острова можна також помилуватися залишками плавнів та половити рибу в чисельних річечках, що омивають острів, утворюючи розгалужене гирло річки Томаківка.

Все з тієї ж точки можна побачити ще один туристичний об'єкт – свідок часів козаччини. Це пам'ятний знак на місці колишньої пасіки (зимівника) славного кошового отамана війська Запорозького Низового Івана Сірка. Пам'ятний знак встановлено на повороті до села Іллінка біля дачного селища, на якому вказано, що на цьому місці в 70-х рр. XVII ст. була пасіка Івана Сірка, де він провів останні місяці свого життя, і де помер 1 серпня 1680 р.

Ще одна туристична родзинка м. Марганця пов'язана з історією відкриття покладів марганцевої руди, завдяки походам 1880-х років геолога Валеріана Домгера вздовж берегів річки Томаківка, та подальшому розвитку гірничої справи.

Висновки з проведеної розвідки.

1. Береги річки Томаківка від верхів'я до гирла насичені пам'ятками історії різних часів, отже є привабливими для створення туристичних маршрутів різної тематики, зокрема з історії:

«Історія менонітських поселень на берегах річки Томаківка»;

«Запорозька старовина р.Томаківки»;

«Кургани розповідають (про стародавню історію поселень річки Томаківка».

Крім того, цікавими для спостережень є геологія, флора і фауна берегів річки.

2. Враховуючи, що річка протікає по території двох областей, можливе створення туристичного кластеру об'єднанням зусиль 5-6 територіальних громад і формування відповідної туристичної інфраструктури та збереження екологічної рівноваги. Початковою подією у створенні туристичного кластера рекомендовано встановлення пам'ятного знаку у витоків річки Томаківка біля сіл Надія та Петропіль Широківської сільської ОТГ Запорізької області.

3. Перспективним є створення вздовж берегів річки Томаківка резерватів, а згодом – заповідних природних територій орнітологічного та геологічного спрямування.

Джерела та література

1 Вавричин М., Дашкевич Я., Кришталович У. Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. – К.: ДНВП «Картографія», 2004. – 207 с., 83 репрод. карт. – Серія «Пам'ятки картографії України» (продовження серії, започаткованої В. Кордтом у 1899 р.).

2 Географічна енциклопедія України (ГЕУ) – перше видання ... Редакційний колектив – О. М. Маринич (відповідальний редактор), Ф. С. Бабичев, Беляєв та ін. Том 3, гасла на літери П–Я. – К.: 1993. – 480 с.

3 История городов и сел Украинской ССР. Запорожская область. – К.: Главная редакция УСЭ, 1981. – 726 с.

4 Муранов О. Великі, могутні, живі... (розповідь про найголовніші річки світу). – К.: Веселка, 1989. – 262 с.

5 Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1990. – 560 с.

6 История городов и сел Украинской ССР. Днепропетровская область. – К.: Главная редакция УСЭ, 1977. – 840 с.

Використання козацької спадщини у формуванні територіального туристичного продукту Херсонщини

Одним із перспективних напрямів соціально-економічного розвитку українських регіонів є туристична діяльність. Туризм виступає ефективним інструментом розкриття потенціалу території, важливим фактором забезпечення сталості функціонування господарського комплексу, реалізації суспільних потреб, захисту навколишнього середовища тощо.

«План перспективного розвитку Херсонської області на 2019–2021 роки» зараховує туризм і рекреацію до пріоритетних галузей економіки регіону [1, с. 1]. На користь цього свідчать статистичні показники функціонування регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Херсонщина належить до регіонів України із динамічно зростаючими обсягами в'їзного туристопотоку. Впродовж 2014–2018 років кількість туристів, які відвідали регіон, зросла з 2,2 до 3,5 млн. осіб. За останні три роки обсяги надходжень від туристичної діяльності до бюджетів усіх рівнів збільшилися майже втричі – від близько 11 млн. грн. до понад 30 млн. грн. [2, с. 3].

Ухвалена в грудні 2018 р. «Програма розвитку туризму та курортів у Херсонській області на 2019–2021 роки», проголошуючи туристичну галузь стратегічним вектором розвитку області, підкреслює наявність необхідних передумов для інтенсивного розвитку внутрішнього і в'їзного туризму – зручне географічне положення, різноманітні туристичні атракції, розвинена мережа транспортного сполучення, достатні людські ресурси тощо [2, с. 2].

Програма передбачає активізацію зусиль організаторів туристичної діяльності у напрямі створення конкурентоспроможного туристичного продукту, здатного повноцінно репрезентувати туристично-рекреаційний потенціал регіону.

У сучасному територіальному маркетингу туристична територія (дестинація) розглядається як інтегрований комплексний продукт, що реалізується на ринку туристичних послуг. До його складу входять такі компоненти: 1. Атракції (природні й культурні об'єкти, спеціальні події), 2. Інфраструктура (засоби розміщення та харчування, заклади побутового обслуговування тощо), 3. Види діяльності, якими може зайнятися турист у дестинації, 4. Допоміжні послуги (банки, телекомунікації, охорона здоров'я тощо), 5. Система забезпечення доступу (транспортна, візова, економічна, інформаційна тощо), 6. Доступні туристичні пакети (оформлений і доведений до потенційних споживачів комплекс пропозицій дестинації) [3, с. 37]. Від наявності якісного продукту території і його позитивного сприйняття туристами залежить ступінь туристського інтересу до регіону.

Отже, перспективи зростання туристичної привабливості Херсонської області безпосередньо пов'язані з формуванням високоякісного територіального туристичного продукту, його позиціонування та просування з використанням сучасних маркетингових інструментів та технологій.

Важливим елементом конкурентоспроможності туристичного регіону як продукту можна вважати ефективність використання наявних ресурсів. Херсонщина – український регіон із численними та різноманітними рекреаційними ресурсами. Але пріоритетного значення набуло туристичне освоєння передусім природно-рекреаційних ресурсів – ландшафтних, кліматичних, водних, бальнеологічних та ін.

Як засвідчують дослідження, найбільш інтенсивний розвиток туристичної діяльності відбувається в районах

Херсонської області, розташованих уздовж берегів Чорного та Азовського морів, значно менший – у прирічкових районах (уздовж русла Дніпра), і практично відсутній він у внутрішньоматерикових районах [4, с. 84-85]. Не важко помітити, що подібний розподіл багато в чому визначається потенціалом рекреаційних ресурсів природного походження. У сформованій структурі територіально-рекреаційного комплексу області традиційно домінують лікувально-оздоровчий (курортний) та пляжно-купальний відпочинок.

На формування споживчих настроїв туристів помітний вплив справляє традиційне позиціонування Херсонської області як привабливого курортного регіону. Значення культурно-історичних рекреаційних ресурсів у значній мірі не враховується, їх використання в туризмі знаходиться на вкрай низькому рівні. Наслідком стають суттєві територіальні диспропорції у розподілі туристичних потоків, надмірне туристичне навантаження на приморські курортні території, гальмування розвитку інших видів туризму та рекреації.

Результати останнього соціологічного дослідження, проведеного влітку 2018 р. в курортних населених пунктах Херсонщини, переконливо довели, що у середовищі туристів існує значний нереалізований запит на культурно-пізнавальний туризм. Чимало туристів виявляють бажання дізнатися значно більше про історію, культуру, традиції регіону, ніж їм пропонує традиційний відпочинок у курортній місцевості [5].

Активне залучення об'єктів матеріальної і нематеріальної культурної спадщини – пам'яток археології, історії, архітектури, монументального мистецтва, меморіальних місць, залишків традиційної культури та ін. – до ресурсної бази туризму і рекреації є невідкладною потребою для забезпечення збалансованого розвитку туристично-рекреаційного комплексу Херсонщини.

У Херсонській області на державному обліку перебувають понад п'ять тисяч історико-культурних пам'яток, які відображають результати людської діяльності на цій території від найдавніших часів до початку ХХІ ст. За рейтинговою оцінкою насиченості об'єктами культурної спадщини Херсонщина належить до великої групи із 16 регіонів України із показником «нижче за середній» [6, с. 124-126]. Утім, за рівнем ефективності реалізації наявного історико-культурного потенціалу знаходиться поряд із Житомирською, Кіровоградською, Київською, Миколаївською, Луганською областями у числі явних аутсайдерів [6, с. 133].

Зрозуміло, що далеко не всі об'єкти культурної спадщини можуть однаково інтенсивно використовуватися в туристичній діяльності. Їх значення для туризму визначатиметься їх ціннісним рангом, атрактивністю, доступністю та іншими факторами. Велику роль матиме ступінь їх присутності в медійному просторі, «впізнаваність» туристами.

Серед об'єктів культурної спадщини на Херсонщині, які спроможні стати основою для розробки високоякісного туристичного продукту, є пам'ятки українського козацтва. Козацька спадщина має всі підстави розглядатися як брендова для регіону. Її значущість для туристичного розвитку Херсонщини, на нашу думку, не менша, ніж скіфської тематики, використаної при розробці офіційного туристичного бренду області – «Скіфського сонця» [7].

Історія Херсонщини нерозривно пов'язана з історією українського козацтва від початку його формування. Територія краю в ХVІ–ХVІІІ ст. була об'єктом інтенсивної господарської діяльності запорожців, місцем їх військово-політичної активності. Саме тут після руйнування Чортомилицької Січі запорожці створили дві нові Січі – Кам'янську (1709–1711, 1730–1734) та Олешківську (1711–1728). У добу Нової Січі (1734–1775) частина сучасної

Херсонщини була включена до складу земель Війська Запорозького в межах Інгульської (Перевізької) та Прогноївської паланок. На берегах Дніпра, його рукавів і проток, заплавних островах дельти виникли численні козацькі хутори-зимівники. Деякі з них згодом дали початок сучасним населеним пунктам Херсонщини. Чималий внесок козаки зробили у реалізацію військово-політичних планів російської влади на Півдні України, взявши активну участь у російсько-турецьких війнах. Згадки про козацькі часи міцно закарбувалися в місцевій усній традиції.

Нині козацька спадщина на Херсонщині представлена численними об'єктами матеріальної і нематеріальної культури, які зберігають історичну пам'ять про козацтво. Вони є потенційними або вже актуалізованими туристичними об'єктами, які мають бути включеними до складу територіального туристичного продукту.

Серед об'єктів, що перебувають на державному обліку, три мають статус пам'яток культурної спадщини національного значення – «Кам'янська Січ, кладовище запорізьких козаків і могила кошового отамана Костя Гордієнка» (с. Республіканець), «Місце фортеці Тягин» (с. Тягинка) в Бериславському районі, «Олешківська Січ» (м. Олешки) у Олешківському районі. Інші пам'ятки мають місцеве значення. Це пам'ятники та пам'ятні знаки, встановлені на честь козацьких ватажків або визначних подій в історії козацтва. Серед них – три пам'ятники Богдану Хмельницькому (Херсон, Тягинка) і пам'ятна дошка на честь його перебування в м. Бериславі, пам'ятний знак на честь 500-річчя першої згадки про козацтво (1992) в с. Тягинці, пам'ятний знак на місці Прогноївської паланки (1993) в с. Геройському, пам'ятний знак на місці формування козацьких загонів у 1783–1787 рр. (1996) у м. Бериславі, пам'ятний камінь на честь взяття козаками фортеці Іслам-Кермен (пам'ятник гетьману Богдану Ружинському) (1992)

у м. Каховка [8, с. 27-28]. У Бериславі зберігся дерев'яний козацький храм, пам'ятка архітектури першої половини XVIII ст. – Свято-Введенська (колишня Воскресенська) церква, перевезена в 1784 р. козаками по Дніпру на плотах з фортеці Переволочної.

Окрім цих пам'яток велике значення для історико-культурного туризму мають різні «місця пам'яті» про козацтво, зафіксовані в писемній та усній традиції. Це місця козацьких битв, кладовищ із козацькими похованнями, переправ у пониззі Дніпра, численні географічні об'єкти, що фіксують у назвах пам'ять про козацтво (населені пункти, річки, протоки, джерела, балки, урочища, острови тощо).

Численні предмети матеріальної культури козаків, акумульовані у фондах музейних установ, відкривають перспективи для більш активного залучення музеїв до сфери культурно-пізнавального туризму. Потребою часу є побудова сучасних музейних експозицій, які б відображали усе багатство козацької спадщини краю.

Нині козацька спадщина регіону ще не стала об'єктом вираженого туристського інтересу. Пам'ятки історії козацтва включені до складу екскурсійних маршрутів, які пропонуються окремими туристичними фірмами і громадськими об'єднаннями. Спорадично на вказаних об'єктах проводяться екскурсії (переважно на замовлення), відбуваються культурні заходи, що привертають увагу нечисленних туристів (різні свята, урочистості, фестивалі). Утім масовий споживач до них ще не залучений.

Головною причиною гальмування розвитку історико-культурного туризму є дефіцит пропозиції якісного турпродукту, який би повноцінно репрезентував потенціал культурної спадщини. Більшість пам'яток історії українського козацтва під дією природних й антропогенних факторів втратили свої атрактивні властивості. Наявна ресурсна база історико-культурного туризму, в тому числі козаць-

кими місцями, для перетворення на конкурентоспроможний продукт потребує поєднання з відповідними розважальними програмами, різними дозвіллевими практиками, розвинутою туристичною інфраструктурою і сервісним забезпеченням. Цей продукт має бути підкріплений використанням ефективних інструментів просування на ринку туристичних послуг (PR-технології, реклама, територіальний брендинг тощо). Для цього необхідно скоординувати зусилля різних учасників туристичного процесу.

На сьогодні вже напрацьована низка перспективних проектів туристичного освоєння козацької спадщини Херсонщини. Серед них, зокрема, є створення культурно-розважального комплексу «Остання Січ України» з центром історико-патріотичної реконструкції «Козацькі плавні» на острові Козацькому (поблизу м. Нова Каховка), побудова культурно-розважального комплексу «Олешківська Січ» з музеєм «живої історії» на березі річки Конка (м. Олешки), створення археологічного парку (скансену) на території філії Національного заповідника «Хортиця» – «Кам'янська Січ». Їх втілення в життя сприятиме підвищенню атрактивності туристичних об'єктів, пов'язаних із козацькою спадщиною регіону.

Таким чином, активізація історико-культурного туризму дозволить більш ефективно реалізувати туристично-рекреаційний потенціал регіону, сприятиме диверсифікації туристично-рекреаційної діяльності, залученню до туристичної сфери досі маловідвідуваних туристами територій. Існуючий запит на культурно-дозвіллеві практики має бути конвертований у конкурентоспроможний туристичний продукт, здатний задовольнити потреби відвідувачів. За певних умов він може стати своєрідною візитною карткою регіону, перетворитися на фірмовий продукт. Але це потребує розробки та впровадження ефективної управлінської стратегії, спрямованої на залучення культурної спадщини регіону до

сфери туризму, відповідної координації зусиль органів влади, бізнесу, громадськості.

Джерела та література

1. План перспективного розвитку Херсонської області на 2019–2021 роки. URL: <http://khoda.gov.ua/image/catalog/files/12.02.2019%20%E2%84%9696%281%29.pdf> (дата звернення: 06.03.2019)
2. Обласна програма «Розвиток туризму та курортів у Херсонській області» на 2019–2021 роки URL: <http://khor.gov.ua/regionalni-tsilovi-programy/> (дата звернення: 06.03.2019)
3. Кирьянова Л. Г. Маркетинг дестинации как современный подход к управлению туристским регионом // Известия Томского политехнического университета. Серия «Экономика». – Томск, 2010. – Т. 316. – № 6. – С. 35–40.
4. Василевська Я. В. Туризм як один із факторів розвитку Херсонської області // Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія «Геологія. Географія». – Дніпропетровськ, 2008. – Т. 16. – № 3/2. – С. 80–86.
5. Поточний стан туризму у Скадовську та Лазурному. Презентація результатів дослідження. URL: <https://ukrinform.fr/rubric-presshall/2650963-potocnij-stan-turizmu-u-skadovsku-ta-lazurnomu-prezentacia-rezultativ-doslidzenna.html> (дата звернення: 06.03.2019)
6. Поливач К. А. Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України. – К.: Інститут географії НАН України, 2012. – 208 с.
7. Система візуальної ідентифікації Херсона та Херсонської області «Скіфське Сонце». URL: <https://brand.ks.ua/sun/> (дата звернення: 06.03.2019)
8. Пам'ятки козацтва на Херсонщині / Херсонська обласна інспекція по охороні пам'яток історії та культури. – Херсон, 2016. – 30 с.

Прикордонний туризм і туристичні можливості історико-культурної спадщини населених пунктів українського прикордоння

Історико-культурні ресурси українського прикордоння відіграють важливу роль у формуванні туристичного попиту та створенні привабливого туристичного іміджу регіону чи держави [1].

Для двостороннього співробітництва в туристичній сфері сусідніх країн особливої важливості набуває забезпечення конкурентоспроможності співробітництва в прикордонних регіонах у формі транскордонного туризму як виду міжнародного туризму, відмінного за мотивацією, тривалістю та локалізацією здійснення. Бар'єри здійснення подорожей в межах прикордонних регіонів сусідніх країн є меншими, ніж на подорожі до інших країн через меншу економічну (витрати часу та коштів) і культурну (історична та культурна подібність) дистанцію, відносно зручне транспортне сполучення, а також недостатньо виражений фактор сезонності [2].

Одним із чинників формування прикордонного туризму є історико-культурні ресурси. Саме ця група туристичних ресурсів має такі специфічні особливості, як екскурсійне значення, незалежність від кліматичних умов, атрактивність, мальовничість, і становить пізнавальний інтерес [3].

Особливого значення для розвитку прикордонного туризму набувають історико-культурні передумови. Адже суміжні регіони пов'язані специфічним історичним минулим. Протягом багатьох століть тут проживали різні етнічні групи, створюючи певне мультикультурне середовище, яке залишило численні пам'ятки історико-культурної спадщини. Суміжність районів засвідчує про деякі спільні істо-

ричні події. Пам'ятки архітектури, свідчать про всю різноманітність історико-культурних умов минулого, що особливо приваблива для сучасного туристичного напрямку [4].

Історико-культурний потенціал країни, матеріальні та духовні пам'ятки народу мають велике значення для формування світогляду, а також для задоволення матеріальних і рекреаційно-туристичних потреб туристів. У розвинених країнах навчилися активно використовувати туристичні ресурси для отримання прибутку. Деякі країни отримують значну частину доходів до бюджету країни від просування та вмілої реалізації історико-культурного потенціалу. Звичайно, в першу чергу, цьому сприяє наявність пам'яток, їхня висока художня цінність та дбайливе зберігання протягом тривалого часу [5].

Наочним прикладом розробки прикордонного співробітництва є Програма транскордонного співробітництва Польща–Білорусь–Україна 2007–2013, яка об'єднала наступні проекти туристичного спрямування: «Любашів–Яворів: два потенціали, спільний шанс»; «Гео-Карпати – створення польсько-українського туристичного маршруту»; «Партнерська побудова спільного туристичного простору на основі нових центрів туризму та рекреації молоді»; «Підземне місто: розвиток та популяризація туризму шляхом створення транскордонного туристичного маршруту підземними шляхами Львова, Жешува та Любліна»; «Стимулювання розвитку туризму в Карпатському регіоні шляхом вдосконалення системи туристичних послуг та безпеки»; «Тут тільки один король! Маршрут Яна III Собеського як транснаціональний туристичний продукт»; «Полянчик і Східниця – використаємо разом наші туристичні та культурні потенціали для покращення конкурентоспроможності Карпатського краю»; «Ярослав–Ужгород: спільна ініціатива щодо поліпшення туристичної привабливості історичних міст-партнерів»; «Польсько-українське співробітництво для

розвитку туризму в районі кордону»; «Розвиток співробітництва в галузі санаторно-курортного туризму на польсько-українському прикордонні»; «Розвиток транскордонного туризму в партнерстві»; «Розвиток міст-курортів Хоринець-Здруй та Моршин – шанс для активізації польсько-українського кордону»; «Модернізація зоологічних садів в Замості та Луцьку та розвиток концепції створення зони відпочинку в місті Жешув в цілях розвитку якісного природнього транскордонного туризму»; «Створення інформаційного комплексу у сфері транскордонного екологічного туризму в Єврореґіоні «Буг»»; «Скарби прикордоння – зберігаючи культурну спадщину»; «Транскордонні центри діалогу культур в Лосице і Вороцевичах».

Прикордонні райони західних регіонів України належать до найбагатших на пам'ятки історії та культури територій країни. У західних регіонах збереглася багата духовна культура – етнічні звичаї і обряди, народні промисли (ліжникарство, лозоплетіння, різьба по дереву, ткацтво, плетіння з соломи, традиційне вівчарство, автентична кухня та ін.).

Позитивна динаміка зростання кількості іноземних і внутрішніх туристів на західних прикордонних територіях України забезпечується: наявністю значної кількості історико-архітектурних та культурних об'єктів, у тому числі включених до світової спадщини ЮНЕСКО (лише на території Львівської області зосереджено 25% всієї історико-архітектурної спадщини України – близько 4000 пам'яток); збереженням та підтримкою традицій та культурної самобутності (у віддалених районах Західної України проводиться значна кількість традиційних фестивалів та ярмарків); розмаїттям природних ресурсів, які забезпечують розвиток туризму у всі пори року (гірськолижний туризм взимку у Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській областях; відпочинок на озерах влітку у Волинській області; лікувально-оздоровчий відпочинок цілий рік); прикордон-

ним розміщенням, що сприяє збільшенню туристів, у тому числі іноземних громадян; відносно розвиненою матеріально-технічною базою.

Програма транскордонного співробітництва Польща–Білорусь–Україна 2014–2020 – це документ, що визначає найважливіші питання реалізації Програми, її зміст, цілі та функціонування. Цей документ окреслює сфери інтересів, у рамках яких продовжують реалізовуватися спільні проекти та які представлено чотирма Тематичними цілями та відповідними пріоритетами [6].

Зокрема, одна з тематичних цілей спрямована на збереження і розвиток культурної та історичної спадщини країн прикордонного регіону, зміцнення культурних зв'язків і співпраці, покращення іміджу та привабливості регіону, а також збільшення життєздатності місцевих громад. Наявність упорядкованих об'єктів культурної та природної спадщини є необхідною передумовою для розвитку транскордонного туризму [7].

Загалом збереження культурно-історичної спадщини транскордонного регіону передбачає скоординовану діяльність з питань складання реєстру культурних, історичних та архітектурних пам'яток; виведення з аварійного стану історичних і культурних пам'яток регіону; розробки транскордонних проектів з метою спільного відновлення культурної та історичної спадщини прикордонних регіонів із залученням реставраторів та архітекторів провідних країн світу; підготовка кадрів для музеїв, галерей та інших культурних об'єктів, які потребують ефективного фінансового та організаційного менеджменту [8].

Джерела та література

1. Кузик С., Литвин Д. Історико-культурні ресурси українсько-польського прикордоння та особливості їх використання для

туристичних цілей // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – № 21. – С. 475–482.

2. Мігущенко Ю. В. Пріоритети конкурентоспроможності українсько-польського співробітництва в туристичній сфері. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини. – Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль, 2010. – С. 5.

3. Мальська М., Біла Т. Історико-культурні ресурси як чинник розвитку приміського туризму м. Львова // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2013. – Вип. 43. Ч. 1. – С. 52.

4. Крет М. Природні та історико-культурні передумови розвитку туризму на українсько-польському пограниччі // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – 2014. – Вип. 45. – С. 303.

5. Антоненко І. Я., Котюх Ю. М. Історико-культурна спадщина Чернігівської області: стан та перспективи розвитку // Ефективна економіка. – 2017. – № 11. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5854>

6. Режим доступу: <https://www.pbu2020.eu/ua/pages/251>

7. Режим доступу: <https://www.pbu2020.eu/ua/pages/253>

8. Мальська М., Біланюк О. Пріоритети розвитку туризму у польсько-українських відносинах // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – Вип. 29. Ч. 2. – С. 140.

Катерина Комарова (м. Київ)

Чорнобильська зона: проблеми туристичного відвідування та ознайомлення

З кожним роком все більший інтерес фіксується у населення всього світу до Чорнобильської зони відчуження. Хоча ця територія не є місцем для туристичного маршруту, але відкрита для відвідування з пізнавальною метою для

всіх охочих. За три роки кількість відвідувачів зони відчуження навколо Чорнобильської АЕС зросла майже в десять разів – з 8 тисяч осіб в 2015-му до 70 тисяч осіб у 2018-му [1].

Внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС територія півночі України була забруднена радіонуклідами площею близько 2,6 тис. квадратних кілометрів, це призвело до евакуації населення у 1986 р. На сьогоднішній час це територія є зоною безумовного відчуження. До зони відчуження належать землі Чорнобильського (нині не існує), Іванківського і Поліського районів Київської області, а також Овруцького та Народицького районів Житомирської області. Землі зони відчуження віднесено до категорії радіаційно-небезпечних, їх виведено з господарського обігу й відмежовано від сусідніх територій.

Зараз зона відчуження поділена на дві частини:

1. Десятикілометрова зона – зона спеціального промислового використання (майже вся десятикілометрова зона навколо ЧАЕС, де розвивається інфраструктура поводження з радіоактивними відходами, а також сонячна енергетика. Адже на території зони відчуження залишилась потужна інфраструктура (зокрема, високовольтні електромережі), яка нині не використовується. Слід наголосити, що ця територія забруднена елементами плутонію, період напіврозпаду яких становить 24 тисячі років, і не буде придатною для проживання людей упродовж тисячоліть);

2. Тридцятикілометрова зона – Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник, який займає 2/3 території зони відчуження (Іванківський і Поліський райони Київської області в межах зон відчуження і безумовного (обов'язкового) відселення) та є однією із найбільших природоохоронних територій України. Діяльність заповідника сконцентрована на науковому моніторингу та міжнародній співпраці, оскільки станом на сьогодні дуже

відчутний інтерес науковців до цієї території, адже зона відчуження – це унікальний полігон не лише для радіо-екологів, але і для спостереження за розвитком флори і фауни. Тому заповідник, окрім головної бар'єрної функції – захист від поширення радіоактивного забруднення на «чисті території», має також стати центром для проведення наукових досліджень [2].

Як зазначалося вище, вживання слова «туризм» для означення перебування сторонніх осіб на території зони відчуження є некоректним. Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» надання на зазначеній території туристичних послуг не передбачено, а в'їзд до зони відчуження та перебування на її території обмежені. Тому можливо здійснювати тільки візити з пізнавальною метою, а перебування в зоні – не більше 5 діб за одне відвідування [3].

Організацію прийому іноземних та вітчизняних делегацій у зоні відчуження здійснює ДП «ЦОТІЗ». Відвідування зони відчуження дозволяється лише за умови дотримання правил радіаційної безпеки, з якими кожную групу відвідувачів ознайомлюють при в'їзді та територію зони безумовного відчуження. Переміщення по зоні відбувається разом з працівником зони – супроводжуючої особи. Виконання рекомендацій особи, що супроводжує відвідувачів у поїздах є беззаперечним. Також супроводжуючий слідкує, щоб не було відхилень від встановленого маршруту при пересуванні.

Місто Прип'ять є найпопулярнішим серед відвідувачів. Життя тут зупинилося, а природа з кожним роком забирає у свої володіння все більше. Відвідувачів приваблює своєрідна екзотика – багатоповерховий будинок з гербом СРСР, кінотеатр «Прометей», Будинок культури «Енергетик» і готель «Полісся», а також знамените колесо огляду. У той

же час будівлі в Прип'яті понад тридцять років не ремонтувалися, вони дійсно перебувають у аварійному стані, тому відвідувати їх категорично заборонено.

Окрім міста Прип'яті є й інші цікаві локації: об'їзд навколо станції – побачити своїми очима осередок трагедії та відчутти велич саркофагу, військовий об'єкт Чорнобиль-2 та Загоризонтна радіолокаційна станція «Дуга», місто Чорнобиль, яке стало місцем для перебування працівників зони, але дух радянського міста так і лишився неторкнутим.

Велика частина відвідувачів захоплена комп'ютерною грою «Сталкер», інші ж бажають дізнатися правдиву інформацію та глибше пізнати життя зони. У кожного свій інтерес, який веде до контрольно-пропускного пункту «Дитятки». Більшість відвідувачів повертаються до зони через деякий час – інтерес не втрачають після першого відвідування, а навпаки спостерігають зміни та з кожним приїздом щось нове.

Досвід організації відвідування зони відчуження протягом останніх трьох років показує тенденцію до збільшення кількості візитів. При цьому, відвідування іноземцями в рази переважає кількість українських візитерів.

Джерела та література

1. Відвідувачів в зоні відчуження стало більше в десять разів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2690307-vidviduvaciv-zoni-vidcuzenna-za-tri-roki-stalobilse-v-10-raziv-semerak.html>
2. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zapovidnyk.org.ua/>
3. Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи. Закон України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791%D0%B0-12>

Київ як історико-культурний центр на межі тисячоліть: туристичний потенціал

Історико-культурні туристичні ресурси – це сукупність створених у процесі історичного розвитку певної території пам'ятників матеріальної і духовної культури, які є об'єктами туристського інтересу. До групи історико-культурних рекреаційних ресурсів належать пам'ятки історії, історичні архітектурні пам'ятки, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди культури, спорту тощо [3, с. 329].

В Україні під охороною держави перебувають понад 70 тисяч пам'яток історії та культури, серед яких понад 12 тисяч особливо цінних у туристичному плані, і вони є зразками монументальних витворів мистецтва, починаючи від III століття до н.е.

Наразі Київ є другим містом України (після Львова) за кількістю пам'яток архітектури (понад 1500), це – головний історико-культурний центр не лише нашої держави, а й усієї Європи. В першу чергу, це зумовлено історією самого Києва, яка сягає корінням у глибину тисячоліть і широкого розмаху починає набувати вже за періоду Русі [3, с. 330].

З проголошенням незалежності України 24 серпня 1991 року варто говорити про важливість та можливість розвитку туристичної галузі як однієї із джерел прибутку державного бюджету. Окрім того, туристична галузь дозволяє зацікавити іноземців не лише з ціллю популяризації країни на міжнародній арені, але й залучити додаткових інвесторів в економічний сектор держави.

Відповідно до Глави 16 Розділу V Угоди про асоціацію між Україною та ЄС співпраця у галузі туризму здійснюється з метою зміцнення розвитку конкурентоспроможної туристичної галузі як генератора економічного зрос-

тання і стимулювання економіки, зайнятості та валютних надходжень [5]. Додатково, у 2017 році Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням схвалив Стратегію розвитку туризму та курортів до 2026 року [4], де зазначено, що єдиний шлях розв'язання системних проблем у сфері туризму та курортів – це стратегічно орієнтована державна політика, основним завданням якої є визначення туризму одним з основних пріоритетів держави, впровадження економіко-правових механізмів успішного ведення туристичного бізнесу, інвестиційних механізмів розвитку туристичної інфраструктури, інформаційно-маркетингових заходів з формування туристичного іміджу України.

Таким чином, в контексті цих процесів ще більш доречними є твердження про зростання ролі Києва як історико-культурного центру. Значну роль у цьому виконує той фактор, що Києву випала змога стати колискою однієї із світових цивілізацій – слов'янсько-православної.

Столиця є багатою на культові споруди. В першу чергу, це Києво-Печерська лавра, Михайлівський Золотоверхий монастир та Національний заповідник «Софія Київська» й ряд інших. Всі ці пам'ятки мають довгу та багату історію і завжди цікавлять гостей міста. Їх територія не обмежується лише культовими спорудами, а включає в себе ще музеї, печери, дзвіниці тощо й дає змогу привернути увагу самого вибагливого туриста [1, с. 269-312].

Зростання кількості мусульман в Україні, та й у Києві в цілому, свого часу поставило питання існування мечеті. Перший молитовний будинок було відкрито ще 3 жовтня 1897 року. Однак повноцінна мечеть не була збудована аж до часів незалежності України. 5 лютого 1996 року Київська Держадміністрація прийняла рішення про виділення Духовному Управлінню мусульман України земельні ділянки під будівництво та обслуговування меморіально-молитовного будинку і вже у 2000 році храм Ар-Рахма (Милосердя)

відкрив свої двері для парафіян. Біля мечеті розміщено історичне Щекавицьке кладовище, що має мусульманську частину, а отже, це підсилює її роль як історичної пам'ятки [1, с. 144].

Окремо варто відзначити середмістя Києва як туристичний центр. В першу чергу, це головна вулиця столиці – Хрещатик. У часи незалежної України Хрещатик став обов'язковим місцем програми відвідування міста гостями та мешканцями столиці. У суботу, неділю та в дні державних свят рух транспорту вулицею перекривають. Тут постійно влаштовують відкриті концерти, а 24 серпня щороку відбуваються військові паради.

Відлік історії Хрещатика як міської вулиці чимало дослідників починає від 1797 року, а вже згодом це буде артерія, що з'єднуватиме головні частини міста. Історично на ній будуть розмішуватися Київська біржа, готель «Національ» та перший хмарочос на українських землях, так званий хмарочос Гінзбурга. Однак, під час Другої світової війни Хрещатик вщент зруйновано, і його відбудова вже буде здійснена в дусі радянського монументального класицизму [1, с. 167-181].

Окремо варто відзначити політичну складову в контексті туризму. Хрещатик разом із Майданом Незалежності багато разів був центром акцій протесту. Так, взимку 2000–2001 років на Майдані відбувалися акції протесту «Україна без Кучми». У 2004 році Хрещатик та Майдан Незалежності став центром Помаранчевої революції. Надзвичайно драматичними були акції протесту у листопаді 2013 – лютому 2014 років, що дістали назву «Революції Гідності», в ході якої Хрещатик було перекрито барикадами, на вулиці встановлювали намети, польові кухні. Також Хрещатик став одним із місць зіткнень між протестувальниками і бійцями силових структур, унаслідок яких загинуло більше сотні осіб і кількост було поранено. Ці місця набувають сак-

рального значення та привертають увагу гостей столиці України.

Важливим серед туристичних об'єктів є Андріївський узвіз та ряд його архітектурних пам'яток. Основна забудова вулиці виконана в 90-х роках XIX – на початку XX століття. Нині, відтворений у стародавньому вигляді, узвіз – це місце виставки-продажу живопису і виробів народної творчості просто неба. Андріївський узвіз називають київським Мон-мартром. Тут завжди можна побачити художників, що демонструють свої роботи, зразки прикладного мистецтва – прикраси, посуд із скла і кераміки, фігурки з дерева, іграшки, медалі, монети тощо.

Незважаючи на час, на узвозі панує атмосфера міста кінця XIX – початку XX століття. Вулиця відома тим, що в будинку № 13 жив письменник Михайло Булгаков, нині в цьому будинку діє присвячений йому літературно-меморіальний музей. На Андріївському узвозі також працює унікальний Музей однієї вулиці. У ньому показано історію Андріївського узвозу у картинах, фотографіях та інших речах від давнини до наших часів [6, с. 45].

З метою зацікавлення туристів місцева влада пробувала осучаснити класичний вигляд узвозу та в 2017 році ініціювала відкриття нової будівлі «Театру на Подолі», означивши його як «храм мистецтва XXI століття», чим викликала величезні дискусії серед громадськості.

Ще однією нетиповою будівлею для української архітектури, в стилі англійської готики, є «Замок Річарда – Левове серце» (1902–1904). Однак саме таке виконання будинку спільно з містичними легендами викликають величезний інтерес і притягують на Андріївській узвіз туристів. На жаль, за всі роки незалежності України замок так і не було дореставровано та відкрито для загального доступу [6, с. 95].

Події Другої світової війни знайшли своє відображення у багатьох культурно-пам'яткових місцях столиці. В першу

чергу, це монументальна скульптура «Батьківщини-матері» (1981) на території Національного музею історії України у Другій світовій війні. Інтерес дана скульптура викликає в першу чергу своїми розмірами (102 метри) та розміщенням на високому правому березі річки Дніпро. Додатковим стимулом для відвідування даної пам'ятки туристами є її оглядовий майданчик, розміщений на щиті фігури, адже це відкриває вид на надзвичайну панораму самого міста [6, с. 42]. Дискусії громадськості викликали спроби влади прибрати із пам'ятки архітектури радянську символіку в контексті прийнятих Верховною Радою України законів про декомунізацію, чим ще більше посилили інтерес до даного об'єкту.

Палацове будівництво завжди залишалося візитівкою багатьох країн світу. В Києві є Маріїнський палац, який зведено в 1750–1755 рр. за зразком палацу, що проектувався Б. Растреллі для Олексія Розумовського, фаворита та чоловіка імператриці Єлизавети Петрівни. Під час відвідування Києва 1744 року Єлизавета сама обрала для нього місце [1, с. 183-189].

У незалежній Україні в Маріїнському палаці проходять урочисті державні події – нагородження, прийоми, вручення вірчих грамот послами іноземних держав, саміти і зустрічі офіційних делегацій на найвищому рівні. На жаль, з 2007 року по 2018 рік тривала його реконструкція, таким чином перекривши доступ туристів до даної архітектурної пам'ятки. Наразі об'єкт введено в експлуатацію, і є всі підстави говорити про Маріїнський палац як місце паломництва туристів. Також цьому сприяє факт наявності поряд із палацом величезного одноіменного парку та оглядових майданчиків з видом не лише на лівий берег Києва, а й на історичну частину міста – Поділ.

На жаль, часто як екскурсоводами та туристами оминається увагою така історична місцевість Києва як «Латин-

ський квартал». Цікавою вона є як своєю історією походження, так і архітектурною забудовою, адже це обличчя історії міста середини ХІХ століття. Дана місцевість – це територія, зосереджена навколо головного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка [2, с. 75]. Район отримав свою назву за аналогією з латинським кварталом в Парижі, названим так на честь району, заселеного студентами Сорбони. Сьогодні в побуті киян назва «Латинський квартал», практично, не фігурує.

Історія Латинського кварталу в Києві безпосередньо пов'язана зі спорудженням і початком роботи Університету імені святого князя Володимира у другій половині ХІХ століття. Умовно, межі «Латинського кварталу» проходять по вулиці Саксаганського, вулиці Паньківській, вулиці Великій Васильківській, сучасному бульвару Тараса Шевченка та вулиці Терещенківській [1, с. 357-362].

Отже, Київ по праву посідає особливе місце серед культурних столиць світу і цьому сприяє його географічне положення між Заходом та Сходом. На жаль, мають місце ряд проблем, що гальмують дані процеси. Це, в першу чергу, недостатнє державне фінансування, яке має бути спрямоване на підтримку історико-культурного потенціалу столиці, реставраційні роботи та втілення сучасних технологій для більшої зацікавленості туриста. Величезним недоліком є хаотична забудова міста, яка руйнує не лише історичне обличчя Києва, але й його рекреаційні зони. Однак, у зв'язку із загальноєвропейським процесом та приведенням у відповідність українського законодавства до норм Європейського Союзу, є всі шанси на виведення Києва на гідний світовий рівень європейської культурної столиці.

Джерела та література

1. Гирич І. Київ: люди і будинки. – К.: Либідь, 2016. – 432 с.

2. Історія Київського університету: монографія / І. В. Верба, О. В. Вербовий та ін.; кер. авт. кол. В. Ф. Колесник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 895 с.
3. Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. Міжнародний туризм і сфера послуг: Підручник. – К.: Знання, 2008. – 661 с.
4. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р «Про схвалення Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2017-%D1%80>
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011
6. Удовік С. Київ. Фотокнига. Серія «Міста України». – К.: Ваклер, 2011. – 128 с.

Геннадій Черевичний (м. Київ)

Переimenування вулиць Києва в контексті формування сучасної української ідентичності

Сучасна Україна намагається вийти з постколоніального стану, позбутися тенет російського колоніалізму. Торуючи шлях реальної суверенізації, держава зіштовхнулася з таким явищем як постколоніальний синдром та його наслідком дихотомією ідентичності. Ми є свідками протистояння постколоніальної та власне української ідентичностей. Наочним прикладом цього є й, зокрема, ситуація з топонімічною трансформацією у місті Києві. Вже на першому етапі деколонізації, яким є процес декомунізації, регульований законом «Про засудження комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в

Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (вступив в силу у травні 2015 р.), спостерігається досить потужний супротив постанові її національного змісту, зокрема назв деяких вулиць, площ столиці держави.

Так, дотепер триває своєрідна «епопея» з перейменуванням проспекту Ватутіна на Шухевича. Ще в червні 2016 року на черговому засіданні Комісії з питань найменувань Київською міською державною адміністрацією було його підтримано та рекомендовано Київському міському голові внести до Київради відповідне подання [1]. Однак, у грудні того ж року відповідна постанова не набрала необхідної кількості голосів (61), що не дало змоги прийняти позитивне рішення з цього питання. Пізніше, вже у травні 2017 року у проект порядку денного сесії міськради було повторно внесено питання перейменування проспекту генерала Миколи Ватутіна на проспект Романа Шухевича, який підтримали дві фракції Київради: «Батьківщина» та «Свобода» [2]. І, нарешті, у червні (2017 р.) депутати Київської міської ради 87 голосами депутатів за необхідних 61 приймають рішення про це перейменування. Позитивному голосуванню сприяв і виступ на обговоренні Юрія-Богдана Шухевича – депутата Верховної Ради України, сина легендарного очільника УПА, із проханням підтримати проект рішення [3].

Напередодні сталася досить знакова подія – 46 нардепів подали до Конституційного суду подання про відповідність Основному закону (Конституційності) закону № 317-VII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Фактично це стало виявом відкритої протидії процесу декомунізації, а за великим рахунком російської деколонізації в нашій державі, використовуючи юридичну площину [4].

Що стосується безпосереднього процесу перейменування проспекту Ватутіна на проспект Шухевича, то і тут

були задіяні юридичні чинники, задля недопущення реалізації рішення Київради, яке було оскаржено в Окружному адміністративному суді Києва. Останній призупинив рішення, проголосоване депутатами Київської міської ради. Ще однією перешкодою в разі її успішної реалізації мала стати петиція щодо відміни перейменування проспекту Ватутіна на проспект Шухевича, яку відхилила постійна комісія Київської міської ради з питань культури, туризму та інформаційної політики на своєму засіданні в кінці липня 2017 року. Разом з тим у зв'язку з цією подією голова фракції «Свободи» у Київradі Ю. Сиротюк зазначив про необхідність перевірки антидержавної діяльності ініціаторів петиції та фальшування її результатів, а також притягнути їх до відповідальності за посібництво російським окупантам. Крім того, ним було запропоновано звернутися до родини Ватутіна стосовно передання його залишків, похованих у Маріїнському парку, або перепоховати їх на одному з цвинтарів України [5]. І натепер – у березні 2019 року Апеляційний суд прийняв рішення залишити в силі вердикт Окружного адміністративного суду Києва [6]. Отже, питання перейменування проспекту Ватутіна залишається не вирішеним остаточно.

Ще одна знакова ситуація в цій царині пов'язана зі спробою перейменування спочатку вулиці Л. Толстого на вулицю Є. Чикаленка – у 2017 році, а пізніше – у 2018 році – площі того ж таки Л. Толстого на площу Є. Чикаленка. Результати суспільних голосувань не дали позитивного результату, що наочно виявило гостроту проблеми дихотомії ідентичності та постколоніального синдрому в сучасному українському суспільстві, про наявність яких зазначав у своїй книзі «Постколоніальний синдром. Спостереження» ще у 2011 році Микола Рябчук [7]. Отже, противники російської деколонізації, зокрема і першої її частини – деколонізації, використовують різноманітні засоби творення їй

перешкод: юридичні (суди), демократичні процедури прийняття рішень (петиції, суспільні голосування) тощо. Суттєво сприяє їм у цьому і наявність значної частини серед сучасного українського суспільства носіїв російсько-радянської ідентичності, осіб, які вражені постколоніальних синдромом; недостатнє інформаційне супроводження процесу перейменування вулиць, проспектів, площ у м. Києві з боку державних інститутцій, громадських організацій – загалом громадянського суспільства. Виявлена реальність сьогодення надала інформацію для коригування гуманітарної державної політики і нагальну необхідність просвітницьких заходів у цій царині, бо ще Є. Чикаленко зазначав на початку ХХ ст.: «...тільки просвіта на своїй рідній мові будить народ від віковичного сну, визволить його з темноти та бідності на ясний світ до кращого життя» [8].

Джерела та література

1. Проспекты Московский и Ватутина рекомендуют переименовать в Бандеры и Шухевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/392320/prospekty_moskovskiyi_i_vatutina_recomenduyut_pereimenovat_v_bandery_i_shuhevicha
2. Киевсовет намерен повторно рассмотреть вопрос переименования проспекта Ватутина в проспект Шухевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/440172/kyievsovet_nameren_povtorno_rassmotret_vopros_pereimenovaniya_prospekta_vatutina_v_prospekt_shuhevicha
3. Депутаты Киевсовета переименовали проспект Ватутина в проспект Шухевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/442338/deputaty_kyievsoвета_pereimenovali_prospekt_vatutina_v_prospekt_shuhevicha
4. 46 нардепов подали в КС представление о конституционности закона о декоммунизации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/442073/46/_nardepov_podali_v_ks_predstavlenie_o_konstitutsionnosti_zakona_o_dekommunizatsii

5. Комиссия Киевсовета по культуре отклонила петицию об отмене переименования проспекта Ватутина в проспект Шухевича, – Сиротюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://censor.net.ua/news/449832/komissiya_kievsoвета_po_kulture_otklonila_petitsiyu_ob_otmene_pereimenovaniya_prospekta_vatutina_v_prospekt_shuhevicha

6. Апелляционный суд решил не переименовывать проспект Ватутина в честь Шухевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uazmi.net/news/post/daDe8oLhmeC314Q5CwL39G>

7. Микола Рябчук. Постколоніальний синдром. Спостереження. – К.: «К.І.С.», 2011. – 240 с.

8. Євген Чикаленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.korrespondent.net/users/print/121smile121/a79929>

Вікторія Кологривова (м. Київ)

Перспективи розвитку індустріального туризму в Запоріжжі

В сучасних умовах розвиток індустріального туризму набуває все більшої актуальності. Безперечно, для повноцінного знайомства з містом необхідно дослідити всі чинники та події, які так чи інакше вплинули на його розвиток.

На міжнародній туристичній виставці UITT «Україна – Подорожі та Туризм», яка відбулася в Києві у 2018 р., Запоріжжя було представлено як місто, в якому розвиваються сім туристичних напрямків [1]. Однак дедалі популярнішим в місті стає розвиток саме індустріального туризму.

Індустріальний туризм в Запоріжжі орієнтується на ефективне використання специфічної індустріальної спадщини міста, а також галузей промисловості, які становлять основу сучасної економіки.

Запоріжжя має ряд переваг, які дозволяють йому гідно конкурувати з іншими туристичними об'єктами як в межах України, так і в усьому світі. В першу чергу, звісно, йдеться про наявність в місті унікальної спадщини, яка дозволяє ознайомитися з історією індустріальних, архітектурних та інших здобутків соціалістичного періоду. Серед важливих переваг, які роблять місто конкурентоспроможним, також необхідно назвати вигідне транспортно-логістичне розташування Запоріжжя, його транспортну доступність і наявність потенційно брендових загальновідомих туристичних об'єктів – острова Хортиці та інших місць, пов'язаних із Запорозьким козацтвом, річки Дніпро, ДніпроГЕСу. Реалізація наявного потенціалу для розвитку індустріального туризму в майбутньому дозволить привернути увагу туристів з усього світу.

Головним недоліком Запоріжжя з огляду на туристичну конкурентоспроможність є відсутність сформованого іміджу міста як відкритого та привабливого для туристів. На жаль, при згадці про Запоріжжя, перше, що асоціюється з містом – це поганий стан довкілля. І це правда, адже робота відповідних структур щодо забезпечення екологічної безпеки території, діяльності промислових підприємств та інших суб'єктів господарювання є недостатньою [2, с. 34].

Для забезпечення реалізації потенціалу індустріального туризму в Запоріжжі необхідно створити комплексну пропозицію організованого туристичного маршруту з урахуванням вимог безпеки. Також необхідно забезпечити високий рівень сервісу. Організація необхідних маркетингових заходів, залучення до популяризації індустріального туризму в Запоріжжі ЗМІ та інтернет-ресурсів сприятимуть його становленню та розвитку.

Історія промисловості Запоріжжя бере свій початок ще у 1873 р., коли завдяки проведенню залізниці місто перетворилося на важливий транспортний вузол. В 1902 р. було

прокладено ще одну залізницю, яка з'єднала Запоріжжя з Криворізьким та Донецьким басейнами.

Після приходу до влади більшовиків і початку реалізації програми індустріалізації Запоріжжя перетворюється у промисловий центр державного значення. Бурхливий розвиток промисловості припадає на 30-ті рр. XX століття – вже в 1932 р. відкривається перша в Радянському Союзі і найбільша на той час в Європі гідроелектростанція – ДніпроГЕС. Будуються завод листових сталей («Запоріжсталь»), коксохімічний, алюмінієвий заводи, заводи феросплавів та інструментальних сталей («Дніпроспецсталь») [2, с. 10].

Деякі роки тому головним об'єктом індустріального туризму в Запоріжжі залишалася ДніпроГЕС. Усіх бажаючих і сьогодні запрошують відвідати музей, де можна розглянути макет гідроелектростанції, ознайомитися із кресленнями та документами, які висвітлюють історію її проектування та будівництва. Професійні екскурсоводи докладно розповідають про принципи роботи і пристрої агрегатів ДніпроГЕСу. Однак справжньою родзинкою туристичної програми є можливість на власні очі побачити діючі турбіни, розташовані в машинній залі.

Внутрішня територія ДніпроГЕСу також заслуговує на увагу. Екскурсія надає відвідувачам можливість насолодитися видом греблі з незвичного ракурсу, побачити пам'ятник солдатові, який врятував гідроелектростанцію під час Другої світової війни, а також здійснити прогулянку парком. Захоплюючий вид на дніпровські скелі та острів Хортицю також відкривається з внутрішньої території гідроелектростанції. Незабутні емоції та враження туристи отримують від пішої прогулянки греблею. Від транспортного руху греблею, через що розгойдується дорожнє полотно, і процесу шлюзування захоплює подих [3].

Важливим поштовхом для розвитку індустріального туризму в Запоріжжі став проект Туристичного інформа-

ційного центру, мета якого полягала в організації екскурсії на комбінат «Запоріжсталь». Подібний туристичний продукт – ексклюзивний та унікальний, тому на нього існує високий попит як серед громадян України, так і серед іноземців. Працівники Туристичного інформаційного центру доклали чимало зусиль для того, щоб відшліфувати цей продукт, максимально наблизити його якості до бездоганної.

Основна проблема в організації подібної екскурсії полягає в тому, що не кожне підприємство готове бути відкритим для відвідувачів. Світові компанії та більшість підприємств засуджують таку політику. Вони вважають, що кожен бажаючий має право ознайомитися із процесом виробництва. В Запоріжжі, на жаль, єдиним відкритим для туристів підприємством залишається «Запоріжсталь» [4].

Керівництво комбінату поділяє принципи відкритості і гостинності. В той же час воно наголошує на тому, що головною умовою проведення подібної екскурсії має бути дотримання техніки безпеки. Саме тому було встановлено обмеження за віком бажаючих відвідати підприємство – від п'ятнадцяти років. Кількість учасників однієї туристичної групи не може перевищувати дванадцять осіб – це рішення також було прийняте з міркувань безпеки.

Виробництво на комбінаті – це цілодобовий процес, який не можна зупиняти навіть на секунду. Звичайно, на території розташовані виведені з експлуатації цехи, але проводити екскурсії в них було б недалекоглядним рішенням, адже завдання індустріального туризму полягає в тому, щоб ознайомити відвідувачів з усіма деталями та нюансами самого процесу виробництва. В приміщеннях закритих цехів планується відкрити музеї.

Тривалість туру становить три години і протягом цього часу відбувається повне занурення в атмосферу виробництва. На початку екскурсії учасники обов'язково мають

вдягнути спеціальну уніформу – робу. Під час складання плану екскурсії постала ще одна проблема – інформативності і достовірності, адже для їхнього забезпечення необхідне досконале знання технологій виробництва. В результаті екскурсводами вирішили зробити найбільш досвідчених працівників підприємства.

16 листопада 2017 р. на 1-му Запорізькому туристичному форумі – 2017 було презентовано туристичний портал міста Запоріжжя. Індустріальний туризм в реаліях виробництва комбінат «Запоріжсталь» почав розвивати з 2012 р. – точки відліку активної модернізації і реконструкції підприємства. Щорічно більше 2500 осіб відвідує «Запоріжсталь» з ознайомчо-пізнавальною метою. Станом на 2017 рік кількість «індустріальних туристів» «Запоріжсталі» перевищила 13 тисяч осіб – серед них туристи з-за кордону, школярі, студенти, правлячі делегації, а також мешканці Запоріжжя [4].

Начальник управління туризму Департаменту культури і туризму Запорізької міської ради Катерина Сімонова у своєму інтерв'ю наголосила на тому, що вже розпочато переговори з керівництвом інших запорізьких підприємств задля того, щоб в подальшому мати можливість організувати подібні екскурсії [5].

Дослідження історичної спадщини Запоріжжя – це знайомство з унікальним явищем ХХ століття – індустріалізацією. Щодо об'єктів, розташованих в місті Запоріжжі, то вони є фундаментом цієї епохи.

Джерела та література

1. «Запоріжжя. Сім шляхів до пригод». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaporizhzhia.city/news/turistichniy-potencial-zaporizhzhya-prezentovali-na-mizhnarodniy-vistavci-v-kiievi>
2. Лисенко В. Ю., Пічкур Н. В. Стратегія розвитку туризму у місті Запоріжжі на 2014–2018 рр. – Запоріжжя, 2013. – 93 с.

3. «IGoToWorld». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ua.igotoworld.com/ru/poi_object/2443_dnipro-hydroelectric-power-station.htm

4. «Интерфакс – Украина Информационное агентство». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://interfax.com.ua/news/economic/462562.html>

5. «Телеканал TV5. Запоріжжя відкриває новий туристичний напрямок: що потрібно знати про індустріальний туризм?». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tv5.zp.ua/news/zaporizhzhya-vidkrivaye-novij-turistichnij-napryamok-shho-potribno-znati-pro-industrialnij-turizm/?amp>

Рекомендації

Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»

5 квітня 2019 р. на історичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка відбулася Міжнародна наукова конференція «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід».

В рамках конференції відбулося пленарне засідання, працювало 4 секції:

Секція 1. *«Концептуальні питання туризмознавства та досвід зарубіжних країн з правового регулювання й розвитку історико-культурного туризму»*

Секція 2. *«Історія розвитку туризму та екскурсійної справи в Україні».*

Секція 3. *«Релігійний, етнічний та військово-історичний складники українського та зарубіжного туризму».*

Секція 4. *«Ресурси та потенційні можливості розвитку історико-культурного туризму в Україні».*

На основі висловлених учасниками конференції пропозицій були сформульовані *рекомендації* щодо подальших досліджень досвіду розвитку українського та зарубіжного історико-культурного туризму та практичні рекомендації, направлені на підвищення ефективності вітчизняної туристсько-екскурсійної галузі:

1. Конференція «Історико-культурний туризм: український та зарубіжний досвід» є, по суті, першою міжнародною науковою конференцією, яка порушує означену проблематику, у зв'язку з чим запропоновано проводити її на регулярній основі (Н. Терес).

Конференція з таким тематичним спрямуванням має важливе значення, оскільки ставить за мету проаналізувати сучасний стан розвитку історико-культурного туризму в Україні та у провідних країнах світу, накреслити шляхи та розробити пропозиції щодо

активізації цієї справи не тільки на загальнодержавному, а й місцевому рівнях. Україна має системно розвивати цей напрям туризму, оскільки він відкриває потужні можливості для збереження духовної спадщини та її активного використання в туристичній діяльності, сприяє економічному прогресу держави (О. Реєнт).

2. Для успішного розвитку туризму в Україні нагальною необхідністю є використання різнопланового досвіду зарубіжних країн (В. Капелюшний, М. Чубата). Зокрема, в сучасних умовах обов'язковою умовою успішного функціонування туристичної галузі є якнайширше впровадження різноманітних інформаційних технологій й створених на їхній основі інтегрованих інформаційних систем. Використання інформаційних систем у сфері туристичного бізнесу сприяє формуванню цивілізованого та ефективного діючого туристичного ринку за допомогою надання достовірної інформації та об'єктивної оцінки щодо інформаційних заходів у світі в найкоротші терміни, а також надає можливість інтерактивного спілкування та обміну досвідом між спеціалістами туристичного бізнесу (Л. Іваницька).

3. Важливо продовжувати розроблення теоретико-методологічних засад туризмознавства, зокрема його історико-культурного напрямку, як одного з найважливіших у туризмі, публікувати відповідні методичні розробки (Ю. Роїк).

Чималий потенціал для подальших наукових розвідок і популяризації на національному та міжнародних рівнях мають історичні дослідження туризму в контексті культурної антропології. Потрібно продовжити вивчати документи та праці попередніх періодів з туристсько-екскурсійної тематики з метою застосування їх під час розробки теоретичних питань та в практиці туристсько-екскурсійної діяльності, здійснювати перевидання найбільш важливих праць, зокрема праць Івана Крип'якевича з академічними примітками (П. Вербицька).

Потрібно підвищувати роль бібліотек в інформаційному забезпеченні сфери туризму шляхом створення ними власних

інформаційних ресурсів краєзнавчо-туристичного напрямку. Зокрема, позитивним є досвід Національної історичної бібліотеки України зі створення і популяризації електронного ресурсу НІБУ «Історія міст і сіл України» (*Н. Волошинська, О. Покропивна*).

4. Потребує подальшого дослідження потенціал вітчизняної культурної спадщини та шляхи удосконалення управління культурними ресурсами з метою їх використання у туристичній галузі; вивчення стратегій та нових підходів, запропонованих зарубіжними фахівцями та міжнародними експертами у справі організації захисту та збереження культурно-історичних ресурсів. Під час планування туристичних маршрутів варто належним чином враховувати проблеми охорони та збереження історико-культурної спадщини національних меншин.

З метою удосконалення державного керування сферою туризму сконцентрувати увагу вітчизняних науковців на визначенні пріоритетів державної політики в галузі історико-культурного туризму, аналізі загроз та проблем, які виникають у даному сегменті. Рекомендовано конкретизувати роботу неурядових фондів, громадських організацій з питань збереження та охорони історико-культурних пам'яток з метою їх використання в туристичній практиці (*Т. Катаргіна*).

Питання збереження історико-архітектурних пам'яток потребує законодавчого врегулювання з боку держави, зокрема рішення на рівні Кабінету Міністрів та Верховної Ради України щодо передачі пам'яток архітектури та містобудування у відання Міністерства культури України, щоб усі ці види пам'яток були під егідою одного міністерства (*А. Бакурова, К. Бакуров*). З метою збереження архітектурних пам'яток культурної спадщини потрібно удосконалювати в Україні поширений у багатьох країнах світу механізм – концесії (*І. Малацай*). З огляду на складність економічної ситуації необхідно залучати місцеві громади до участі у проектах з відновлення історичних цінностей.

5. Необхідно розвивати туристичну діяльність у всіх регіонах України, оскільки туризм є одним із перспективних напрямів їх соціально-економічного розвитку. Туризм виступає ефективним інструментом розкриття потенціалу території, важливим фактором забезпечення сталості функціонування господарського комплексу, реалізації суспільних потреб, захисту навколишнього середовища тощо. Активізація історико-культурного туризму дозволить більш ефективно реалізувати туристично-рекреаційний потенціал регіону, сприятиме диверсифікації туристично-рекреаційної діяльності, залученню до туристичної сфери досі маловідвідуваних туристами територій. Але це потребує розробки та впровадження ефективної управлінської стратегії, спрямованої на залучення культурної спадщини регіону до сфери туризму, відповідної координації зусиль органів влади, бізнесу, громадськості (О. Макієнко).

У зв'язку з реформою децентралізації в Україні зростає роль місцевих громад у розвитку туристсько-екскурсійної галузі. Місцеві туристично-краєзнавчі маршрути спроможні дати поштовх активізації діяльності громади, місцевому мікропідприємству, створенню туристичної інфраструктури, вдосконаленню історико-культурного середовища, усвідомленню цінностей історичної спадщини місцевої громади, необхідності її збереження та відновлення (Ю. Руденко).

Привертає увагу роль гідронімів у розвитку місцевого туризму. Необхідно позначити відповідними знаками початок малих річок. У контексті дослідження гідронімів потребує подальших зусиль туристичне освоєння козацької спадщини регіонів, організація туристичних кластерів. Зокрема, необхідні дослідження (за бібліографічними та картографічними джерелами) річки Томаківка з точки зору туристичного потенціалу за напрямками: історія, природа, екологія, стародавні пам'ятки, історія поселень на її берегах та організація туристичного кластеру зусиллями ОТГ, на території яких протікає річка, формування відповідної туристичної інфраструктури та збереження екологічної рівно-

ваги. Перспективним є створення вздовж берегів річки Томаківка резерватів, а згодом – заповідних природних територій орнітологічного та геологічного спрямування (А. Бакурова, К. Бакуров).

Потребують подальшого вивчення й аналізу історико-культурні об'єкти як можливий важіль формування туристичних кластерів у регіонах депресивного розвитку (Т. Катаргіна).

Заслуговує на підтримку ініціатива краєзнавців щодо створення Всеукраїнського науково-просвітницького, історико-краєзнавчого проекту «Місця пам'яті початку артільно-кооперативного руху України», який передбачав би протягом 2019–2024 років організацію історико-пошукових робіт, спрямованих на висвітлення перших кроків артільного сільськогосподарського руху в Україні, діяльності його засновників і учасників (І. Левитський).

Потрібно продовжувати розроблення туристсько-екскурсійних маршрутів, присвячених видатним діячам культури, зокрема Олександру Архипенку – митцю світового рівня, родоначальнику кубізму в скульптурі. З Києвом кінця XIX – початку XX ст. пов'язані його дитячі та юнацькі роки, що є важливим аргументом для підготовки та впровадження змістовного стаціонарного пізнавального туру (О. Петасюк).

6. Потребує розвитку міжрегіональний туризм, розширення й удосконалення розробки туристичних маршрутів зі столиці до інших міст України.

7. Необхідний подальший розвиток важливих напрямів історико-культурного туризму.

- В галузі *етнографічного туризму*

- Науковцям слід продовжувати роботу над опануванням міжнародного досвіду щодо збереження культурної спадщини різноманітного етнічного походження та залучення її до туристичної діяльності (Т. Катаргіна), зокрема звернення до зарубіжного досвіду етно-сіл, що сприятиме популяризації етно-

туризму в Україні, отриманню економічних і фінансових переваг, зростанню рівня соціальної відповідальності й дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

- Практикувати заходи, які сприяли б розвитку етнотуризму, серед яких: підвищення рівня спілкування туристів з місцевим населенням, що проживає поблизу етно-сіл (організація тематичних та фольклорних вечорів, оригінальних музичних подій, майстер-класів з місцевих ремесел чи приготування страв місцевої кухні); заходи з просування іміджу етнотуризму, розширення рекламної діяльності з популяризації вітчизняних етнопропозицій тощо.

- Пропонуючи етнопослуги туристам, громади мають відповідально ставитися до своїх природних та історико-культурних ресурсів, систематично здійснювати моніторинг та оцінювання впливу етнотуризму на навколишнє середовище. Для цього громаді необхідно отримувати належну підтримку урядових та науково-дослідних структур у питаннях планування, створення й надання привабливої етнотуристичної пропозиції (С. Бабушко, С. Попович).

- Продовжувати розробку екскурсійних маршрутів, присвячених відомим діячам інших національностей та країн, які проживали, навчалися чи перебували в Україні. Зокрема, перспективним є створення в столиці екскурсійного маршруту «Азербайджанці Києва». В цьому контексті потребують встановлення місця проживання у Києві низки видатних політичних, державних, наукових діячів, митців азербайджанської національності, їх вшанування у вигляді пам'ятних таблиць (О. Купчик).

- В галузі *історико-революційного туризму* активізувати розробку та проведення екскурсій та турів пам'ятками Києва та інших регіонів України часів Української революції 1917–1921 рр. (В. П'янковський).

- З метою розвитку *військово-історичного туризму* потребує уваги туристичне використання оборонних укріплень України.

Окрім Київського укріпленого району (КиУРу), де проводиться активна військово-історична діяльність, потребують розробки туристичні маршрути із включенням об'єктів інших оборонних укріплень України: Коростенського, Новоград-Волинського, Лєтичівського та Могилів-Ямпільського укріплених районів.

Україна має унікальний та колосальний потенціал для розвитку військово-історичного туризму в різних регіонах. Для цього потрібна в першу чергу зацікавленість місцевої влади в розвитку інфраструктури та якості надання послуг. Необхідно також привести пам'ятки у стан, безпечний та комфортний для відвідування (А. В'ялець).

Для подальшої популяризації *релігійного (паломницького) туризму*:

- продовжити дослідження релігійних пам'яток регіонів України, зокрема пам'яток Тернопільщини, з метою організації на цій основі паломницьких турів (Т. Пшеничний);

- включати до екскурсій і турів відвідування «місць сили» (езотеричний та сакральний туризм), що мають як природне виникнення, так і матеріальне створення (скельні храми, капища, курганні комплекси, водойми тощо) (О. Сморжевська).

Як перспективний напрям – *індустріальний туризм* – потребує популяризації та змістовного наповнення. Зокрема, для реалізації потенціалу індустріального туризму в м. Запоріжжі потрібно створити комплексну пропозицію організованого туристичного маршруту з урахуванням вимог безпеки та належного рівня сервісу. Організація маркетингових заходів, залучення до популяризації індустріального туризму ЗМІ й інтернет-ресурсів сприятимуть його становленню та розвитку (В. Кологривова).

8. В галузі *навчальної та туристсько-екскурсійної роботи зі студентами й учнями*:

- рекомендувати викладачам вищих закладів освіти використовувати матеріали конференції під час викладання лекційних та семінарських занять з краєзнавчо-туристських дисциплін, формування тематики наукових досліджень студентів, визначення тем

курсів та магістерських робіт, розробки програм краєзнавчої, екскурсійної, туристсько-ознавчої практик;

- активізувати організацію студентських й учнівських екскурсій та підтримувати їх матеріально;

- рекомендувати впровадження модуля «Екскурсознавство» в обласних інститутах післядипломної освіти вчителів;

- започаткувати екскурсійну практику (пізнавальну та освітню) для студентів;

- проводити «круглі столи», присвячені розробленню актуальних екскурсійних маршрутів;

- видавати навчально-методичні матеріали з туристсько-екскурсійної діяльності;

- створити в університетах та відновити в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка діяльність курсів підготовки екскурсоводів (на громадських або комерційних засадах) та заснувати інші студентські туристсько-екскурсійні структури, що значно активізувало б туристсько-екскурсійну роботу в закладах освіти (*О. Гончаров*);

- створити групу позаштатних громадських екскурсоводів зі студентів історичного факультету для допомоги Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка в екскурсійній роботі (*Л. Круглова*);

- створити в Музеї історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка експозицію, присвячену екскурсійно-туристській діяльності в університеті в різні періоди (*О. Гончаров, Л. Круглова*).

9. З метою подальшого розвитку досліджень у галузі історико-культурного туризму та його популяризації:

- проводити один раз на два роки міжнародну науково-практичну конференцію під назвою «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»;

- організаторам заходу видрукувати збірник матеріалів конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»;

— результати роботи конференції, основні висновки наукових досліджень представити на сторінках наукових журналів «Етнічна історія народів Європи», «Краєзнавство», інших наукових та науково-популярних видань.

Відомості про авторів

Бабушко Світлана Ростиславівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України, член НСКУ

Бакурова Анна Володимирівна – доктор економічних наук, професор кафедри системного аналізу і обчислювальної математики Запорізького національного технічного університету

Бакуров Костянтин Дмитрович – голова Марганецького міського осередку Дніпропетровської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Вакулишин Сергій Миколайович – методист Святошинського центру позашкільної роботи м. Києва, член НСКУ

Вербицька Поліна Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету «Львівська політехніка»

Вербовий Олексій Вікторович – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Власенко Світлана Іванівна – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України

Волошінська Ніна Олександрівна – завідувач сектору історичного краєзнавства науково-методичного відділу Національної історичної бібліотеки України

В'ялець Андрій Васильович – заступник генерального директора з наукової роботи Національного історико-архітектурного музею «Київська фортеця»

Гончаров Олександр Петрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, голова Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України

Громова Наталія Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Дмитрук Володимир Іванович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, відповідальний секретар Національної спілки краєзнавців України

Зубко Андрій Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іваницька Лілія Василівна – кандидат історичних наук, заступник декана історичного факультету з виховної роботи, доцент кафедри історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Ігнатенко Ірина Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Казьмирчук Григорій Дмитрович – доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Казьмирчук Марія Григорівна – доктор історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Капелюшний Валерій Петрович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних

наук України, завідувач кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Катаргіна Тетяна Іванівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України другої половини XX століття та Центру досліджень історико-культурної спадщини України Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Кізлова Антоніна Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Колозривова Вікторія Олександрівна – студентка 1 курсу ОС «Магістр» кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Комарова Катерина Олександрівна – заступник начальника відділу забезпечення пропуску та супроводу відвідувачів зони відчуження ДП «ЦОТІЗ»

Круглова Людмила Борисівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої та нової історії України, директор Музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кузіна Наталія Вікторівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Купчик Олег Романович – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Курінна Тетяна Миколаївна – кандидат історичних наук, викладач Київського Центру підвищення кваліфікації сфери управління Міністерства соціальної політики України, член НСКУ

Латишева Дар'я Олександрівна – аспірантка 3 року навчання кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Лашенко Андрій Андрійович – учень 11-го класу гімназії № 59 імені О. М. Бойченка міста Києва, дійсний член МАН

Левитський Ігор Євгенович – член Національної спілки краєзнавців України

Ляпіна Олена Валеріївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Макієнко Олексій Анатолійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, голова Херсонської обласної організації Національної спілки краєзнавців України

Малацай Ірина Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Маньковська Руслана Вікторівна – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України, перший заступник голови Національної спілки краєзнавців України

Мельник Мирослав Тарасович – кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри художнього текстилю і моделювання костюма Київської державної академії декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука

Петасюк Олена Іванівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Підвойний Володимир Миколайович – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу МІЗЗ Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Покропивна Ольга Володимирівна – головний бібліограф науково-методичного відділу Національної історичної бібліотеки України

Попович Сергій Іванович – кандидат історичних наук, доцент кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України, член НСКУ

П'янковський Владислав Геннадійович – студент 2 року ОС «Магістр» кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Роїк Юрій Віталійович – аспірант 2 року навчання кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Руденко Юлія Миколаївна – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Київського кооперативного інституту бізнесу і права

Сморжевська Оксана Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Ставнюк Оксана Вікторівна – історик 2-ої категорії кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Терес Наталія Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заступник голови Київської міської організації Національної спілки краєзнавців України

Фастовець Оксана Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ціватий Вячеслав Григорович – кандидат історичних наук, заступник декана з науково-педагогічної та навчальної роботи, доцент кафедри історії світового українства

Черевичний Геннадій Семенович – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка, член НСКУ

Чернишевич Олена Володимирівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри новітньої історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чубата Марина Валеріївна – кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Юнгер Катерина Максимівна – студентка 2 курсу ОС «Магістр» кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Яковенко Наталя Леонідівна – доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних організацій і дипломатичної служби Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Зміст

Оргкомітет.....	3
-----------------	---

Пленарне засідання

Вячеслав Циватый (г. Киев)

Історико-культурний туризм и туристическая дипломатия как глобальная технология культурной индустрии: институциональный и региональный дискурсы	9
---	---

Тетяна Катаргіна (м. Київ)

Використання пам'яток в системі індустрії туризму за кордоном.....	14
---	----

Ірина Ігнатенко (м. Київ)

Досвід Швеції у розвитку зеленого та історико-краєзнавчого туризму	28
---	----

Наталія Терес (м. Київ)

Розвиток історико-культурного туризму в Україні на сучасному етапі.....	30
--	----

Руслана Маньковська (м. Київ)

Музеї як складова історико-культурного туризму.....	35
---	----

Концептуальні питання туризмознавства та досвід зарубіжних країн з правового регулювання й розвитку історико- культурного туризму

Валерій Капелюшний (м. Київ), Марина Чубата (м. Київ)

Історико-культурний туризм в Україні та країнах Європи: висвітлення в літературі його суті, змісту, історії розвитку та досвіду правового регулювання	50
---	----

<i>Лілія Іваницька (м. Київ)</i> Історія створення інформаційних систем у туристичному бізнесі.....	59
<i>Юрій Роїк (м. Київ)</i> Місце історичного туризмознавства в системі туризмознавчих досліджень	67
<i>Наталя Яковенко (м. Київ)</i> Історико-культурний туризм як інструмент «м'якої сили» в політиці держав	71
<i>Наталія Кузіна (м. Київ)</i> Історико-культурна спадщина української діаспори в сучасній туристичній практиці	75
<i>Myroslav Melnyk (Kyiv)</i> The formation and development of fashion tourism in Belgium	81
<i>Оксана Фастовець (м. Київ)</i> Досвід Саудівської Аравії у розвитку історико-культурного туризму	86
<i>Катерина Юнгер (м. Київ)</i> Розвиток історико-культурного туризму в Фінляндії	91

Історія розвитку туризму та екскурсійної справи в Україні

<i>Поліна Вербицька (м. Львів)</i> Опис студентської мандрівки 1884 р. у Галичині у нарисі Івана Крип'якевича «З історії галицького краєзнавства» як джерело історії й антропології туризму	98
<i>Антоніна Кізлова (м. Київ)</i> Велика церква Києво-Печерської Успенської лаври у відвідуваннях організованих груп з-за меж Києва (кінець XIX – початок XX ст.)	104

Оксана Ставнюк (м. Київ)
Історико-топографічні нариси М. П. Петрова як путівник
по Давньому Києву 109

Олена Ляпіна (м. Київ)
Студентські екскурсії в Київському інституті народної освіти 115

Сергій Вакулишин (м. Київ)
Авторська пішохідна екскурсія в позашкільлі (з київського досвіду
середини 1980-х – середини 1990-х років) 120

Олександр Гончаров (м. Київ)
З досвіду підготовки екскурсводів та екскурсійної діяльності
в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка
на початку 2000-х років 127

Людмила Круглова (м. Київ)
Музей історії Київського національного університету імені
Тараса Шевченка та його внесок у розвиток екскурсійно-
туристичної справи 138

Релігійний, етнічний та військово-історичний складники українського та зарубіжного туризму

Марія Казьмирчук (м. Київ)
Розвиток релігійного туризму в Україні: проблеми
та перспективи 146

Тетяна Курінна (м. Черкаси)
Житіє святого Данила Кушніра 149

Оксана Смержевська (м. Київ)
«Місця сили» сучасних язичників (рідновірів) України..... 156

Дар'я Латишева (м. Київ)
Об'єкти релігійного туризму та їх роль у формуванні релігійного
світогляду дитини (на матеріалах міста Києва) 161

<i>Андрій Зубко (м. Київ)</i> Християнські пам'ятки країн Сходу.....	166
<i>Світлана Бабушко (м. Київ), Сергій Попович (м. Київ)</i> Етно-туристична пропозиція в Україні	171
<i>Наталія Громова (м. Київ)</i> Етнотуризм у Карпатах.....	177
<i>Олег Купчик (м. Київ)</i> «Азербайджанці Києва» як перспективний екскурсійний маршрут міста.....	184
<i>Григорій Казьмирчук (м. Київ)</i> Пам'ятники і пам'ятні місця декабристів в Україні як об'єкт історико-культурного туризму	192
<i>Андрій Лащенко (м. Київ)</i> Лисогірський форт – забута сторінка воєнної історії Києва.....	200
<i>Владислав П'яковський (м. Київ)</i> Пам'ятки Києва часів Української революції 1917–1921 рр. як об'єкти історико-культурного туризму.....	204
<i>Андрій В'ялець (м. Київ)</i> Укріплені райони «Лінії Сталіна» та їх потенціал для розвитку військово-історичного туризму в регіонах	210
<i>Олексій Вербовий (м. Київ)</i> Пам'ятні місця діяльності радянських підпільних організацій і партизанських загонів у Києві в роки нацистської окупації: контroversійність поглядів у сучасному українському суспільстві.....	215
<i>Світлана Власенко (м. Київ)</i> Участь радянських партизанських формувань у Київській наступальній операції 1943 року та пам'ятні місця подій у сучасному науковому дискурсі	221

Володимир Підвойний (м. Київ)

Мілітарі туризм у Туреччині : синтез утилітаризму
та ідеологічних стратегій..... 230

Ресурси та потенційні можливості розвитку історико-культурного туризму в Україні

Ніна Волошинська (м. Київ), Ольга Покропивна (м. Київ)

Подорож у просторі і часі: туристично-інформаційні
та історико-краєзнавчі видання з фонду Національної історичної
бібліотеки України 240

Ірина Малацай (м. Київ)

Концесія – можливість збереження історико-культурного спадку
України 250

Юлія Руденко (м. Київ)

Туристичний потенціал Природничо-історичного комплексу
імені Г. С. Сковороди..... 257

Олена Петасюк (м. Київ)

Митець та місто: Київ Олександра Архипенка..... 262

Ігор Левитський (м. Київ)

Всеукраїнський науково-просвітницький, історико-краєзнавчий
проект «Місця пам'яті початку артільно-кооперативного руху
України» 268

Анна Бакурова (м. Запоріжжя), Костянтин Бакуров (м. Марганець)

Туристичний кластер на берегах річки Томаківка
як розвиток потенціалу місцевих громад..... 273

Олексій Макієнко (м. Херсон)

Використання козацької спадщини у формуванні територіального
туристичного продукту Херсонщини..... 278

<i>Володимир Дмитрук (м. Київ)</i> Прикордонний туризм і туристичні можливості історико-культурної спадщини населених пунктів українського прикордоння.....	286
<i>Катерина Комарова (м. Київ)</i> Чорнобильська зона: проблема туристичного відвідування та ознайомлення	290
<i>Олена Чернишевич (м. Київ)</i> Київ як історико-культурний центр на межі тисячоліть: туристичний потенціал.....	294
<i>Геннадій Черевичний (м. Київ)</i> Переimenування вулиць Києва в контексті формування сучасної української ідентичності	300
<i>Вікторія Кологривова (м. Київ)</i> Перспективи розвитку індустріального туризму в Запоріжжі.....	304
Рекомендації Міжнародної наукової конференції «Історико-культурний туризм: український та світовий досвід»	310
Відомості про авторів.....	319

Наукове видання

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ:
УКРАЇНСЬКИЙ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД**

*Збірник матеріалів
Міжнародної наукової конференції*

Упорядники:

Наталія Володимирівна *Терес*
Олександр Петрович *Гончаров*

Комп'ютерна верстка Любов Андріївна *Зубець*

На обкладинці Софійська площа у Києві – малюнок *Георгія Вергуленка*

Підписано до друку 29.11.2019 р. Формат 60х84/16.

Ум. друк. арк. 19,24. Обл. вид. арк. 17,34.

Наклад 100 прим. Зам. 49. 2019.

ПФ «Фоліант».

Київ, вул. Семенівська, 13/28.

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК № 4631 від 14.10.2013 р.